

BOREC
1988

UNIVERZA EDVARDA KARDELJA
V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

D 2643

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

LETNIK XL
JANUAR 1988

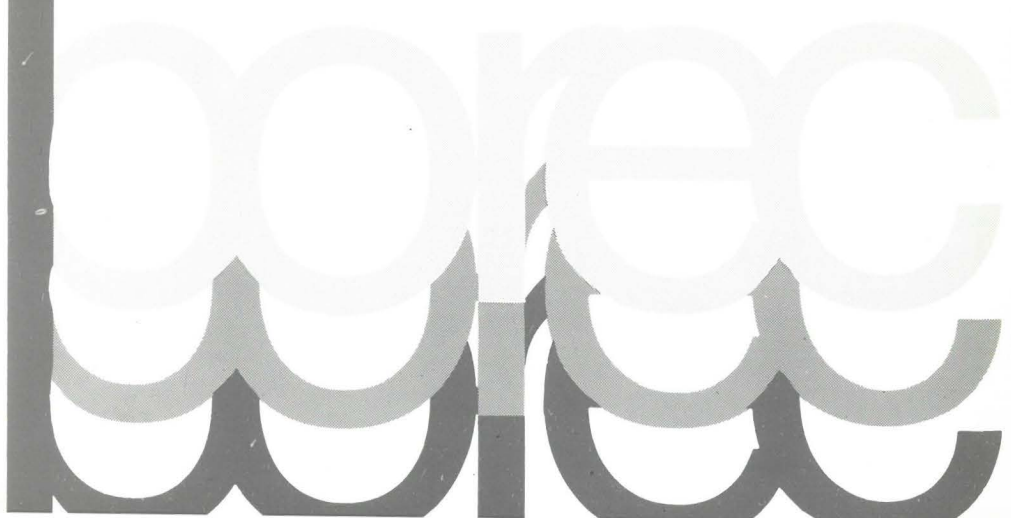
Ervin Fritz
PESMI

dr. Vladimir Ravnihar
MOJ POLITIČNI DNEVNIK ZA ČASA OKUPACIJE

Milica Strgar
ŠOLSTVO IN PROSVETNO-KULTURNO DELO SLOVENSКИH BEGUNCEV
V TABORIŠČIH PO ITALIJI (V ŠPANJI IN NA TRŽAŠKEM) 1945 – 1948

mag. Irena Mrvič
PRIMER JANEZA MARNA-ČRTOMIRA MRAKA

mag. Jerca Vodusek-Starič
MARGINALIJE

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVIJ

republiški odbor Zveze združenj borec narodnoosvobodilne vojne Slovenije

REVIJO IZDAJA

*Založba Borec**Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije*

IZDAJATELJSKI SVET

Jože Artnak, mag. Vidā Deželak, France Filipič, Martin Ivanič, Albert Jakopič, dr. Božidar Jezernik, Vladimir Kavčič (predsednik), Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Bogdan Osolnik, Janez Vipotnik, dr. Miro Stiplošek

UREDNIŠKI ODBOR

Franež Bohanec, dr. Božidar Jezernik, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Božo Repe, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

LEKTORICA

Sonja Likar

OBLIKOVANJE IN TEHNIČNA UREDITEV

Čveta Stepančič

TAJNICA

Mira Puntar

CENA

Celoletna naročnina 24.000, enojna številka 2.000, dvojna številka 4.000 dinarjev

ŽIRO RAČUN

50101-603-45772 (revija Borec)

DEVIZNI RAČUN

50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)

NAKLADA POSAMEZNE ŠTEVILKE

2.000 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

*Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/1 — poštni predal 203, telefon 320 477**Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredo in petkih od 7. do 12. ure*

TISK

*Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25a**Opročeno prometnega davka**po pristojnem mnenju Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982*

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA
ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE
VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE
NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982,
KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

POEZIJA

<i>Ervin Fritz</i>	Pesmi	
	Življenjepis	3
	<i>Avtorjeva beseda</i>	4
	Rubrika zaupni pomenki, šifra »Erotikon«	6
	Molitev služkinje, ki ne bi rada zanosila	8
	Navodilo natakarcam	9
	Kadar bom rekel svetu lahko noč	10
	Šlager sezone	12
	Prošnja grobarjev za povišico	13
	Oddaja za tuje turiste	14
	Iz poročila	15

SPOMINSKO PRIČEVANJE

	O »polemičnih« zapiskih dr. Ravniharja (<i>dr. Dušan Nečak</i>)	19
<i>dr. Vladimir Ravnihar</i>	Moj politični dnevnik za časa okupacije	21
I	Uvod	22
II	Banditi	23
III	OF	27
IV	Poglavje o lojalnosti in korektnosti nasproti okupatorju	33
V	General Rupnik – maršal Badoglio	36
VI	Ustanovitev Osvobodilne fronte – skrajna politična nujnost, čeprav z žrtvami	41
VII	»Komunisti pa taki«	46
VIII	Uporniki	50
IX	Domobranci	52
X	Denunciant	59
XI	Božična protikomunistična deklaracija	62
XII	Anketa med delavstvom o komunizmu	66
XIII	V pasti!	68
XIV	Mi in Čehi	71
XV	V znamenju – Kranjskega orla	74
	Iz življenja dr. Vladimirja Ravniharja (<i>dr. Dušan Nečak</i>)	80

PRISPEVEK K ZGODOVINI
NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Milica Stigar</i>	Šolstvo in prosvetno-kulturno delo slovenskih beguncev v taboriščih po Italiji (v Španiji in na Tržaškem) 1945 – 1948	82
----------------------	---	----

PRISPEVEK K ZGODOVINI
NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>mag. Irena Mrvič</i>	Primer Janeza Marna-Črtomira Mraka (<i>Prispevek k boljšemu vedenju o delovanju pripadnikov narodnega izdajstva</i>)	113
-------------------------	---	-----

NA NAŠ NASLOV

<i>mag. Jerca Vodušek-Starič</i>	Marginalije	124
----------------------------------	-------------	-----

SPOROČILA UREDNIŠTVA

<i>Cvetko Budkovič</i>	Popravek	127
<i>Jolka Milič</i>	Popravek	128

- Jože Udovič* NAPISI NA SPOMENIKIH
 (iz zapuščine)
- Milan Brezovar* ŽALE V LJUBLJANI – PRIČA DOGAJANJ MED
 VOJNO
 (izsledki nekega preučevanja)
- dr. Dušan Biber* DOSLEJ NEZNANI AMERIŠKI VIRI:
 POROČILO KAPETANA JOHNA A. BLATNIKA
 O SLUŽBOVANJU V JUGOSLAVIJI
 (NA HRVAŠKEM IN V SLOVENIJI)
 OD AVGUSTA DO SEPTEMBRA 1944 IN OD
 NOVEMBRA 1944 DO MAJA 1945
- Jože Dežman* PISMO
 (društvu piscev zgodovine,
 narodnoosvobodilnega boja in revolucije)
- OCENJUJEMO
- Milica Korenčan* POROKA
- Vladimir Kavčič* DENACIFIKACIJA AVSTRIJE
 (ob 50-letnici anšlusa)

ERVIN FRITZ

Pesmi

Življenjepis

*Tako živim: v krhko lupino skrit,
vase povlečen,
ne lačen življenja, a tudi ne sit,
ne srečen ne nesrečen.*

*Rojen sem bil v pust čas in kraj,
med ljube Slovence,
kjer straši stoglavi slovenski zmaj
in so ljudje kot sence.*

*Deležen vseh slovenskih klofut
sem tu, tepena pokveka,
slovensko ostrižen, slovensko obut:
premalo za človeka.*

*Smrt in posmrtni čas
mi ne moreta dati utehe:
Slovenec sem. Že to je dokaz,
da imam vse smrtne grehe.*

*Vendar, bilo je nekaj sončnih dni,
sreča mi je gorela:
v največjo samoto se oglasi
kdaj pa kdaj grlica bela.*

*Ubog sem: pogrešam darove duha
in še nekatere.
Vendar sem – če je to dar – zadosti moža
za slovenske razmere.*

*In življenje je to, kar v njem cvete,
recimo kostanji
in potka, ki med kostanji gre,
in dnevi nevsakdanji.*

*In tudi človečnost. Tu in tam zaživi,
neresnično in daljno.
Pesnik sem, ki ima rad ljudi.
Gledam vas – sentimentalno.*

AVTORJEVA BESEDA

Spoštovana tovarišica urednica, kljub vašemu prijaznemu vabilu, naj izberem nekaj svojih pesmi za revijo Borec, sem v zadregi. Borec ima drugačne cilje in naloge kot objavljati pesmi sodobnih pesnikov. Vseeno pa sem se odločil za pošiljko; če že čisto ne sodi v revijo, pa jo mogoče kot nekaj sprotnega in – v smislu Borčevega koncepta – postranskega lahko vsaj poživi, saj veste, kot znano »literarno ozadje«.

Po drugi strani pa moje pesmi v Borcu le niso tako zunaj koncepta, kot je morda videti na prvi pogled. Pisatelj Franček Rudolf je že večkrat posmehljivo izjavil in v oceni moje zadnje pesniške zbirke Slehernik tudi zapisal, da so slovenski literati skoraj brez izjeme socrealisti. Zlasti pa seveda jaz. Ta njegova izjava je posmehljiva, kolikor nihče na Slovenskem ne mara biti socrealist. Je pa tudi točna, kolikor z njo označuje angažiranost slovenskih pisateljev – tako v literaturi kot v družbi – v zadevah svobode, resnice, pravice, ustvarjalnosti, socialnega in narodnega boja. Prav zadnje čase se kaže, da slovenski pesniki in pisatelji, tudi tisti, ki so še do nedavnega prisegali na poezijo, ki se ne samo ne vtika v družbene zadeve, ampak nič vsebinskega niti vsebovati noče, krepko posegajo v družbene razmere. In imajo zato med ljudmi velik ugled.

Torej ima Franček Rudolf in marsičem prav. Zase priznavam, da sem se vedno štel za socrealista. Imel sem se in se še imam za delavskega in nacionalnega pesnika, ki izreka čustva tistih, ki na njihovem delu sloni življenje, a so kljub komunistični vladavini – ali zaradi nje – še vedno ponižani ali razžaljeni, brutalno izkoriščani in samopašno vladani in brez socialne in nacionalne prihodnosti.

Moje korenine segajo k Cankarju, Kosovelu, Klopčiču, Seliščkarju, Brnčiču, Boru in zlasti h Kajuhu. Lahko bi rekel, da se čutim povezanega s socialno in narodno najbojevitejšo slovensko literaturo. Njeno in tudi moje osnovno življenjsko in literarno držo bi morda najlaže na kratko označil znani Kajuhov verz:

Divje kakor lačni psi
bomo zgrizli stari svet.

Kakor v tem pismu ne morem niti naštet, kaj šele opredeliti vseh pojavov in zvez, ki mojo literaturo delajo za socrealistično, pa moram v zvezi s tem omeniti vsaj realizem in socializem. Realizem kot metodo, socializem kot družbeno naravnost, kot smer delovanja. Socialno in narodno usmerjeni pesniki se trudimo biti realni in stvarni. Nebesa prepuščamo angelom in vrabcem, kot bi rekel Heinrich Heine. Kot Bertolta Brechta nas teži zavest: če bi blebetali o lepih nepomembnostih, si lahko nakopljemo greh, da smo molčali o strahotah. Kot Krležo nas preveva zavest, da je neumnost tudi v socializmu neumna in da je ni bednejše stvari kot generacija, ki mora s pomočjo zvijače zgodovine doživljati izpolnitev svojih življenjskih idealov, itd., itd.

Ko se torej hočem predstaviti bralcem Borca kot socrealistični pesnik, vam, spoštovana urednica, ne pošiljam svojih bojeviti in angažiranih pesmi in songov, ki so po svojem značaju (kot jih označuje moj prijatelj Urban Koder) »direkt na gobec«, ampak sem izbral svoje najbolj **stvarne** pesmi. Stvarnost je odlika velike poezije, čeprav ne edina. Vsekakor pa je glavna krepost socrealistične poezije. Stvarne hočejo biti tudi moje ostale poezije, tudi tiste, ki ne govorijo o konkretni tu in zdaj situaciji, to se pravi pesmi, ki so nastale iz splošne človeške stiske minevanja, smrtnega strahu, iz ljubezni, tako imenovanih zadnjih vprašanj, itd. Nedvomno so tudi stvarne in v umetniškem pogledu najbrž bolj dovršene od teh, ki vam jih pošiljam.

Toda te, ki vam jih pošiljam, imajo s stvarnostjo še posebno podobnost: vse po vrsti so »posnetki« nepesniških tekstovnih vzorcev. Tako posnemanje v svetovni in tudi v slovenski literaturi ni nič novega, vendarle pa priča o tem, kako je moja poezija tudi po oblikovni plati ozemljena. Te pesmi imajo torej tole skupno lastnost: so pesniško posnemanje raznih oblik pisanja, ki se uporablja v vsakdanjem življenju. Pesem **Življenjepis** je pač imitacija življenjepisov, pesem **Iz poročila** imitira policijsko poročilo o vedenju na skrivaj nadzorovane osebe, **Molitev služkinje, ki ne bi rada zanosila** je skoraj dobesedni prepis prošnje za Marijino milost, ki sem jo našel s svinčnikom načečkano na nekem stebru v ljubljanski stolnici, **Rubrika Zaupni pomenki, šifra »Erotikon«** imitira kot pesem znano intimno rubriko v ženskih časopisih po svetu in pri nas. (Seveda njene vsebine ni jemati, kot da se je dogodila prav avtorju pesmi in njegovi ženski.) Pesem **Oddaja za tuje turiste** si jemlje za svoj kalup znano oddajo Radia Ljubljana, ki v tujih jezikih propagira slovenske turistične zanimivosti. Pesem **Prošnja grobarjev za povišico** sodi v svet prošenj in pritožb na instanco, nastala pa je kot pesniška obnova nekega časopisnega članka o tegobah grobokopov v tem in tem kraju. **Kadar bom rekel svetu lahko noč** je pesem – oporoka. Janez Menart, ki mi je razjasnil, da me je pri tej domislici za štiristo let prehitel François Villon, mi je pogasil mnogo mladostne domišljavosti.

Pesem **Navodila natakarcam** je pesniška uporaba ene najmnožičnejših oblik birokratske književnosti – navodil. **Šlager sezone** je imitacija najmnožičnejše oblike pogrošne umetnosti – popevk.

Imitacije teh neliterarnih oblik nisem počenjal sistematično. Pri vsakem navdihu sem sproti iskal najprimernejšo obliko in ko sem kakšno stvar »poštudiral«, je nisem sistematično raziskoval in jo uporabil še za druge primere. Vendar te razne rubrike kar kličejo po serijski uporabi – serija življenjepisov, serija policijskih poročil, serija zaupnih pomenkov, serija molitev, itd. A temu sem se vedno nagonsko upiral, morda bo zvenelo patetično, zaradi navdiha ali pa zaradi samovšečne pesniške drže, da je pesnik nekdo, ki govori iz viharja in ne nekdo, ki skrbno presipava pesek, če morda ne bi našel v naplavini še kakšno zlato zrno, morda večje od prejšnjega. Tako so te moje pesmi po nepesniških vzorcih avtentične tako po merilih navdiha, osebne prizadetosti in refleksa na svet in usodo. Toda kdo ve, če izdelava serije na določen »izum« na določeno rubriko ne bi v sedmi pesmi dala kaj boljšega, kot je bila prva. A to je zame že špekulacija. Tako ne delam, zanašam se na navdih, kot na »božjo iskro« in morda v tem nisem čisto pravi socrealist.

*Rubrika Zaupni pomenki,
šifra »Erotikon«*

*Draga Helena, spoznala sem pesnika,
ki ga sicer vsa domovina pozna.
Otroci se ga v šoli učijo
in lahko iz njega cvek dobijo.
Jaz z njim živim
in lahko iz njega – otroka dobim.*

*Od mene, tako pravi, je čisto preč.
(Rekla bi: na mojo piko ima piko.)
A kaj – pije preveč.
To se pravi, veliko.*

*Resda je, kadar je trezen,
kar naprej nekaj siten in jezen
in da je, pijan, kratkočasen
in špasen,
a pomisli: kar naprej bi pri meni spal,
kar naprej bi me stiskal
in mi ga noter dajal.
(Čeprav sicer raje poljublja, kot da bi pritiskal.)*

*Pa še to:
kar naprej mu stoji, in to precej trdó.
Niti v zdomstvu na Švedskem ne pomnim, da bi kdo
kot on – kar na vlaku, v praznem, temnem vagonu,
ali kar stoje
doma na balkonu,
sredi menstruacije
in sredi belega dne!*

*Pravi mi: »Ti si najboljša od šentflorjanskih kobil.«
In še: »Podobna si Kristijani, Goethejevemu 'erotikonu'.«
Ne vem, kaj s tem misli, a tak je njegov stil.*

*Je zelo len: ko jaz pospravljam po hiši, v kotu ždi
in pravi, da tako služi resnici.
Razen tega se mi zdi,
da mi piše slabše pesmi, kot jih je pisal gospe Cici.
Mislim, da kar naprej misli na njene dni.
A če mu kaj rečem, mi reče: »Mrha salamenska!«
In celo: »Koža!« in to: »Gluha!«
Jaz pa mu rečem: »Jaz sem jaz, živa ženska.
Ti me kar zmerjaj. Kaj mi mar.
Če mi že nočeš kupiti kožuha
in če si že kozel, in to star,
jaz nisem nobena oseba iz operete,
nobena 'love number one'.
In če me že grabiš kot kak neslan teleban,
bi mi lahko pisal vsaj spodobne sonete!«*

*Draga Helena, kaj naj storim?
Naj še počakam, ali naj ga pri priči pustim?*

*Molitev služkinje,
ki ne bi rada zanosila*

*Devica Marija, ki imaš pri teh rečeh besedo,
ne daj, da bi zanosila,
kadar me bo moj zidar spet odpeljal v kako vežo.
Saj vem, da je greh,
če šari po mojih prsih in mi vzdiguje krilo,
toda odrasla sem,
moje telo je čvrsto, moja bedra so napeta
in moje dojke se bliskajo v temi od samote.
Ne daj, da bi zanosila:
rada ga imam,
trdo dela kot jaz, le tu in tam se napije
in ob prostih dnevih
me rad odpelje v kino ali na vrtiljak,
bele zobe ima
in čvrsto me drži v svojih močnih rokah,
v laseh ima polno ometa in malte,
rad se smeji
in mi kupuje likerje in čokolado.
Če zanosim,
bom morala na belo mizo,
potem me bodo ponižano in bolno nagnali
pot potepeno kuzlo.
A jaz sem vendar ženska kot druge.
Ne daj, da bi zanosila, Marija,
ti imaš besedo pri teh rečeh.*

Navodilo natakarcam

*Če poseda na vrtu pod kostanjem, kjer strežete,
vsako popoldne fant s svojim dekletom,
če jesta meso in testenine,
če jesta naoljeno solato,
če jesta male ribice in pijeta pivo,
če se držita za roke,
tedaj morate vedeti, da sta prišla pod vaš kostanj,
ker v vsem velikem mestu nimata postelje,
kjer bi se lahko ljubila.*

*Tedaj jima postrezite s smehljajem,
kajti ljubezen je treba spoštovati kakor bolečino.*

*Pomisliti morate, da k vam še ne moreta priti
z velikim plavim otroškim vozičkom;
mali državljan ali državljanka
nima ničesar iskati na svetu,
kjer očka in mamica še sama nimata doma.*

*Pomisliti morate, da se zato strašno bojita
belih hodnikov s čakalnicami,
da se bojita socialnih delavk
s poklicnim smehljajem in s srcem,
okamnelim v stiku z nesrečo, ki jo poraja ljubezen.*

*Pomisliti morate, da se bojita zdravnikov,
ki za denar
dekletom z rdečimi ustnicami
trgajo nerojene otroke iz trebuha.*

*Zato jima postrezite s smehljajem,
kajti ljubezen je treba spoštovati kakor bolečino.*

*Če se poljubita na usta,
če njena roka počiva v njegovi,
če se smejita in govorita zvonke besede,
tedaj morate vedeti,
da tudi onadva hočeta, da bi jima bilo dobro.*

*Postrezite jima s smehljajem,
kajti ljubezen je treba spoštovati kakor bolečino.*

Kadar bom rekel svetu lahko noč

*Kadar bom rekel svetu lahko noč,
aja tutaja,
bo dan enak noči in noč bo noč
brez konca in kraja.*

*Kadar bom z nosom podpiral zemljo,
se ne bom več ukvarjal s poezijo
(nič več ne bom vihal nosu
nad vašo majhnostjo in hudobijo).*

*Kadar bom imel polna usta prsti,
vam ne bom več kazal jezika
(sploh bo šla k vragu marsikatera reč,
ki me zdaj še mika).*

*Tedaj bom vodoraven in miren malik,
preučeval bom, kako krompir spodaj rase,
okrog lobanje ne bom imel drugega ko svetniški sij,
smrdel bom (kakor dihur) in počasi lezel vase.*

*Tedaj ne bom več potreboval
ne trebuha ne kruha
ne glave ne slave
ne roke ne noge
ne kropa ne vode
ne šila ne kopita
ne bele ne črne
ne pekla ne neba
ne miši ne ptiča
ne Petra ne Pavla
ne hudiča ne biriča
ne denarja ne vladarja
ne dolince ne planince
ne snega ne dežja
ne potu ne medu
ne rane ure ne zlate ure;
tedaj ne bom potreboval nobene stvari
(ne de facto ne de iure).*

Zato naj se tisto, kar imam, razdeli.

*Prijateljem dajte: a) steklenico ruma,
 b) rusko uro,
 c) Seviljskega brivca (z uverturo),
 d) kolikor sem imel civilnega poguma.
 e) Prazne steklenice, ki jih najdete, peljite na Odpad.
 *Iz izkupička kupite slovenski umetnosti čarokrasen grad.**

f) Dekamera na zapuščam kakemu ženskemu internatu.

g) Švejka kakemu bodočemu soldatu.

*h) Rdečo zastavo, ki sem jo zmeraj izobešal za prvi maj,
 (malo je zaprana, drugače pa še čisto v redu)
 zapuščam kitajskemu delavskemu razredu.*

*i) Moje srce izderite in zavijte v nekaj lapuhovih listov,
 pol ga dam mami, pol pa Zvezi komunistov.*

*j) Sablje, konje in najljubše žene
 ni treba dajati z menoj v grob,
 napravite mi čisto navaden
 tretjerazreden pokop.*

*k) Če bi slučajno kdaj ljudska oblast
 do mene kako hvaležnost začutila
 in (na mojo veliko čast)
 park, v katerem zdaj spim, po meni krstila,
 naj bodo klopi v njem bolj široke in udobne.
 Nihče naj ne moti na teh klopih ležečih ljudi
 (zaljubljenecv in potepuhov), četudi bi tam počeli stvari,
 ki se oblasti ne zdijo čisto spodobne.*

Še to: l) Na grobu hočem imeti (na državne stroške) primeren kamen.

Amen.

Šlager sezone

*Nikar ne šizi, sister,
jaz vendar nisem vsak.
Nisem vajsbirfilister
ne bodibildingsmister,
ampak sem tvoj junak.*

*Nikar ne grizi, sister,
svoj sem in tvoj. In blag.
Vem (toliko sem bister),
da sodim v tvoj register –
oblečen ali nag.*

*Daj že, odkači, sister,
ker naj me vzame vrag,
če reši te kak prister
ali učen magister,
ko te prekucnem vznak.*

Prošnja grobarjev za povišico

*Spodaj podpisani grobarji
Cestnik Franc, Svet Matevž, Ivan Tič,
prosimo občino, naj kaj napravi:
delo je težko, a plača zanič!*

*Grob izkopljemo v dveh urah in pol,
zasujemo ga tudi ob času.
Na pogrebih smo skoraj zmeraj trezni
in tudi sicer na dobrem glasu.*

*A ta teden sta nam že dve materi
na pogrebu omedleli,
ravno, ko smo belo trugico
zasipavat začeli.*

*Včeraj smo pokopavali fanta,
v kamnolomu ga je skala zdrobila.
Ni bilo godbe ne farja ne sindikata,
pogreb pa v času kosila.*

*Vajeni smo hudega, verjemite!
Na nesrečo se dobro spoznamo.
A kdo bi lahko trezen gledal otroka,
ko mu zasipavamo mamo?*

*Sprašujemo občino: kdo bo vsak dan
vse to delal za ta denar?
Tudi grobar je navsezadnje naš človek.
V skupnem interesu rešite stvar!*

Oddaja za tuje turiste

*Slovenija, to je ta zelenkasti košček zemljevida
na južnem robu alpskega pogorja;
imajo glavno mesto, majhno in malo prida,
deset tisoč vasi in nekaj obale in morja.*

*Tukaj živijo, zmeraj malo pijani,
zmeraj vsem na uslugo, mali, pridni Slovenci,
ki jih pasejo silni pastirji v Ljubljani.
Poglejte jih, pridne mravlјice v alpski senci:*

*vse nekam hiti, nosi na kup, se preriva
pod snežnimi hribi, na malem koščku zemljevida;
njihova govorica je neizreklјiva,
nihče ne ve zanje, a če ve, jim ne zavida;*

*gledano iz Amerike ali iz Pariza:
v tej deželi ni mogoče živeti;
na paternoštru stoletij, ki jim jih bog za pokoro niza,
ni desetletja, ki ga ne bi bilo vredno prekleti;*

*vsa njihova zgodovina je neki davni, zatrti kmečki upor,
vsa kultura: nekaj žalostno hlipajoče poezije,
vsa sedanost: neka velika revolucija, ki komaj še sije,
vse drugo: dolga pijanost, obup, počasen samomor.*

*Bodočnost? Našel se bo kak cezar, motorizirana zgodovina,
ki bo zradiral ta žalostni Liliput z zemljevida.
Na zemljevidu bo ostala za otroško dlan široka praznina.
In nihče več ne bo vedel, za čem je jokala Lepa Vida.*

Iz poročila

*. . . imenovani E. F., že nekaj let skrušen,
precej pije, telesno načet, malodušen,
nekakšna pisateljska (piše pesmice) beda,
za svojo »idejo« še zmeraj pripravljen iti v zapor,
sicer pa nesposoben, da bi zanetil odpor,
(da bi delal za nas, ni izgleda);
od doma ne hodi, se ne sestaja,
telefonira največ v ambulanto (ima kar naprej bol. sina),
žena nervozna, (dela scene), zakon se najbrž razkraja.
Trenutno piše pesmi na temo »nesrečna domovina«,
v glavnem neškodljivo, čeprav je stil bolj pogreben.
Nadaljnji nadzor po našem ni več potreben. . .*

Dr. VLADIMIR RAVNIHAR, DRŽAVNI POSLANEC NA DUNAJU (1911)

O »POLEMIČNIH« ZAPISKIH DR. RAVNIHARJA

Potem ko je bil dr. Vladimir Ravnihar izločen iz aktivnega političnega življenja med narodnoosvobodilnim bojem, je začel pisati svoj »politični dnevnik za časa okupacije«. Čeprav sam ni bil neposreden udeleženec narodnoosvobodilnega boja in tudi ne aktiven snovalec odpora, je za zgodovino zapisal svoja gledanja na najaktualnejše probleme slovenskega naroda, kot so se mu kazali v vsakdanjem življenju. Ne gre torej za politični dnevnik vizionarja ali za medvojne zapiske najpomembnejših slovenskih politikov, nosilcev in načrtovalcev narodnoosvobodilnega boja. Gre za esejistične zabeleške politika, katerega politična preteklost je bila prej konservativna kot levičarska. Prav to dejstvo daje še posebno vrednost njegovemu pisanju. Dnevnik ni pisal prepričan komunist ne agitpropovec. Pisal ga je dobromisleči slovenski izobraženec. Pisal ga je človek, ki je brez komunistične ideologije in brez neposrednega povezovanja z njo vedel, kje mu je mesto, in zlasti, kje je mesto Osvobodilne fronte in slovenskega odpora, ki ga je vodila Komunistična partija Slovenije. Dr. Vladimir Ravnihar je sicer imel dva otroka v partizanih, oba sta bila tudi komunisti, vendar z njuno ideološkopolitično dejavnostjo ni bil podrobneje seznanjen, tako da njegovih opredelitev ne moremo vezati na morebitne pomembnejše vplive otrok.

Njegovi zapisi so nastajali od julija 1943 do julija 1944.

Očitno je, da se je njegov pozitiven odnos do Osvobodilne fronte in izrazit odpor do izdajstva dokončno izoblikoval šele med nastajanjem dnevnika ali le malo pred tem, ko je že postalo popolnoma jasno, kakšna je namera okupatorjev. Njegovo ogorčenost nad slovenskim kolaborantstvom pa je prav gotovo podžigalo dejstvo, da so ga vodili slovenski klerikalci, ki so bili njegovi tradicionalni in veliki politični nasprotniki.

Dr. Vladimir Ravnihar je v letu dni napisal 15 političnih zapisov. Gre v glavnem za krajša, nekaj strani dolga poglavja, ki bi jih lahko razdelili na dve osnovni temi: izdajstvo in Osvobodilna fronta. Do izdajstva Rupnikovega in podobnega kova je bil izrazito negativno nastrojen in je zavračal vsak poskus opravičevanja sodelovanja z okupatorjem, prav to pa je bilo čisto najti v sočasnem časopisju. Posebej ogorčen je bil nad domobransko prisego in nad denunciantstvom.

Osvobodilni fronti je posvetil dva zapisa. Tisti, v katerem opredeljuje svoj odnos do Osvobodilne fronte je med vsemi najdaljši. Hči dr. Ravniharja, prof. dr. Božena Ravnihar, se spominja, da je bil oče z Osvobodilno fronto povezan preko stanovske odvetniške organizacije, pa čeprav je sprva, takoj po okupaciji, sodil v skupino meščanskih politikov, ki so okupacijo sprejeli kot neizogibno zlo, obsojali nasilje in poskušali v danem položaju rešiti, kar se je rešiti dalo. Po dveletni izkušnji, na Vidov dan leta 1943, pa je dr. Ravnihar postavil Osvobodilno fronto za *conditio sine qua non* v boju za obstanek slovenskega naroda in ji prisodil ne samo najpomembnejšo vlogo v boju proti okupatorjem, temveč jo proglasil za organizacijo, ki je slovenski narod in njegov boj prinesla v Evropo. Po njegovem naj bi ta organizacija po vojni v mnogočem prispevala k urejanju položaja slovenskega naroda. Zapisal je tole: »Danes si sami delamo zgodovino... Zakaj prav ti neustrašni borci so mu dali legitimacijo, da ima med svobodnimi narodi svoje ravnopravno mesto; oni so mu v roko potisnili izkaznico, pisano s srčno krvjo, ki jo narod s ponosom lahko prezentira ob sklenjenem miru, ko bo zahteval svojo pravico in svojo častno mesto pod božjim soncem... Recimo, da bi bila Osvobodilna fronta brez izjeme komunistično nastrojena ali celo izrazita komunistična organizacija, ona je sprejela borbo z okupatorjem za našo svobodo, je postala sakrosanktna, je postala naša nacionalna organizacija.«

V svojem »političnem dnevniku« se dr. Ravnihar kaže kot pronicljiv politik, ki skrbno spremlja dogajanja. Njegovo pisanje pa ne odlikuje le daljnovidno ocenjevanje političnega trenutka in pravilno prognoziranje vojaško-političnega dogajanja. Odlikuje ga tudi slog pisanja. Ni bil zaman označen kot »govornik«. Očitno je, da smo predolgo čakali z objavo teh njegovih spisov.

DR. VLADIMIR RAVNIHAR

Moj
politični dnevnik
za časa
okupacije

Pripominjam,
da je oče
nameraval ta svoj dnevnik objaviti
in ga je temu primerno tudi oblikoval.
Tako po vojni ga je dal na razpolago
časopisu, ne vem kateremu,
a je dobil nasvet,
naj ga priobči v posebni brošuri,
kot je zabeležil na ovitku rokopisa,
za kar pa se ni odločil.
Original rokopisa,
ki je v precej slabem stanju,
sem izročila Arhivu SR Slovenije.
(dr. Božena Ravnihar)

I

UVOD

Naše časopisje se je popolnoma udinjalo okupatorju. Po njegovem diktatu je moralo poleg uradnih razglasov pisati in prinašati članke, namenjene sovražnikovi propagandi. Vsaka napisana vrstica je morala mimo njegove cenzure in šele od te izpiljena je smela zagledati beli dan. Vse to nas ni prav nič vznemirjalo. Saj je javnost razumela, kako je s to stvarjo in koliko vrednosti in veljave ima tako redigirano »javno mnenje«. Čeprav je le-to dalo slutiti, da so tudi nekatera uredništva, zlasti v »Jugoslovanski tiskarni«, prekršeni v »Ljudsko tiskarno«, izhajajočega časopisja že inficirana v smislu volje in želje okupatorjeva. Tu in tam smo naleteli na vesti in članke, ki so prekipevali od simpatij do okupatorja, do Osi in so s svoje tetive spuščali prav strupene puščice proti Zaveznikom. Kar otipljivo je bilo, da so nekateri teh člankov spontani izraz miselnosti uredništva samega in krogov, ki stoje za njimi.

Toda iz ravnotežja nas je moralo spraviti, ko je iz samih slovenskih krogov pričela sistematična izdajalska klevetniška kampanja proti našemu osvobodilnemu gibanju z namenom, da v narodu samem izpodmakne tla naši Osvobodilni fronti in naši narodni vojski. Ta pod pokroviteljstvom italijanskih in nemških oblastev in v prid našemu zunanjemu sovražniku po vsem našem časopisju uprizorjena gonja je bila tem bolj podla in ogabna, ker so se več ali manj anonimni pisci – iz uredništva in izven njega – v svojem cinizmu zanašali, da je nasprotniku odvzeta vsaka možnost obrambe proti laži, kleveti, natolce-

vanju. Ni razpolagal z enako močnim bojnim sredstvom: svobodnim časopisjem, kjer bi sleherno obrekovanje našlo svoj primeren odgovor z navedbo protidokazov. Šele ob taki borbi, ko bi se lahko dejalo: *arma sunt aequalia*,¹ bi si razsodna javnost mogla ustvariti svojo objektivno sodbo. Tako pa je javnost stala pod vplivom in vtisom neprestanih enostranskih in pristranskih obdolžitev in jim v marsikaterem primeru tudi podlegla. *Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo!*²

Človeka je kar dušilo, da na obdolžitve in izmišljotine nisi mogel in ne smel odgovarjati ter izpovedati resnice. Često bi kar na ves glas zakričal, pa če bi bilo tudi po tebi. Da si vsaj nekoliko olajšam to duševno potrtost, sem sedel in jel pisati polemike. In kar odleglo mi je, ko sem si dal duška, ko sem svojim mislim in čustvom razklenil okove, jih sprostil duševne more ter jih razodel svojemu drugu, pa čeprav je bil ta drug tudi samo – prazna pola papirja.

Na ta način so nastali ti moji polemični zapiski.

PRIPIS [po vojni – opomba uredništva]

Koncept tega »uvoda« so našli po moji aretaciji ob hišni preiskavi ter je bil poslej glavna obtožna točka proti meni. Člankov samih niso našli. Čitatelja opozarjam, da je gledati na datum, kdaj je bil posamezni spis napisan, ker ga je motriti s tedanjega zornega kota in ne samo z današnjega, ko je marsikatera trditev v spisih medtem našla svoje pojasnilo in točnejšo opredelitev.

¹ *Arma sunt aequalia*, v latinščini: Orožje je enako.

² *Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo*, v latinščini: Kaplja izdolbe kamen, ne z močjo, ampak s tem, da pogosto pada. Ali smiselno: Kaplja za kapljo še kamen izdolbe.

II

BANDITI

Julija 1943

Prisostvoval sem razpravi pred italijanskim vojaškim sodiščem. Na zatožni klopi so sedeli člani naše Narodne osvobodilne vojske, ki so bili zajeti v borbi z orožjem v roki. Dolžili so jih tudi sabotažnih dejanj. Predsednik senata jih je dosledno zmerjal z banditi. Domovina banditov je Italija in pomeni izraz banditi toliko kakor zavrtnega pocestnega roparja, tolovaja. Ko je enemu branilcev zdrknilo z jezika, da so to borci za svobodo svoje domovine, ga je predsednik prekinil in ukoril, češ da jim pritiče samo sramotni naziv – banditi.

Ko bi bil med branilci in bi imel svobodno besedo ter užival odvetniško imuniteto, bi med drugim plediral tudi takole: »Gospodje sodniki, mislite si, da bi bila Italija v sličnem položaju kakor Slovenija, vaše ozemlje zasedeno po sovražniku in priključeno njegovi državi. Vaša patriotična mladina, kolikor je ni v redni vojski, ki se bori morda daleč kje doli v Afriki, svobodoljubna in prežeta z žarki ljubezni do svoje zemlje, pa je pohitela v visoke planine, da se postavi v bran sovražniku, ga ovira v njegovem kretanju in vrši sabotažna dejanja. Ali bi, tako vprašam vas gospodje sodniki, imeli toliko brezsrčnosti in tako malo domovinske ljubezni v sebi, da bi to pogumno in junaško mladino imenovali – bandite, tolovaje, komuniste? Saj bi vam pljunil v obraz, kdor bi iz vaših ust slišal izreči tako psovko. Takega skrunilca narodne časti bi zadelo zaničevanje vsega naroda. Nasprotno, v vaših očeh bi bili vaši hrabri mladinci junaki, heroji, rešitelji domovine. Zakaj nihče v Italiji še ni pozabil Garibaldija in njegove hrabre čete.³ Oberdanka,⁴ ki je bil v Trstu poskusil atentat na cesarja Franca Jožefa, je Italija po prvi svetovni vojni na mestu, kjer je bil izvršen atentat, počastila s postavitvijo spomenika in z njegovim imenom poimenovala ulico v Trstu. Slična čast je doletela državnega poslanca na Dunaju Cezarja Batištija, ki ga je bilo avstrijsko vojaško sodišče

kot upornika in veleizdajalca obsodilo na smrt in justifikacijo. Tudi jaz pravim: čast mu! Prav isto čast pa zahtevam tudi za sebe, za vse one borce moje narodnosti, ki prezirajoč sleherni nevarnost, tvegajo svoja mlada življenja v neizpravni borbi proti sovražniku. Ali menite, da je moj narodni ponos slabši od vašega, da je moja domovinska ljubezen manjša od vaše? Ali me imate za tako malovrednega, da mi odrekate vse, kar je v zvezi z narodno zavestjo in z narodno častjo? Ali ne bi bil v vaših očeh samih moj narod degeneriranec, falot med narodi, če bi mirno in brez odpora prenašal sovražnikove udarce? Ali bi mogli vi sami še spoštovati tak narod in ga imeti vrednega svobode in samostojnega državnega življenja?»

Tako nekako bi se glasil moj *plaidoyer*.⁵ Kar velja pri njih Italijanih za heroja in junaka, mora veljati tudi za druge narode. In če bi bilo v njih le trohice viteštva, bi se morale sodbe njihovih vojaških sodišč glasiti drugače, kakor pa so se. Pa kje boš iskal viteštva tam, kjer se ti izogiba odkriti borbi, zato pa se strahopetno maščuje nad nedolžnim in neoboroženim prebivalstvom in se poslužuje barbarske metode pobijanja talcev!

Naj se mi ne ugovarja, da naši »gozdovniki« niso redna vojska, da ne nosijo uniforme, da napravljajo zasede, pripravljajo atentate in sabotažna dejanja. Vojaški kroj naših gozdovnikov je prav jasno označen. Trobojnica na čepici – magari z rdečo zvezdo – puška, avtomatična pištola, mitraljez, ročna granata za pasom – kaj hočeš še več. In način bojevanja? Tudi vojaštvo na fronti napravlja zasede, se poslužuje vsakovrstnih vojnih zvijač, polaga mine, razstreljuje sovražne vojaške objekte in se zna tudi »elastično« umikati (glej nemška vojna poročila) in izginiti v zaledje, kadar tako nanese potreba in zahteva strateška taktika. Vse tako, kakor delujejo naši gverilci na svojih položajih. In povrh vsega imajo tudi gverilci do podrobnosti izde-

lan svoj vojaški ustroj nalik redni vojski, imajo svoje čete, bataljone, brigade s svojimi komandanti in s svojim vrhovnim poveljstvom. Ustroj, ki ga vežejo prav taki vojni zakoni kakor redno vojsko. Oni nudijo sovražniku odkrit boj, in ta ve, s kom ima opravka. *Convention concernant les lois et coutumes à la guerre sur terre.*⁶

Člen 1. konvencije druge haaške mirovne konference od 18/10–1907 se glasi: *Les lois, les droits et les devoirs de la guerre ne s'appliquent pas seulement à l'armée, mais encore aux milices et aux corps de volontaires réunissant les conditions suivantes: 1) D'avoir à leur tête une personne responsables pour ses subordonnés; 2) d'avoir un signe distinctif fixe et reconnaissable; 3) de porter les armes ouvertement et 4) de se conformer dans leurs opérations aux lois et coutumes de la guerre. Dans le pays, où les milices ou des corps volontaires constituent l'armée ou en font partie, ils sont compris sous la dénomination d'armée.*⁷

V členu 2. se priznava značaj vojskujoče se stranke celo tudi prebivalstvu po sovražniku nezasedenega ozemlja, ki spričo bližujočega se sovražnika iz lastnega nagiba zgrabi za orožje, da udari po sovražnih četah, in še ni imelo časa, da bi se organiziralo po čl. 1), s pogojem, da nosi orožje odkrito in spoštuje vojne zakone in običaje.

Sploh bo treba temeljito spremeniti kodeks o *franc-tireurjih*,⁸ znanih izza nemško-francoske vojne iz leta 1871. Danes, ko so prav naši sovražniki totalitarno vojno proglasi-

sili za sodobno, to je, da sta fronta in zaledje eno, da mora vojaku na fronti biti v pomoč vse civilno prebivalstvo za fronto, moško in žensko, proglašati *franc-tireurje*, partizane, za izven vojnega zakona stoječe, je docela zgrešeno. Če pravijo, da mora biti danes vojak prav vsak, moški in ženska, morajo isto pustiti veljati tudi za svojega nasprotnika. Dvojne mere tu ni. To se pravi, da morajo premaganega in ujetega partizana spoštovati kakor vojaka redne vojske in z njim ravnati kot z vojnim ujetnikom. Ne pa da ga vlačijo pred vojna sodišča in ga kaznujejo z nečastno ječo ali celo smrtjo, njegove svojce pa pobijajo kot talce, jih zapirajo v koncentracijska taborišča ter jim uničujejo in požigajo domačije.

Partizanstvo se je izcimilo v mednarodno tolerirano vojujočo se pomožno vojsko s svojimi, čeprav še ne kodificiranimi pravicami. Ne samo da ga nikjer ne obsojajo – razen pri nasprotniku – ampak ga odobravajo, spodbujajo, podpirajo, hvalijo njegove čine in njegovo junaško borbo. Pozna ga Norveška, Danska, Belgija, Francija, Grčija, celo Bolgarija in Romunija, da ne govorimo o Rusiji. Z isto pravico ga ima tudi Jugoslavija v svoji NOV. Žalostno, če bi ga ne bilo. In če smo tudi mali in ponižni Slovenci, ko bi o njih še pred nekaj leti nihče kaj takega ne bil pričakoval, šli med partizane, smo le podali dokaz, da smo postali narod, ki je prešinjen svojega narodnega ponosa in ki ima po pravici zahtevati spoštovanje in respekt vsega mednarodnega sveta.

³ Misli na italijanskega narodnega junaka Giuseppeja Garibaldija (1807–1882), ki si je sredi 19. stoletja pridobil slavo v boju zoper Avstrije in Francoze. Pomemben pri združitvi Italije.

⁴ Wilhelm Oberdank, italijanski iredentist, ki ga je dala italijanska vlada 20. decembra 1882 obesiti zaradi bombnega atentata v Trstu.

⁵ Plaidoyer, v angleščini: Zagovor.

⁶ *Convention concernant les lois et coutumes a'la guerre sur terre*, v francoščini: Dogovor o vojnih zakonih in navadah na zemlji.

⁷ V francoščini: Vojni zakoni, pravice in dolžnosti ne veljajo samo za armado (vojsko), ampak tudi za milico in prostovoljske enote pod naslednjimi pogoji: 1. da imajo na čelu osebo, ki odgovarja za podrejene, 2. da imajo stalno in prepoznavno znamenje za razločevanje, 3. da odkrito nosijo orožje in 4. da se v svojih operacijah držijo vojnih zakonov in navad. V državi, v kateri milica in prostovoljske enote sestavljajo armado (vojsko) ali so njen del, sodijo pod ime armade.

⁸ *Franc-tireur*, ta izraz v francoščini pomeni: Prostovoljec ali vojak, ki ni član redne vojske.

68

Na Vidovdan 1943. 1

To kraljevoje vane Jergodanije, je tako mora
 lagla na nase druce. Osmak nasa videli pokopano
 na nase upe v letu bodimant nasega naroda, upe
 kakor nam je, je bila tako ^{preklesno} puostovala nase
 nase voboda pred 26 leti. Nisi uctovni sarrainiki
 so preplani nase rumpi, so si jo delili, v nasejose
 grande ^{pregnali} nasega kmeti, porigali domacije nase
 vase. Gude gnali v nasevost v komevknajste
 talorinje. Gde so imeli komev nase, nase in stek.
 Novevste rumpi ishati nasega rade, je b. 4 nase
 v nase. Kotetel se pas je obup in stek in nasevste
 nase. Novevste rumpi nasev nasev nase je v nase
 rumpi kmeti, Kol so pod nasev nasev nasev nasev.
 Nasev domarini so nasev kopali grob nasev nasev
 in nasev nasev nasev nasev, gude glolik - fentem,
 In je nasev nasev nasev nasev nasev nasev nasev.
 In je nasev nasev nasev nasev nasev nasev nasev.

Da se njega nikdar oči ne vrstane
 Da te omotica, ki je ^{končno} pofornjena v vsa srca srca
 živeti se nas je zdavil Klam naše mladine:
 Klam, Korojca, v gorave na boji v našo voljo!
 Ne Klamti, istudi je kivi in kivi Klamti pisan
 na soračini dani! Takratno vreme svetla, da živimo
 in da živimo živeti, voljo, na njeni umi je naj
 gospod! Klam, ^{ostani} Klamti narod moj, ^{od dana v prah} popelji dan in dan
 oči svoj, svoj je vstopnja dani!

veći broj, koji je ostajao u selu. Iako
ekstremno je odjekivala ta klica vrsnih duša. Iste
nam je vanje moge pogurne, barbarske duše i
pustovalnosti. Trčim mladostu moju, proći i strahot-
nostu. — Dokle nisi tako mladina, tek naradiš. Kupim
vrtine svoj, barbarski, moja mladost zlatna, vrt
življenja i klet moju narodu. Junaki, podignu naše
mladine je tako barbarski, pogled, da ga makazane
i — naša istekla igračica i u vredno je
i barbarski

[illegible]

III
OF*Na Vidov dan 1943*

Po katastrofi naše Jugoslavije⁹ je težka mora legla na naše duše. Na mah smo videli pokopane vse naše upe v lepšo bodočnost našega naroda, upe, kakor nam jih je bila tako prelestno prerokovala zarja naše svobode pred 26 leti.¹⁰ Naši vekovni sovražniki so preplavili našo zemljo, so si jo delili, z njegove grude pregnali našega kmeta, požigali domačije in cele vasi, ljudi gnali v sužnost, v koncentracijska taborišča, kjer so umirali tisoči mož, žena in otrok. Slovensko zemljo iztrebiti njenega rodu, je bil njihov vojni cilj. Loteval se nas je obup in strah in marsikdo je vzdihnil, rekoč si: »Manj strašna noč je v črne zemlje krili, kot so pod svitlim soncem sužni dnovi!« V naši domovini so nam kopali grob naše svobode in naše narodne samostojnosti, grob, globok in prostran, da iz njega nikdar več ne vstane narod slovenski.

In ta omotica, ki je trenutno omrtvičila ves naš narodni živelj, pa nas je zdramil klic naše mladine: Kvišku, k orožju, v gozdove, na boj za našo svobodo! Ne kloniti, četudi je tisoč in tisočkratna premoč na sovražnikovi strani. Pokažimo vsemu svetu, da živimo in da hočemo živeti, svobodni, na svoji zemlji – svoj gospod! »Vstani, vstani borni narod moj, do danes v prah teptan, pepelni dan ni dan več tvoj, tvoj je vstajenja dan!«

Mogočno je odjeknil ta klic v naših dušah. Vlil nam je vanje novega poguma, borbenega duha in požrtvovalnosti. Proč z malodušnostjo, proč s strahopetnostjo – dokler imaš tako mladino, tak naraščaj. V njem vidim svojo bodočnost, svoje moralno zdravje, vso življenjskost svojega naroda. Junaški podvig naše mladine je tako razveseljiv pojav, da ga enakega ne zaznamuje vsa naša pretekla zgodovina in vredno ga stavimo ob stran bojem naših prednikov proti turškemu polmesecu in ob stran kmečkim puntom. Smelo trdim, da stoji nad njimi, ker mu je bila gonilna sila čisti, neskrunjeni idealizem in globoka narodna zavest: dati svoje mlado življenje za

svobodo svojega naroda. Ta mladina nas je rešila sramote umirajočega in izumirajočega naroda. Mimo nje ni šlo zaman četrto stoletje naše svobode, ki jim ni dala spoznati našega stoletnega hlapčevstva in tlačanstva tujemu gospodarju. V svobodi rojena ji je svoboda postala najvišja čast, ji je njen narodni ponos. Narod brez svobode zapade smrti: zapisala je ta nauk na svoj bojni prapor ter klicala ves narod, da se zbere pod njim. Smrtni greh bi storili, ne samo kdor bi vrgel kamen na tako mladino, ampak bi ji odrekel vso moralno pomoč in materialno podporo. Lahkomiselno bi zavrgel zaklad, ki ga je srečna usoda vrgla v naročje narodu v najbolj kritičnem trenutku njegovega življenja, v trenutku, ko gre temu narodu za biti ali ne biti, za vso njegovo bodočnost. Kakor si bomo v tem usodnem trenutku postlali, tako bomo ležali, kajti nikdar več se ne vrne taka prilika. **Danes si sami pišemo in delamo svojo zgodovino.** Zato rečem, da bi storil zločin nad narodom, kdor bi zatajil te naše borce za svobodo in narod, ki bi kaj takega dopustil, bi bil nevreden svojega življenja. Njemu ne bi bilo mesta med svobodnimi narodi. **Zakaj prav ti neustrašeni borci so mu dali legitimacijo, da ima med svobodnimi narodi svoje ravnopravno mesto; oni so mu v roko potisnili izkaznico, pisano s srčno krvjo, ki jo narod s ponosom lahko prezentira ob sklenjenem miru, ko bo zahteval svojo pravico in svoje častno mesto pod božjim soncem.** Saj oni so bili, ki so vrgli na tehtnico svoja življenja, ko se je vse drugo v prahu valjalo pred okupatorji in jim lizalo škorenj, ki je stopil narodu na tilnik, da ne govorim o onih, ki so pri tem celo iskali svoj osebni dobiček. Podvig naše mladine je bil **edini protest** iz naše domovine proti okupaciji njene ozemlja. Če bi ne bilo njega, bi ves zunanji svet moral upravičeno domnevati, da se je slovenski narod sprijaznil s svojo **usodo** z mislijo, da pride njegovo ozemlje **pod tujčevo peto**. Pa zgodil se je škandal in doživeli smo sramoto. Tudi naša domovina ni marala

zaostajati in rodila je svojega – Judeža. Nič čudnega, to so izrodki našega tisočletnega robstva. Samo kratkotrajna svoboda jih še ni mogla izučiti. Deset in desetletna sistematična vzgoja po načelu, da je narodna misel poganstvo, je storila svoje, je storila vse, da je narodnostno demoralizirala to »naše dobro verno ljudstvo«. Izdajalec – vohun, se je vdinjal našemu zunanjemu sovražniku, njegove čete je po njemu znanih stezah vodil našim borcem v hrbet, hromil njihovo dejavnost in križal njihove bojne načrte. Ovajal in izročal je naše ljudi italijanskemu in nemškemu rablju. Vse one neštete sodbe vojaških sodišč, vse smrtno obsodbe, vse ono hudodelsko streljanje talcev ima na vesti največ domači izdajalec in ovaduh. Še več, njegova pokvarjenost ga je celo zapeljala, da je nudil neposredno pomoč sovražniku, si izprosil od njega orožje, uniformo, da kot postrojena četa stopi v njegove vrste ter se z njimi z ramo ob rami bori proti naši Osvobodilni fronti. In še bogato z Judeževimi groši si je pustil plačati svoje izdajalsko delo.

Pa kakor je večna škoda žrtev tega zločinskega početja, teh najboljših ljudi, teh naših herojev, katerih svetli spomin mora večno živeti v srcu našega naroda, njih žrtev ni bila zaman. Ne samo da nam je priborila pravico do svobodne eksistence, razčistila je ozračje. Dala je spoznati našo rak rano in nje povzročitelje. Sedaj vemo, to rano je treba izžgati, neusmiljeno izžgati. Ne zaradi maščevanja, ampak da ohranimo narod pri zdravju in da preprečimo, da bi se še kdaj ponovilo kaj podobno neznosnega. Ne kot strašilen zgled poznim rodovom, ampak za vzgojo mladim pokolenjem, ki bi ne mogla doumeti, da je kapitalni zločin, začetek nad našim narodom, ostal nezakazan in brez zadoščanja. Naj se me ne razume napak. Ne kličem na poboj in daleč mi je do tega, da bi hotel v našem narodu udomačiti »krvno osveto«. Toda zločin izdajstva je treba eksemplarično kaznovati. Kazen mora zadeti predvsem intelektualne povzročitelje. Eno pa je gotovo, da morajo prav ti izginiti s pozornice našega javnega življenja. Odrekati jim moramo vsako pravico do soddločanja v javnih zadevah. Zadeti jih morajo vse posledice družbenega in političnega bojkota.

Toda – tako pravijo v obrambo svojega podlega ravnanja – mi se ne borimo proti Osvobodilni fronti, borimo se proti njej le,

kolikor je komunistična, mi bijemo načelno borbo proti komunizmu in komunistom, proti boljševizmu, proti plačancem Moskve.

Zavestno sprejemajo kot **svojo** namišljeno pretvezo vojnih sil Osi,¹¹ češ da gre le-tem v tej gigantski borbi za odločitev: za boljševizem ali proti njemu, ko jim gre v resnici za vse kaj drugega. Saj se je bila pričela svetovna vojna, ko sta si Berlin in Moskva ležala v nezakonskem objemu. In Rim se ni pomišljal s svojim blagoslovom. Nam gre danes za nič več in nič manj kakor za golo eksistenco našega naroda. Niti trenutka ne smemo oklevati, da ne bi nudili vse svoje sile borbi za to eksistenco. Danes ni časa, da bi se borili za komunizem ali proti njemu. Po katerih načelih si bomo uredili svojo samostojno svobodno državnost, to prepustimo dobi po vojni. **Tu pa bodo po pravici imeli glavno besedo oni, ki so dejansko prinašali žrtve za naše osvobojenje in jo s temi žrtvami tudi pridobili. Vse drugo bo moralo stopiti vstran.**

Recimo, da bi bila Osvobodilna fronta brez izjeme komunistično nastrojena ali celo izrazita komunistična organizacija, **ona je sprejela borbo z okupatorjem za našo svobodo, je postala sakrosanktna, je postala naša nacionalna organizacija.** In če je res, da so bili komunisti, ki so dali pobudo in iniciativo za partizanstvo, kakor obstoji v vseh po sovražniku okupiranih deželah in je deležna hvale in priznanja, ne samo Moskve, ampak prav posebno še Londona in Washingtona. Klobuk dol pred njimi. Partizanstvo je pomožna vojska rednih vojsk Rusije, Anglije in Amerike. Bije se za iste cilje kakor one. Pa kdo je kriv, če je Osvobodilna fronta komunistično pobarvana ali če imajo v njej takozvani komunisti vodilno vlogo in odločilen vpliv!? Zakaj pa niso oni širokoustneži in »nacionalisti« množično pohiteli v gozdove? Zakaj ni stranka, ki se je bila trkala na prsi, da ima ogromno večino naroda v svojem taboru, naravnost dirigirala te svoje množice med partizane, da bi imela med njimi večino?

Kje so bile takrat vse te »bele« in »modre« garde? Ni bilo poguma, ni bilo korajžje, ni bilo narodnega ponosa, ne prave narodne zavesti, ni bilo čuta požrtvovalnosti za narodne ideale. Korajžo so pokazali šele, ko jih je okupator organiziral kot **svojo** pomožno četo (*milizia auxiliaria*),¹² jim dal poseben kroj s križem in savojsko zvezdo na čepici,¹³ jih oborožil s **svojim** orožjem, jih zaprisegel

svojemu suverenu, da so se borili v zaščiti okupatorjevih topov in strojnic proti lastnim bratom, proti onim, ki so započeli borbo za svobodo svojega naroda. Tu ti zazija nasproti vsa neizmerna pokvarjenost, moralna izprijenost dela našega naroda, da bi se človek od sramu pogreznil globoko v zemljo. Bilo bi obupati nad takim narodom, če ne bi bilo vsaj skromne tolažbe, da pri drugih narodih ni nič boljše, da imajo tudi drugod take izvrške in izmečke. In bilo bi obupati, če ne bi trdno verovali, da bo to grdo bolezen zmagovito in enkrat za vselej premagalo zdravje našega naroda, kakor se nam v vsej svoji mladi sili kaže v naši, v Osvobodilni fronti zbrani mladini. Gorje nam, če ne bi bilo tako in če bi gniloba, ki se nam je pojavila v tako strašni obliki, okužila in zastrupila zdrave celice v našem narodnem telesu. **Smo na zgodovinski prelomnici, ki bo za usodo našega naroda odločilna morda za stoletja.** Zato mora ozdravljenje biti temeljito in korenito. Srednje poti ni. Popuščanje bi bilo slabost, ki bi se maščevala nad samim narodom.

Pa spet pravijo, ravnali smo v silobranu, svoje »vaške zaščite«, svoje »legije«, svoje »garde« smo ustanovili, da obvarujemo ubogega kmeta nasilstev, ropanja, ubojev in mučenja. Hinavstvo. Ne, **prvo je bilo izdajstvo**, potem šele so sledile represalije.

Osvobodilna fronta je bila **naša narodna vojska**. In vojska mora živeti. Ljudje so po večini, kakor je sicer naš kmet materialistično nastrojen, radi dajali. Meščani v denarju, v perilu, obleki ter obutvi, kmetje v živilih. Le redki so bili, ki so se upirali, bodisi v svoji zaručnosti, bodisi od gotove strani nahujskani. Sledila je – naravno – rekvizicija. Vojska je vojska, ima svoje zakone. Dotlej nihče ni občutil kakega nasilstva, niti ni bilo »uboj«, dokler se ni pojavilo izdajstvo, špijonaža, ovaduštvo in hujskanje. Popolnoma sistematično, podtalno razpredeno, pa vendar spoznavno, od kod izvira in v katerih rokah se zbirajo niti zločina. Pričela se je agitacija med kmeti, jih rotila in jim žugala, sledila nasilna rekrutacija v belo gardo – vse z namenom, da bi jih odvrnila od naše narodne vojske, ki da je komunistična, protiverska, proticerkvena. Priti je moralo, kar je prišlo.

Za časa vojne je za izdajstvo, za vohunstvo samo ena kazen – smrt. Izdajalca, špijona, ovaduha, organizatorja upora je treba »likvi-

dirati«, da se zlo ne razpase, da se ljudstvo ne demoralizira. Tako je treba gledati na vso to stvar, ne pa narobe. Vsak sporazum z zunanjim sovražnikom, ki je vdrl v mojo deželo, je kazniv (še po našem civilnem kazenskem zakoniku), in če gre ta sporazum tako daleč, da nudi sovražniku pomoč proti domači vojski in jo slabi, zavira njeno gibanje, njeno udarno silo, potem mora vsakogar, ki je tega kriv, zadeti vsa strogost sodbe po vojnem zakonu. Tu ne pomaga nobeno javkanje o »umorih« in »pobojih«. Sodba se ne more in ne sme ustaviti pred nikomer, ne pred izvršiteljem ne pred zasnovalcem vojnega zločina. Tu ni razlike v storilčevem spolu ne v družbenem sloju, ki mu pripada. In če je storilec, kar je dovolj žalostno – duhovnik, ga kazni ne more rešiti njegov talar. Še tem večje obsodbe je vreden. Ljudstvo vidi v duhovniku svojega učitelja, in celo duhovnega voditelja. Ponekod je zanje njegova beseda edino merodajna. In če je beseda iz takih ust zavestno napačna, sposobna, da zapelje ljudstvo na kriva pota, jo je kaznovati strožje, kakor pa onega, ki ga je zapeljala.

Zaradi svoje vere, zaradi svojega verskega prepričanja, kakor so klevetali, ni bil nihče preganjan in kaznovan. Vsako tako očitiranje je lažnivo propagandno sredstvo, ki naj opravičuje storilčev čin in naj podžiga ljudstvo, da nadaljuje svoje izdajalsko početje. Njihovo »mučeništvo«, ki ga proglašajo v neki brezbožni blasfemiji, ne bo našlo milosti pred božjim stolom. Ne versko, **politično** prepričanje je zavedlo duhovnika, pa tudi druge, na kriva pota. V bojazni, da bi Osvobodilna fronta po vojni, po naši osvoboditvi utegnila obstati kot politična stranka, ki bi potisnila ob stran vse predvojne stranke z njih zastarelimi in preživelim programi, ki bi skušala ustvariti ves nov svet na temelju socialne pravičnosti, svobode, enakosti, bratstva – v tej bojazni, prosim, so vsi naši reakcionarci, levi in desni, dvignili svojo glavo. V bojazni in trepetu pred svojim političnim zakonom se niso plašili niti pred kapitalnim zločinom izdajstva.

Pod pokroviteljstvom okupatorja so razvili svojo propagando. Z živo in pisano besedo, zavedajoč se, da jim trenutno z enakim orožjem nihče ne more in ne sme odgovarjati, razkrivati njihove laži in natolcevanja. Laž je bila dolgonoga. Celo brošuro o partizanskih »grozodejstvih« so izdali. Najmanj polovica

teh »grozodejstev« je naprosto izmišljenih, kar se je v mnogih primerih takoj dognalo, drugo je potvorjeno in prikazano v napačni luči. Mnogo tega, kar je bil okupator zagrešil nad našim ljudstvom, so podtaknili partizanom. Še celo svoje lastne grehe in zločine so napravili partizanom. Ni treba biti jurist, da razkrinka vsa nesoglasja, protislovja, majavost takozvanih dokazov, preračunanih na nerazsodnost in nepoučenost bralčev. Okupatorju se je sijajno posrečilo, da je dosegel svoj namen: razdvojil je narod in dobil v delu tega naroda svojega pomočnika, da njemu ni bilo treba tvegati življenja v bojih z Osvobodilno fronto.

Hinavsko tarnajo o požganih dolenjskih gradovih, teh »živih spomenikih lepe slovenske preteklosti«, o uničenih šolskih poslopjih, o skrunjenju cerkva. Toda v teh poslopjih – in to zamolčijo – so se utaborile italijanske čete ali bela garda. Če so pri naskoku teh trdnjav nujno morala trpeti tudi poslopja, niso temu krivi partizani, ampak oni, ker so jih zlorabili v svoje namene. Kdo je skrunil zakon, ali oni, ki so v njih pripravili strojniška gnezda in sasede za napad na partizane, ali partizani, ki so morali uničiti ta gnezda?

Povsem jasno je, da pri vsej svoji podli kampanji naprtijo krivdo Osvobodilni fronti **zavestno zamenjajo vzrok in učinek, vzrok in posledico**. To žongliranje z resnico ne samo da ne more zmanjšati krivde za zločinsko početje, ampak jo še poveča. Ker zločinu dodaja še kleveto in natolčevanje. Ob sodbi, ki jo bo prav gotovo izreklo nepristransko ljudsko sodišče, pomeni tako postopanje vsako milosti izključujočo obtežilno okolnost.

Že mogoče, da so se tu in tam zgodile kake nepravilnosti, kaki ekscesi. V vojnem času kaj takega ni izključeno, in jih ima na vesti tudi vsaka redna vojska. Koliko ekscesov očitajo disciplinirani nemški vojski. Toda generalizirati in pavšalizirati teke poedinosti, presega mejo objektivne kritike.

Tudi bi se dalo prigovarjati kaki pogrešni taktični potezi ali oportunistki kakega podviga, ki bi se o njem lahko dejalo, da bi bilo bolje, ako bi bil začasno izostal, ker so bile doprinešene žrtve prevelike in v neenakem razmerju z uspehom. Seveda ni izključeno, da so se med tisoče borcev vtihotapili kaki kriminalni tipi, ki so dali duška svojemu kriminalnemu gonu. Njihovo početje so partizanci sami takoj zajezili in je bilo tako početje

kaznovano po strogem vojnem zakonu. Takih kriminalnih tipov prav težkega kalibra so imeli v svoji sredi tudi »beli«. Mislím, da bi nihče ne imel nič proti temu, ako se vsi primeri kake konkretne tožbe v tem pogledu preiščejo in opravičijo, pa se bo spoznalo, da ni bilo kazni brez krivde in da gre le za neznamenit odstotek nepravilnega postopanja, ki bi ga bilo šteti v breme Osvobodilni fronti kot taki.

Pa če že mislijo, da je bila potrebna »vaška zaščita«, ¹⁵ ki naj prepreči morebitne ekscese, pa ni z ničimer opravičljivo, da se ustanavlja taka zaščita v ta namen, da bi se sploh preprečilo preživljanje naše narodne vojske, še manj je opravičljivo, da se kliče na pomoč zunanjega sovražnika, si izposodi od njega orožje in nastopa z njim z ramo ob rami. Pa ni bil samo to namen ustanovitve neke »bele« in tudi neke »modre« garde, ampak jima je bil glavni in edini namen sploh onemogočiti tako osvobodilno fronto na slovenski zemlji. Ne toliko iz simpatij do okupatorja, proti kateremu nastopiti sami niso imeli niti dovolj hrabrosti, niti poguma, niti volje, ampak, kakor rečeno, **ker so videli v Osvobodilni fronti svojega nevarnega političnega tekmeča**, ki mu je ploskala velika večina slovenskega naroda in ki je žel neomajno odobranje vseh naših zaveznikov. Še nikoli Slovenija ni bila tako edina, kakor ob postanku Osvobodilne fronte.

Zaslutili so, da bo Osvobodilna fronta v odločilnem trenutku hotela imeti tudi prvo besedo v političnem oziru. In ta zavist, da ne rečem strah, je bil, ki jih je zavedel do zločina, do izdajstva in ovaduštva. Kakor da bi šlo za kake občinske volitve v Dolini Šenflorjanski, ne pa za borbo na življenje in smrt našega naroda v celoti. Glavna in pravna beseda, ki si jo po pravici lasti naša Osvobodilna fronta, bo izpregovorjena ne samo v imenu vseh živih, ampak še mnogo več, v imenu vseh za svobodo svojega naroda padlih žrtev. Grobovi tulijo... In tisoči in tisoči grobov, raztresenih po vsej slovenski zemlji, tja gori do mogočnega Triglava pa doli do Jadranskega morja in do ogrskih nižav, iz grobov vseh pregnancev v tujih deželah se glasi beseda, se oglašča vest. Pred to besedo mora utihniti vse drugo, saj so to žrtve samo onih idealistov, ki so zanje umirali. Narod bi pljunil na te grobove, če bi dal besedo izdajalcu in njegovim pomagačem. Narod bi poni-

žal samega sebe, ako bi prepustil besedo onim, ki so strahopetno ždeli v zapečku, prosjačili za milosten nasmeh okupatorjev, samo da rešijo sebe in svojo imovino, onim, ki so ob težki uri preizkušnje kompromitirali svojo politično čast in odgovornost. V najusodnejšem trenutku, ko so popustili vsi naši »politiki«, je zgrabila za vajeti naše politike naša narodna vojska; čisto navaden čut spodobnosti zahteva, da jih ima v rokah tudi potem, ko je bila rešila našo narodno čast in opravila svoje najučinkovitejše politično delo na najbolj realnih tleh, na bojnem polju.

Organizirano je bilo izdajstvo. V Ljubljani so celo imeli *areopag*,¹⁶ ki je izdajal zaporna povelja, vršil hišne preiskave, zasliševal »sumljive« ljudi. Zasedal je v belgijski vojašnici, ki jo je v ta namen dal na razpolago okupator. Tu so bili tudi njegovi zapor. Drugo je potem opravilo vojaško sodišče. Pa če si katerega izmed njih prijel zaradi tega podlega početja, ga je gladko zatajil, valil odgovornost na druge. Sram ga je bilo pred samim seboj.

Ravnali so prav po receptu izza prve svetovne vojne. Leta 1914 je »Slovenec«¹⁷ izdal javni oklic, da naj tajništva SLS¹⁸ po deželi zbirajo podatke o vseh »veleizdajalcih« (takrat ni bilo komunistov) in jih pošljejo centrali v Ljubljano. Drugo so opravila avstrijska vojaška sodišča. V letu 1942 so torej le kopirali sami sebe, in kopija ne samo da

ni zaostajala za originalom, ampak ga je po svoji popolnosti in iznajdljivosti daleko prekašala. Videti je, da so bili medtem v dobri šoli.

Kakšno kazen zasluži vse tako početje? Vprašam zlasti vse vas, ki se zgražate ne morda nad izdajalci in denuncianti, ampak nad onimi, ki so te zločine sodili in svojo pravilno in pravično sodbo tudi izvršili. Odgovor je samo eden, in ta odgovor odobrava vsa narodno-zavedna javnost. Žalostno bi bilo, ko bi ne bilo tako. Žalostno, ker bi morali obupati nad narodom, ki bi si ne znal dati zadoščenja. Saj bi tvegati, da bi v doglednem času doživel drugo kopijo po izvirniku iz leta 1914.

Elementarni nastop naše mladine, moške in ženske, v trenutku največje nevarnosti za obstoj našega naroda je dokaz, da je v tem narodu mnogo zdravja, mnogo vitalnosti in da moralna izprijenost še ni načela njegovega jedra. Zato moramo skrbno negovati ta zdravi del telesa, skrbeti za profilakso, da se ne okuži ves organizem in da ostane odporen, dati mu moramo na razpolago pripomočke, da izloči iz sebe vse strupene snovi. Postati moramo narod značajev, narod poštenjakov. Potem moremo mirno gledati v svojo bodočnost, ki bomo o njej lahko dejali, da smo si jo zaslužili z lastno svojo požrtvovalnostjo in iz lastne svoje tvorne sile. Ta bodočnost bo kljubovala vsem nevarnostim in uživala bo respekt ter spoštovanje vsega zunanjega sveta.

⁹ Gre za razpad in razkosanje kraljevine Jugoslavije, ki ga je povzročil nacistični napad 6. aprila 1941. Brezpogojna vdaja jugoslovanske vojske je bila podpisana 17. aprila 1941 in je pomenila konec jugoslovanske države.

¹⁰ Avtor verjetno misli na majniško izjavo iz leta 1917, ko so poslanci jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu na čelu z dr. Antonom Korošcem zahtevali združitev vseh ozemelj monarhije, v kateri prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, v samostojno državno telo pod žezlom habsburške dinastije. Lahko pa je imel v mislih nastanek prve jugoslovanske države leta 1918, pa se je zmotil v letih.

¹¹ Sile osi so vojaške sile tistih držav, ki jih je združeval nacifašizem. Najprej je bila 25. oktobra 1936 podpisana pogodba med Nemčijo in Italijo o usklajevanju politike. S tem je bila ustanovljena os Rim–Berlin. Pogodbo je okrepil tako imenovani »jekleni pakt« med obema državama. Pomenil je vojaško povezavo italijanskega fašizma in nemškega nacizma. K državam se je približala tudi Japonska, najprej z antikominternovskim paktom leta 1936 in dokončno 27. septembra 1940 s podpisom trojnega pakta. Taka povezava je dobila ime os Rim–Berlin–Tokio. K silam osi so spadale vojske Nemčije, Italije, Japonske, Finske, Slovaške, Madžarske, Neodvisne države Hrvatske in Romunije.

¹² Očitno ima avtor v mislih italijanski izraz za pomožne čete, sestavljene iz domačinov, Milizia volontaria anticomunista – MVAC. Ta organizacija je kot ena od oblik poznejše bele garde nastala v Sloveniji sredi leta 1942, ko je zaradi velike italijanske ofenzive prišlo do pospešenega razvoja slovenskih kvizlinških enot.

¹³ Simboli oziroma oznake na čepicah, ki jih omenja avtor, naj bi govorili o namenu njihovega boja. Kríž kot simbol krščanstva, za katerega naj bi se borili, savojska zvezda pa simbol italijanstva oziroma dinastije, pod katero se je Italija združila in je podpirala tak boj slovenskih protikomunističnih kolaboracionistov.

¹⁴ Gre za ilustrirano brošuro, ki je izšla spomladi 1943 v Ljubljani z naslovom: V znamenju Osvobodilne fronte, Dokazila o grozodejstvih komunizma v Ljubljanski pokrajini, Ljubljana 1943, XXI, Tisk Ljudske tiskarne v Ljubljani, 184 strani.

¹⁵ Gre za drugače poimenovano obliko organiziranega protipartizanskega in kvizlinškega delovanja. Italijani so namreč prav v času velike ofenzive v drugi polovici leta 1942 začeli ustanavljati tako imenovane vaške straže, ki naj bi v času, ko v kraju ni bilo italijanskih čet, »varovale« prebivalstvo pred partizani. Tudi ena oblika poznejše bele garde.

¹⁶ Aeropag je bil »krvavo sodišče« v starih Atenah, zdaj pomeni visoko, nepristransko sodišče, najvišje sodišče ali odločilno oblast.

¹⁷ Slovenec je slovenski klerikalni časopis, ki je začel izhajati v Ljubljani leta 1873 (trikrat na teden), deset let pozneje je postal dnevnik. Izhajal je do 4. maja 1945. Imel je predhodnika istega imena, ki je izhajal od 1865 do 1867 v Celovcu, njegov urednik pa je bil Andrej Einspieler. Bil je glasilo Slovenske ljudske stranke.

¹⁸ Slovenska ljudska stranka.

IV

POGLAVJE O LOJALNOSTI IN KOREKTNOSTI NASPROTI OKUPATORJU

Julija 1943

Italijansko okupacijo Ljubljane in njene okolice je sprejeti – tako pravijo – kot kruto stvarnost in neizbežno dejstvo, pred katerim je treba kloniti glavo – brezpogojno, brez odpora in protesta. Še več, dolžni smo jim lojalnost in korektno obnašanje, ko mi zatrjujejo, da hočejo našo prestolnico spoštovati kot kulturno središče slovenskega ljudstva. (Italijani se skrbno varujejo rabiti pojem: slovenski narod, kot tak smo zanje jenjali eksistirati.)

Tako togo apolitično izrečena argumentacija zahteva nekoliko odgovora. Moramo jo pustiti veljati le cum *grano salis*.¹⁹ Po zakonu naše vojske smo se morali vprašati, kaj sedaj? Slovenci smo ostali osamljeni, brez vsake pomoči. Hrvatska, sama presenečena po dobro pripravljenem izdajstvu, nas je ločila od naše glavnine, od naroda srbskega. Naš milijonček se je znašel sam na odprtem bojnem polju, prepadeno zroč v oči našim vekovnim sovražnikom – Nemcem, Italijanom, Madžarom. Z enim samim zamahom bi ga lahko strli, pomedli vso njegovo kulturo in gospodarsko bogatijo, njega kosti pa raztrosili na vse štiri vetrove sveta, tako da bi jih niti na sodni dan zbrati ne mogli. V tem usodnem trenutku bi bil nadaljnji upor res blazen, saj bi pomenil naš samomor. Prišli bi med mogočna mlinska kamna, ki bi nas zmlela v prah. Morali smo kapitulirati, pa skušali doseči čim ugodnejše pogoje za premirje. Stali smo pred alternativno, ali da razširijo Nemci svojo zasedbo tudi na Ljubljano ali da nas zasedajo Italijani. Izbirati nam je bilo med dvema zlema. Kaj bi nas čakalo pod Nemci, so oni na nedvoumen pa brutalen način pokazali na Štajerskem. Nevarnost je bila imanentna. Torej manjše zlo: Italijani. Prisojali smo jim več srčne kulture nego Nemcem in pričakovali od njih, da bodo ravnali obzirno z nami. Pogoji premirja niso bili nečastni: obljubili so nam nekakšno avtonomijo na po njih zasedenem ozemlju, obljubili spoštovati naše šege in običaje, naš jezik v šoli in

v uradih, naše gospodarsko življenje naj bi se v miru razvijalo, naše kulturne ustanove naj bi ostale nedotaknjene – vse tako, da naj bi v »Ljubljanski pokrajini«²⁰ ostala ohranjena bit našega naroda z vsemi pogoji za nadaljnji razvoj in napredek.

Zakon z dne 3. maja 1941, s katerim je bila ustanovljena »Provincia di Lubiana«, pravi, da bo imela ta pokrajina glede na strnjeno slovensko prebivalstvo **avtonomen** ustroj, upoštevajoč etnične značilnosti prebivalstva, zemljepisno lego tega ozemlja in posebne krajevne potrebe; vladno oblast bo izvrševal visoki komisar, ki mu bo v pomoč 14 predstavnikov, izbranih iz produktivnih skupin slovenskega prebivalstva; vojaška služba za slovensko prebivalstvo ne bo obvezna; za osnovni pouk bo obvezna slovenščina, v srednjih in visokih šolah se bo fakultativno poučevala italijanščina.

V primeri z našim življenjem na Gorenjskem in še bolj na Štajerskem smo bili s tako rešitvijo kar lahko zadovoljni in smo mogli tudi obljubiti, da bomo to stanje stvari lojalno spoštovali. Težko smo pogoltnili grenko pilulo, ko so morali vidnejši predstavniki našega naroda na ukaz potovati v Canosso,²¹ pardon, v Rim, da izrečejo Duceju zahvalo, da nas je bil milostno izvolil sprejeti v okrilje kraljevine Italije. Storili smo tudi to.

So bili ljudje, ki so našega »partnerja« bolje poznali in so nas svarili pred njim, češ, on je sladek, ljubezniv in vljuden, pa v svoji strahopetnosti zviti, zahteven in podel, ko bo sedel na gorkem, bo pokazal roge. Kakor je bilo tako po prvi svetovni vojni na Primorskem, ko so bili z belo zastavo prišli v Trst. Bilo jih je celo, ki so dejali, da bi dali prednost nemški brutalnosti. Ta kar naravnost pove, kaj hoče, dočim Italijan preži nate z bodalom za hrbtom. Pa kaj smo hoteli, bili smo v precepu. Ali se izpostaviti popolnemu uničenju slovenske biti, tvegati, da oblečejo našo mladino v nemško uniformo ter jo pošljejo na fronto v borbo proti našim zavez-

nikom, ali pa **sprejeti pogoje, ki nam vsaj začasno jamčijo narodovo eksistenco, da ohranimo njega kontinuiteto do sklenjenega miru.** Izbrali smo to poslednjo alternativo, sklenivši premirje z vso *reservatio mentalis*.²² da pomeni za nas samo nekaj **začasnega**.

In v tem je bila velika razlika med našim in italijanskim gledanjem na stvar. Dočim smo si mi prehodno hoteli ohraniti svoj narodni živelj do končno veljavne ureditve svobodnega in samostojnega državnega življenja po sklenjenem miru, so Italijani, spet s svoje strani, z vso *reservatio mentalis* hoteli ustvariti definitivno stanje. Ne okupacijo, ampak – aneksijo. Nekoliko so jih v tem hotenju utrjevale naše predvojne razorane razmere. V Jugoslaviji so gledali nenaravni stvar, ki je v svojih prišiljenih mejah oklepal vse svoje narodnosti pod srbsko hegemonijo, in te narodnosti so jedva čakale, da se rešijo tega jarma. Bili so prepričani, da je temu res tako, zlasti ko se jim je z gotove strani med nami samimi sugeriralo tako napačno naziranje. Saj je bilo zabavljanja na Jugoslavijo in Srbe nič koliko. Sistematično se je podžigalo razpoloženje proti Beogradu in dinastiji. Italijani so res mislili, da prihajajo k nam kot – osvoboditelji in rešitelji in da jih bo naše ljudstvo z radostjo sprejelo kot take. Kakšna utvara in kakšno razočaranje – potem!

S tem, kar se nam je z našega vidika bilo začasno nudilo, smo torej smeli biti zadovoljni. Nič nedopustnega ni bilo videti, če smo jim kot protiuslugo obljubili korektnost in lojalnost. Vse pa seveda brez preudca za končno veljavno ureditev po končani vojni in vse do gotove mere – brez žrtvovanja svojega dostojanstva in svoje časti.

Če bi bili tudi Italijani prežeti enakih misli, da gre za neko prehodno ureditev, in bi nam na našem ozemlju res dali polno avtonomijo, bi bila tudi naša lojalnost iskrena, bi bilo bolje za nas, pa tudi za njih same. Oni bi si prihranili marsikako nevšečnost, prihranili vse več ali manj krvave borbe in z njimi združene žrtve. Ne bi se obremenili z v narodu naraščajočo mržnjo in sovražnostjo, kar vse bi se jim štel v dobro za čas po vojni. Ustvarili bi se pogoji za prijazno sosedstvo. Toda fašistični režim, ki so nam ga oktroirali, tega ni mogel in tudi ni hotel razumeti. Tako so izkopal prepada, prepada poln žrtev in narodnih mučnikov, ki ga nikoli ne bo mogoče premostiti.

Kar hoteli so, in fašizmu se je naravnost mudilo, da bi nas zdravil po receptu, kakor ga je bil vaju pri naši raji v Primorju. Sledil je en sovražni čin drugemu. Za uvod je bilo, da so nam razvrednotili naš denar. Vrednost našega denarja, ki je imel višjo notranjo vrednost in večjo kupno moč od lire, so nam znižali za več kot dve tretjini v razmerju 100 : 30, kar so potlej milostno zvišali na razmerje 100 : 38. Nujna posledica je bila naraščajoča draginja. Kar si bil prej plačal z dinarjem, si neposredno po zamenjavi plačal z liro. Draginja se je stopnjevala in naše narodno premoženje je kopnelo, ko je lira v svoji vrednosti stalno nazadovala.

Potlej je sledilo brutalno in nasilno podiranje spomenikov naših kraljev,²³ kralja Petra I. in kralja Aleksandra. Ni še minilo leto dni, ko je narod slovenski ob splošnem velikem navdušenju in vzhicenu zlasti naše mladine postavil impozanten spomenik kralju Zedini-telju. Okupator mu je vrgel vrv za vrat in ga na tako sramoten način zrušil pred našimi očmi. Bolestno je odjeknila ta surovost v naših dušah. Še dolgo potem so ljudje skrivaj nosili cvetje in prižigali lučke na mestu, kjer je bil stal spomenik.

Naše kulturne ustanove so spravili pod tutorstvo. Dobile so komisarje, ki so si mrzlično prizadevali stopnjema dati jim italijanski značaj ter jih tako spilitirali v vode italijanske kulture. Gledališča, koncertne dvorane so morale po diktatu dajati prednost italijanskim avtorjem. Spravili so se nad našo mladino od ljudskih šol do univerze ter ji vsiljevali svojo fašistično organizacijo Gil in Gul.²⁴ Kupovali so duše in jih na žalost v kratkem času tudi mnogo kupili. Preimenovali so naše ceste tako, da bi naše mesto tudi navzen kazalo italijansko lice.

Sistematično in načrtoma so plenili naše naravno bogastvo, naše gozdove. Posebna organizacija »Emona« je dobila monopol za nakup domov in zemljišč nemških izseljencev, ki jih je potem prodajala za drag denar in za velik dobiček. Ta dobiček ni šel v prid slovenskega naroda, kakor bi se spodobilo, ampak v zasebne žepe.

Vse naše urade, zlasti pri železnici in pri politični upravi so natrpali s svojim uradništvom ter naše uradništvo potisnili na drugo mesto v popolno brezpomembnost. Tako je zgledala naša »avtonomija«. Tisti sosvet, ki je bil dodeljen Visokemu komisarju, je bila

farsa. Od kraja pa do 8. septembra 1943 se je sestel samo dva-, trikrat, toda ne na posvetovanje, ampak da vdano posluša tirade »ekscelence« Visokega komisarja.

Tako so se iz dneva v dan zaostrovale razmere. Vzdušje je postalo prenasršeno elektrike. Nismo bili preslišali roga svobode iz naših gozdov: naša mladina je napovedala vojno okupatorju. Bilo je to že po nemški vojni napovedi Rusiji. Neznosne razmere, kakor so jih ustvarjali Italijani, so tudi nam v zaledju velevala odločitev, ki je mogla biti, če je bilo v nas še kaj narodnega ponosa, samo ena: pridružiti se Osvobodilni fronti ter ji nuditi vso pomoč in podporo. S tem trenutkom smo bili odvezani lojalnosti proti okupatorju, ki jo je v zaledju morala zamenjati – pasivna rezistenca. Samo v tem smislu je bilo posihmal umeti našo »lojalnost« in »korektnost«. Žal, da se oficialna naša javnost – politične stranke – ni zavedala svoje dolžnosti. Zamujena prilika, ki je imela tolike usodnepolne posledice!

Pasivna rezistenca – kako? Da store predstavniki naših kulturnih ustanov in gospodarskih institucij samo toliko, da se jim ne more očitati odkrita sabotaža in ne da okupatorju prilika, da nastopi proti samim ustanovam. Njim kakor načelnikom naših uradov takega

»sodelovanja« nihče zameriti ne bi mogel. Saj smo prepričani, da je vsakogar – gotovo pa večino izmed njih – stalo mnogo samozatajevanja, mnogo osebne požrtvovalnosti, ko so se morali poniževati do takih svojih reprezentativnih dolžnosti. Vse do tiste meje, da se ne pregrešimo proti jasnim navodilom, ki so nam jih dnevno pošiljali zračni valovi iz ust naših svobodnih rojakov, ne naposled iz krogov, ki so bili blizu jugoslovanski vladi.

Toliko o poglavju »lojalnosti« in »korektnosti«. Smelo trdimo, da se je narod po svoji veliki večini zavedal te svoje naloge. Niso je mogle prikriti razne teatralične parade, prirejene tudi po deželi, ter naročene izjave lojalnosti. Narod, če si je tu in tam dal tudi drugačen videz, se je pač ravnal po svetopi-semskem reku: bodite krotki kakor golobi, pa zviti kot kače. Mislim, da tudi Italijani v tem oziru niso bili v prav nikaki zmoti.

To stanje se je korenito spremenilo, ko je del naroda v nerazumevni politični zablodi vskočil v okupatorjev tabor. In v tej politični zablodi ima svoj izvor ter se pričinja naša narodna tragedija, ki ji je bil anonimni avtor – sam okupator. Delo je prava italijanska mojstrovina iz dobe *cinquecenta*.²⁵ Imelo je prodoren uspeh.

¹⁹ Cum grano salis, v latinščini: Z zrncom soli. Ali smiselno: S pametnim premislekom.

²⁰ Ljubljanska pokrajina – Provinzia di Lubiana je bila upravna organizacijska oblika za italijanski del okupirane Slovenije. Na čelu ji je stal civilni komisar. Prvi civilni komisar je po Mussolinijevem ukazu, z dne 18. aprila 1941, postal tržaški fašistični funkcionar Emilio Grazioli. Avtor napačno ugotavlja, da je bila Ljubljanska pokrajina ustanovljena 3. maja 1941. Takrat je bila namreč Ljubljanska pokrajina s kraljevim ukazom št. 291 le priključena k Italiji. Italijanski civilni komisar je civilno oblast sprejel od Narodnega sveta v Ljubljani.

²¹ »Iti v Canosso« pomeni skesati se, ponižati, vdati se nasprotniku.

²² Reservatio mentalis, v latinščini: Razumski pridržek.

²³ Spomenika kralja Petra I. in kralja Aleksandra so fašisti podrli spomladi 1941.

²⁴ Gioventù italiana del littorio (italijanska liktorska mladina) in Gioventù universitaria fascista (univerzitetna fašistična mladina).

²⁵ 16. stoletje

V

GENERAL RUPNIK –
MARŠAL BADOGLIO

Po kapitulaciji Italije, 8. septembra 1943, je nemška vojska zasedla ne samo Ljubljansko pokrajino, ampak vse naše dežele tja do Jadranskega morja. Iskali so moža, ki bi naj prevzel vlogo Hacha,²⁶ Quislinga,²⁷ Tisa.²⁸ Njihova izbira je padla na generala Rupnika, ki pa mu niso poverili vloge *satrapa*²⁹ za vso Slovenijo, kakor Hachi za češke dežele ali Quislingu za Norveško, ampak samo za revno Ljubljansko pokrajino.

Mož se je kvalificiral pod italijansko okupacijo. Med prvo svetovno vojno je bil dodeljen generalnemu štabu cesarsko-kraljeve avstroogrške vojske. Vojaških sposobnosti mu ni bilo odrekati. Po letu 1919 je bil na lastno prošnjo sprejet v jugoslovansko vojsko. Srbski vojaški krogi mu niso zaupali. Saj je kot poveljnik avstroogrskih čet v Kotoru stal v nasprotni borbi s srbsko vojsko. Nekoliko kasno pod visokim političnim pritiskom s strani Slovencev je bil imenovan za divizijskega generala. Od leta 1938 dalje je bil šef prevažne organizacije za fortifikacije. Prevrat ga je zatekel v Zagrebu. Pohitel je, da je napravil *kotau*³⁰ poglavniku Anteju Paveliću, ki je bil zaradi udeležbe pri umoru kralja Aleksandra *in contumaciam*³¹ obsojen na smrt. Pozornost je vzbudilo, da se je smel general Rupnik svobodno gibati, ko so bili drugi generali jugoslovanske vojske morali v vojno ujetništvo. Vidimo ga v Celju in naposled v Ljubljani.

V začetku junija je bil razpuščen občinski svet ljubljanski, ki ga je bila imenovala še jugoslovanska vlada. Dne 3. junija je bil general Rupnik imenovan za ljubljanskega župana. Zakaj ravno on, vidimo iz besedila prisege, ki jo je položil novim oblastnikom. Prisega se glasi: »**Prisegam, da bom zvest kralju, cesarju in njegovim kraljevskim naslednikom**, da se bom zvesto ravnal po ustavi in drugih državnih zakonih, da bom izpolnjeval svoje dolžnosti marljivo in z vneto za občo blaginjo in v korist uprave in spravljal

svoje vedenje, tudi zasebno, vedno v sklad z dostojanstvom svojega položaja. – Prisegam, da nisem in tudi ne bom član združenj in strank, katerih delovanje bi se ne skladalo z dolžnostmi mojega položaja. – Prisegam, da bom izpolnjeval vse svoje dolžnosti samo v korist **nerazdružljive blaginje Kralja, Cesarja in Domovine.**« (Op., italijanske.)

Z lahko vestjo je general Rupnik položil to prisego, kakor je bil menda z enako voljo prisegel zvestobo svojim kraljem: Petru I. Osvoboditelju, Aleksandru Zedinitelju in kralju Petru II. – prej seveda tudi Francu Jožefu I. in cesarju Karlu – zvestobo do groba ter da bo do poslednje kaplje krvi branil svojo domovino pred sovražniki svojega kralja. Razlika, in to velika razlika, je v tem, da je bil cesar Karl svoje častnike izrecno odvezal njemu dane prisege. Kralj Peter II. tega ni storil. Njegove častnike še vedno veže na jugoslovansko zastavo položena prisega.

Popolnoma v skladu s kralju, cesarju Viktorju Emanuelu izrečeno prisego je njegov oklic Ljubljancanom ob nastopu županskega mesta. Oklic se glasi: »Da pomagam naši mali Sloveniji (op., prav Ljubljanski pokrajini), sem smatral za svojo dolžnost, da po 47 letih vojaške službe stopim – namesto v pokoj na to mesto ter vas rojaki in rojakinje, v tem usodnem času rotim in vam kličem: Zbudite se, **pustite sanjarjenje, otesite se iluzij**, pustite narodni skupnosti škodljive strasti, bodite vsaj enkrat **samo Slovenci**, glejte dejstvom v oči in zaupajte v Boga. Naše dobro, bogato nadarjeno delovno in pobožno ljudstvo, ki se je vedno ponašalo s svojo evropsko kulturo, je bilo vrženo v ta svetovni boj, ne da bi se tega zavedalo in proti svoji volji. Ko je zaradi te blazne pustolovščine lani nastopil bliskoviti polom Jugoslavije in katastrofa za nas Slovence, se je zdelo, da je vse izgubljeno. – Prav tedaj, ko se je zdelo, da je vse izgubljeno, nam je **veliki mož, ki je pred 20 leti začel boj za boljši red na svetu, veliki Duce**

podaril ustavo z jezikovno in kulturno avtonomijo ter tako pred vsem svetom priznal našo narodnost. S tem nam je ohranil naše tradicije ter odprl izglede za novo življenje in boljšo bodočnost. Poleg tega pa je Duce poskrbel za našo prehrano ter nam podelil bogata sredstva za delo in napredek. Slovenci so to **velikodušno ponudbo fašistične Italije** v začetku hvaležno sprejeli. Toda mirno in lojalno zadržanje Slovencev ni bilo po volji tistim, ki so leta in leta delali za to, da bi tudi mi postali krma za topove žrtev internacionalnih mogotcev, ki so na oltar namesto Boga postavili zlato ter svojemu pohlepu, ker se sami nikoli ne bojujejo, žrtvujejo milijone in milijone drugih ljudi (op., Angleži). Ta družba še vedno slepari del našega naroda z obeti zlatih gradov, zaslepljeni del mladine pa hujska v nezakonito vojno, ki zahteva od našega naroda strašne in popolnoma nekoristne žrtve, da nam zato grozi popoln propad. Toda Slovenci naj se zavedajo, da tak boj ne bo mnogo škodoval niti Italiji, niti drugi Evropi, pač pa bo nepopravljivo škodoval Slovincem, ker jim bo vzel zadnjo možnost, da bi si ohranili svojo bodočnost. (Op., v Ljubljanski provinci.) Da se ta nesreča ne bo zgodila, pozivam vse Ljubljančane in Ljubljančanke, naj z marljivim delom, z lojalnim discipliniranim vedenjem, z iskrenim sodelovanjem, posebno pa s **svojim zaupanjem v pravičnost in velikodušnost fašistične Italije** dajejo zgled Slovincem po pokrajini . . .«

Omembe je vredno, da gospod podesta v tem svojem proglasu niti z besedico ne omenja »komunizma« (to je bila kasnejša iznajdba), ampak pripisuje nezakonito vojno naše mladine nacionalno-političnim motivom.

Podesta Rupnik se je torej zapisal fašistični Italiji z dušo in telesom. Na tega moža torej je padla izbira Nemcev, ki jim je bil brez nadaljnjega spet pripravljen položiti prisego vdanosti in zvestobi. Že 20. septembra 1943 je bil z naredbo gauleiterja Rainerja³² kot vrhovnega komisarja v operacijski coni »Jadransko primorje« imenovan za »prezidenta« pokrajinske uprave. Tudi ob tej priložnosti je g. prezident menil, da se mora ovekovečiti s posebnim proglasom na Slovence in Slovenke, ki kulminira v končnem stavku »Jamstvo za uspehe tega boja (proti boljševizmu in plutokraciji) in **za bodočnost našega naroda**, ki bo iz tega boja vzkllila, nam daje **genialni**

vodnik boja za srečo vseh mladih evropskih narodov, ki jim je za čast in obnovo – **vodja velikonemške države Adolf Hitler** . . .«

V tem proglasu je med drugim tudi odstavek: »Po neznanskem trpljenju, ki so ga nam prizadeli s sovražniki Evrope tajno zvezani izdajalski strahopetni badoglievci³³ in njihovi priskledniki ter domači boljševiski razbojniki in požigalci . . .«

Sličen odstavek čitamo nekaj dni kasneje tudi v proglasu, ki se z njim ustanavlja domobranska legija: »Vsled izdajstva italijanskega kralja in njegovega **zahrbtnega maršala Bado-glia** je italijanska vojna sila prenehala obstojati. Po sramotni izdaji Badoglieve klike je nedvomno jasno: tudi naša ljubljena slovenska domovina naj bi bila s pomočjo anglo-amerikanske plutokracije izročena – boljševizmu . . .«

Tako gledajo domobranci kakor njihov vrhovni komandant na kapitulacijo Italije, na »izdajstvo« nasproti njenemu dosedanjemu zavezniku, skozi nemška očala. Tako zelo so se že vživeli v vlogo zavezništva z Veliko Nemčijo, da občutijo »sramotno izdajo Badoglieve klike« kot izdajstvo nad njimi samimi. Kot zvesti oprode **fašistične Italije** imajo v bistvu tudi prav.

Kako zavidanja vredno mesto med velesilami je imela Italija pred to vojno! Priborila si ga je brez mnogih žrtev, vselej spretno izkoriščajoč trenutni položaj, in brez pridržka je treba priznati, da gre v tem pogledu večji del zasluge Mussoliniju. Tembolj se je čuditi, da ga je ob napačni presoji spet takega »trenutnega položaja« zapustila vsa državniška modrost in politična razsodnost. Po zlomu Francije je, računajoč s popolno nemško zmago, storil usodepolno napako, da je nudil prisego nemškemu imperializmu. Skoro vsi veliki možje svetovne zgodovine so bili zapadli kaki taki napaki, ki jih je potlej pripravila ob njihovo veličino. Preslepila ga je bila megalomanija, ki mu je obetala privid rimskega imperatorja. Napačen je bil ta *kalkul*³⁴ na vse strani. Nemčija je bila zamerila Italiji, da je tako dolgo oklevala in da ji ni že takoj od začetka nudila vse svoje vojaške pomoči. Ta zamera bi prav gotovo prišla do vidnega izraza ob koncu vojne, če bi bila le-ta za Nemčijo zmagovita. Nemčiji ni ušlo, da Italija spet računa, da šteje gumbе na svoji suknji in da se ji je štetje gumbov ustavilo v trenut-

ku, ko je za ves svet nepričakovano podlegla Francija. V tem samem dejstvu je Italija menila videti že dokončno nemško zmago, prezrla pa je pri tem druge važne politične činjenice, med njimi najvažnejšo – nastop velike neznanke Rusije. Prekasno je Italija spoznala, da je bil njen vstop v vojno še prezgoden. Ne samo to, da je storila velikansko pogreško, da je dajala Nemčiji upanje in zagotovilo, da se udeleži vojne ob njeni strani. Brez tega bi Italija obdržala vse svoje predvojne pridobitve, ki je bila z njimi popolnoma saturirana, in še dodalo bi se ji še kaj. In Nemčija bi si dvakrat premislila pričeiti vojno brez obetane pomoči Italije.

Merodajnim krogom v Italiji – in med te moramo šteti v prvi vrsti kralja, potem pa vojaške kroge – so se docela odprle oči, ko je postalo jasno, da Nemčija v tej vojni ne bo zmagala in da bo morala Italija deliti usodo premagane svoje glavne zaveznice. Skušali so še v poslednjem trenutku rešiti, kar se še rešiti da od po fašizmu izdane Italije. Lahko so se ponašali, da so v tem stremljenju imeli ob svoji strani ogromno večino italijanskega ljudstva, ki mu nemško zavezništvo ne le da ni bilo nikoli simpatično, ampak je naravnost slutilo, da bo to zavezništvo – kakor so in bodo dokazali dogodki – Italiji sami v propast. Ali ni torej Badoglio storil patriotično dejanje, ko se je še v poslednjem trenutku odločil, da odpove zavezništvo, ki je postalo tako pogubno za njegovo domovino? In ravnal je v sporazumu in po ukazu svojega kralja, vrhovnega zapovednika vse vojaške sile italijanske. Slediti bi mu moral sleherni Italijan, če noče, da bo izgubljeno – vse.

Taka je ta zadeva »sramotnega izdajstva maršala Badoglija in savojske hiše«, gledano z italijanskega stališča.

Gledano skozi naša specialno slovenska očala, je bilo seveda prav, da se je bila Italija pridružila Nemčiji v njeni borbi za »živiljenjski prostor«, to je za nadvlado v Evropi. Saj nam je ta Mussolinijeva politična napaka dala upanje na osvobojenje našega naroda v našem Primorju in zaokrožitev našega ozemlja tja do Tilmenta. Osvobojenje izpod krutega fašističnega jarma, ki si je bil dal nalogo iztrebiti slovenski in hrvaški živelj v mejah Italije. Tako bi se na žalost tudi zgodilo, da ni prišlo do nove vojne z Italijo ob strani Nemčije, ki nam je vkresala iskro nade, da

se bo popravilo, kar se je bilo zagrešilo v letu 1919.³⁵

Zato je bila naša želja, da Italija vztraja ob strani Nemčije vse do konca vojne, ker smo na ta način smeli upati, da bo Italija po končani vojni dobila tudi to nagrado za svojo zvestobo, da se bo ustreglo, čim se borimo ob strani zaveznikov, **vsem** našim *revendikacijam*³⁶ v Slovenskem Primorju. »Izdajstvo« Badoglija se nam je dojmilo v toliko, ker se nas je pri tem le lotevala neka bojazen, da bi Italija za ta svoj čin utegnila dobiti plačilo tudi na naš račun. Ta bojazen je nekako splahnela, ko je postalo očitvidno, da Italija razen kapitulacije zaveznikom ni nudila one pomoči, ki so jo bili od nje pričakovali.

Sicer pa bi nas to »izdajstvo« moralo le veseliti, saj smo morali v njem gledati silen upad moči Osi, ne samo obupno zmanjšanje njenih nad na zmago, ampak izdatno skrajšanje vojne.

In sedaj ti pridejo razni Rupniki z njihovimi domobranci vred, ki ti pretakajo – ne krokodilske solze, ampak – prave solze žalosti in onemogle jeze nad Badogliem. Žalost jim trga srce, da so se jim zmedli računi na nemško zmago, ki jo hočejo in želijo, ki da zagotavlja »srečno bodočnost« našemu narodu – seveda v **Ljubljanski pokrajini!** Tu se vidi vsa razlika med izdajstvom in – izdajstvom.

Smešni so njihovi očitki našim partizanom, da se vežejo z badoglievci, celo da je obstojala ta zveza že pred kapitulacijo Italije, naperjena proti »beli gardi«. Že mogoče, da so bile simpatije enega ali drugega Italijana, ki so se mu gnusile vse te denunciacije in vsa ta izdajstva, na strani borcev za svobodo domovine. Toda vprašam vas, katerih ljudi so bile prepolne vse naše ječe, katere ljudi je obkladalo italijansko vojaško sodišče s posebno naslodo s kruto kaznijo večletne, tudi dosmrtno ječe ter s smrtno kaznijo, kdo vse je padel kot talec pod streli cesarske vojske, kdo je moral v zgodnji grob na bojiščih v naših gozdovih, kdo predvsem je moral na Rab in v Gonars. To so bili vseskozi naši ljudje, to so bili pripadniki Osvobodilne fronte, to so bili borci na njeni fronti, to so bili zlasti vsi, ki jih je denunciant bil badoglievec osumil, da so člani ilegalne organizacije, da so »komunisti«. In vrhovni krvnik, ki ima vse te žrtve na vesti, je bil **badoglievec** –

general Robotti.³⁷ Tako je izgledala ta »zveza« med partizani in badoglievci. Pokažite mi samo enega vašega človeka, ki bi ga bilo obsodilo cesarsko vojaško sodišče, ki bi ga bila zadela krogla iz puške cesarske vojske. Po kapitulaciji pa je bilo italijanskemu vojaku od njegovega vrhovnega poveljnika, ki je edino njega moral poslušati, naravnost ukazano, da se pridruži borcem proti nemški vojski. Partizani bi bili pač nespametni, če bi tako pomoč odklanjali, kakor jo tudi zavezniki niso odklonili. Tem bolj, ker jim je bilo več do njihovega orožja kakor do preizkušene italijanske »hrabrosti«.

Solze, potočene nad Badogliem »izdajstvom«, so bile pristne, kako tudi ne? Vsa ta »bela in plava garda«, zapuščena od svojega dosedanjega zaveznika, se je znašla sama na odprtem bojnem polju. Zaveznik je postal izdajalec – izdajalcu. Pravično plačilo! Sedaj, ko je grozila nova okupacija po nemški vojski, je bil dan politični trenutek, da se spametujejo, da se pridružijo, kakor so nekateri tudi storili, narodnoosvobodilni vojski. In bi jim bilo odpuščeno, prihranjene bi bile vse nadaljnje žrtve državljanske vojne. Toda zaslepljenosti, zagrizenosti se je morala umakniti uvidevnost. Nastopil je nov »rešitelj domovine« v osebi generala Rupnika, namesto »bele in plave garde«³⁸ pa domobranci (*landeseigene Selbstschutzverbände*)³⁹ pod vodstvom nemških SS oddelkov in nemške policije. Vse za »srečno bodočnost« našega naroda pod genialnim vodstvom Führerja.

Kako bi izgledala ta naša »srečna bodočnost«, nam je Führer že na brutalen način pokazal. Glejte Štajersko, Koroško, Gorenjsko. Ti predeli slovenske zemlje so za generala Rupnika kakor nekdanj dr. Šušteršiču⁴⁰ – *freemdes Gebiet*.⁴¹ Meja med Slovenci in Nemci je že danes potegnjena ob Savi. In to dokončno, če zmagajo Nemci. Slovenski narod pa naj išče svojo »srečno bodočnost« v borni Ljubljanski pokrajini.

In ali so vsi ti naši Rupniki res tako naivni, ko mislijo, da nam bo Nemec za primer svoje zmage ostal prijazen tudi po vojni? Hvalisajo se s slovenskimi napisi, s slovenskim uradovanjem in slovenskim poukom v šoli, kar vse da imamo zahvaliti Nemcu, ko ima vendar vsakdo občutek, da je vse to samo trenutno tolerirano *ad captandam benevolentiam*.⁴² Nemški protektorat v coni »Jadransko pri-

morje« je ustvarjen po nemški zamisli definitivno. Je samo del starega vsenemškega programa. Glej Hitlerjev Mein Kampf. Od Hamburga do Trsta, od Balta do Jadrana, ti dve črti se sečeta prav na našem ozemlju. Slabo bi poznal Nemca, kdor bi živel v utvari, da bo to zanj tako važno geopolitično točko pustil pod vplivom tujerodnega elementa.

Ne, niso tako naivni ti Rupniki *et Cons*.⁴³ Oni prav dobro vedo, kaj nas čaka po nemški zmagi. Vzlic temu hočejo in želijo to zmago, delajo zanj na vse kriplje, ker so se renegati – ne morem jih imenovati drugače – prodali Nemcem, kakor so se bili prej prodali Italijanom. Igrajo *va banque*⁴⁴ igro. Stavljajo na eno samo nemško karto. Če ta karta pride, so za svojo osebo – in samo za to gre – dobili igro, zapečateni pa bo usoda našega naroda. *Fuimus!*⁴⁵ Če ne pride, potem vedo, da – *vae victis!*⁴⁶

Toda v enem pogledu so res naivni, ko računajo, in taki glasovi se čujejo iz njihovih vrst – da bodo v primeru zmage zaveznikov mogli natveziti tem »zabitim angleškim plurokratom«, da so bili v silobranu, da so se le branili proti »komunističnim grozodejstvom«, zato da so iskali pomoči pri oblastvih, ki so bila slučajno v rokah Italijanov in Nemcev. Njihove uradne izjave, zlasti one generala Rupnika, so preveč javne, kakor da bi jih mogli utajiti. Njihovo početje, njihova dela so preveč očitna, kakor da bi mogli koga preslepiti o nasprotnem. Ne varajte se, tam zunaj so točno poučeni o tukajšnjih razmerah. Dan na dan ste mogli slišati svarilne glasove ne samo iz Moskve, ampak tudi iz Londona in New Yorka, da se bo vsakršno sodelovanje z okupatorjem imelo in kaznovalo kot vojni zločin. Sleherni dan vas je poučeval svetovni radio, da je partizanstvo v vseh po sovražniku okupiranih deželah del zavezniške vojske, njega nastop, njega sabotažni čini pomagalo za zavezniško zmago. Ali ni od ponosa poskakovalo sleherni slovensko srce, ko so ti glasovi poveljevali sabotažna dejanja in borbe proti okupatorju v mali in ponižani Sloveniji, od katere kaj takega nihče ni bil pričakoval? Slovensko ime je po činih naših gverilcev postalo znano po vsem svetu, kjer dotlej o nas niso imeli niti pojma. In če bomo Slovenci ob sklenjenem miru prejeli kako posebno nagrado, si bomo pač lahko rekli – priborili so jo naši borci, ti naši »komunisti«,

»banditi«, »tolovaji«, z žrtvovanjem svojih življenj, in nihče drug. Saj je vse drugo ponižno klonilo svoj tilnik in se potuhnilo. Še več, našle so se poturice, ki so padale našim borcem v hrbet, se očitno vezale s sovražnikom, z njegovim orožjem tvorile njega pomožno vojsko in delale za njegovo

zmago. Zavezniki, in med njimi bo imela glavno besedo Rusija – bodo samo vprašali: Kdo se je boril za nas in kdo – proti nam? Za poslednje ne bo pardona.

Torej – velika je razlika med generalom Rupnikom in maršalom Badogliem, velika razlika med izdajstvom in – izdajstvom.

²⁶ Emil Hacha (1872–1945), po odstopu Edvarda Beneša predsednik ČSR od 1938 do 1939. Podredil se je nemškemu pritisku, podpisal listino, s katero je izročil okrnjeno Češko v Hitlerjeve roke. Formalni predsednik Češko-moravskega protektorata od 1939 do 1945. Po vojni so ga zaprli, a je pred procesom umrl.

²⁷ Vidkun Quisling (1887–1945), vodja norveškega fašizma. Predsednik vlade 1940, 1942–1945. Simbol za kolaboracijo – quislingi. Po vojni zaprt in usmrčen.

²⁸ Josef Tiso (1887–1947), slovaški kolaboracionist. Prelat. Po razpadu ČSR z Münchenskim sporazumom leta 1938 je bil postavljen za predsednika slovaške pokrajinske vlade. Leta 1939 je v soglasju s Hitlerjem proglasil samostojno Slovaško in bil od 1939 do 1945 predsednik Slovaške republike. Po vojni je bil obsojen na smrt in obesen.

²⁹ Satrap je v originalnem pomenu namestnik staroperzijskih vladarjev. Vladar jih je postavjal zlasti na osvojenih ozemljih. V današnjem pomenu: samovoljen mogotec.

³⁰ Kotau pomeni poklek ali dotik tal s čelom, ponižujoč izraz spoštovanja ipd. na Kitajskem, klečeplazenje.

³¹ In contumaciam, v latinščini: Zaradi neposlušnosti (to je zaradi odsotnosti pred sodiščem).

³² Dr. Friedrich Rainer, visok fašistični funkcionar. »Gauleiter« in »Reichsstaathalter« v Salzburgu, od 18. novembra 1941 »Gauleiter der NSDAP« na Koroškem, od 23. novembra 1941 »Reichsstaathalter« in šef civilne uprave na zasedenih področjih Koroške in Gorenjske, od 10. septembra 1943 vrhovni komisar na novo ustanovljene vojaške upravne enote Operationszone Adriatisches Küstenland (Operacijska cona Jadransko primorje). Ustanovil jo je Hitler po kapitulaciji Italije iz ozemelj južne Slovenije, Hrvaškega primorja, Istre in Furlanije in jo razdelil v šest pokrajin – ljubljansko, reško, puljsko, tržaško, goriško in videmsko. Rainer je v noči od 7. na 8. maj 1945 izročil oblast predstavnikom bivših avstrijskih političnih strank, razen komunistične. Na procesu leta 1947 v Ljubljani je bil obsojen na smrt in justificiran.

³³ Badoglievi je ime za pripadnike politične smeri maršala Italije Pietra Badoglia (1871–1956), ki je postal po Mussolinijevem padcu predsednik italijanske kraljeve vlade (1943–1944). Pred Nemci je skupaj s kraljem zbežal k zaveznikom. Za Slovence zanimiv kot eden poveljujočih generalov na soški fronti v prvi svetovni vojni: jeseni 1917 postal šef generalnega štaba.

³⁴ Kalkul pomeni: Račun.

³⁵ Avtor ima očitno v mislih posledice rapalske pogodbe, ki sta jo 12. novembra 1920 sklenili Jugoslavija in Italija. Po tej pogodbi so bili Juljska krajina, Zadar za okolico in nekateri otoki priključeni k Italiji. V Italiji je tako ostalo približno pol milijona Slovencev in Hrvatov. Istega leta, 10. oktobra 1920, pa je Jugoslavija izgubila tudi tako imenovani koroški plebiscit in v sosednji Avstriji je ostalo okrog sto tisoč Slovencev.

³⁶ Revendikacija, iz italijanske besede rivendicazione (uveljavljanje pravic, zahteva ali ponovna pridobitev).

³⁷ General Mario Robotti, poveljnik 11. italijanskega armadnega zbora. Do 18. aprila 1941 izvajalec vojaške oblasti v Sloveniji.

³⁸ Bela garda, skupni naziv za razne oblike delovanja slovenske protirevolucije pred kapitulacijo Italije, predvsem tistega večinskega dela protirevolucije, ki ga je vodila klerikalna Slovenska ljudska stranka. Na zunaj se je manifestirala kot odkrita politična, ideološka in vojaška kolaboracija z italijanskim okupatorjem, predvsem v obliki številnih vaških straž. Ilegalno je vse to podpirala in organizirala vrsta klerikalnih ustanov, v vojaškem pogledu predvsem Slovenska legija.

Plava garda, del slovenske protirevolucije, ki je v vojaškem pa tudi političnem pogledu priznavala neposredno vodstvo Draže Mihailovića ter zagovarjala stališča londonske kraljevske vlade. Major Karel Novak je s pomočjo kraljevskih oficirjev ter liberalnega strankarskega vodstva v Sloveniji organiziral četništvo, ki pa ni doseglo večjega razmaha. Za njim so stale ilegalne formacije kot Sokolska legija, Pobratim itd. V obdobju 1944/1945 je slovensko četništvo vodil polkovnik Ivan Prezelj.

³⁹ Landeseigene Selbstschutzverbände, v nemščini: Samozaščitne zveze domačinov. Ali: skupine (združenja) domačinov za zaščito.

⁴⁰ Dr. Ivan Šušteršič (1863–1925), prvak klerikalne stranke. Mogočni vodja Slovenske ljudske stranke, znotraj stranke voditelj njenega konservativnega krila.

⁴¹ Fremdes Gebiet, v nemščini: Tuje področje.

⁴² Ad captandam benevolentiam, v latinščini: Da bi si pridobil naklonjenost.

⁴³ Et Cons (skrajšano iz et consortes), v latinščini: In preostala družina.

⁴⁴ Va banque, v francoščini pomeni: Igranje za celotni vložek pri igrah na srečo. Ali smiselno: igranje na vse ali nič.

⁴⁵ Fuimus, v latinščini: Bili smo.

⁴⁶ Vae victis, v latinščini: Gorje premaganim.

VI

USTANOVITEV OSVOBODILNE FRONTE – SKRAJNA POLITIČNA NUJNOST, ČEPRAV Z ŽRTVAMI

10. novembra 1943

V nekem drugem spisu izvajam, da bi bilo potem, ko se je bila zrušila Jugoslavija, nespametno, da ne rečem blazno, če bi Slovenci sovražnikom naše države še nudili kak odpor in da nam je preostajala samo kapitulacija. Njihova premoč je tako silna, da bi v kali zadušili vsak tak poizkus, ki bi vrhu vsega narodu v celoti prinesel samo nepopravljivo škodo.

Potem pa bodi dosleden, tako bi mi utegnil kdo zabrusiti, in obsojati tudi ustanovitev Osvobodilne fronte in ves njen podvig.

Kakšen je bil naš položaj ob zlomu Jugoslavije? Jugoslavija je bila vse od leta 1939, ko je bila Nemčija zanetila svetovni požar, nevtralna država. Imela je sicer zavezniško pogodbo s Francijo in Anglijo, tudi z Rusijo je bila že v prijaznejših odnosih – meseca marca 1940 smo sklenili z njo trgovinski sporazum, junija 1940 pa vzpostavili diplomatske odnose – toda skrbno je varovala svojo nevtralnost. Varovala tako zelo, da je pripustila, da je ves naš tisk, vse naše javno življenje stalo pod nemško cenzuro. Vsa naša notranja politika je stala pod nemško komando, ki se mu je vladajoča stranka rade volje vdajala. Tu se je Cvetkovičeva⁴⁷ vlada leta 1941, v dobi absolutizma, odločila, da zapusti to nevtralnost in pristopi k trojnemu paktu, na strani Nemčije, Italije in Japonske. Ne sicer še kot vojskujoča se stranka, toda očitno v nameri, da pogoduje vojni potencial Osi, tako da bi imela le-ta na Balkanu z našo državo zavarovan hrbet. Nudila je Osi vse možne ugodnosti, tako da ni bilo dvoma, da je naša država s pristopom k trojnemu paktu stopila iz svoje nevtralne zavezniške pogodbe. Zadele bi jo kot satelita Nemčije tudi posledice take kršitve.

Pripuščam možnost, in je verjetno, da se je Cvetkovičeva vlada odločila za tak usodepolni korak, ki naj bi zatajil vso dotedanjo tradicionalno politiko, le pod silnim pritiskom. Čepprav se je vsa naša zunanja politika

v poslednjih letih usmerjala v pravcu proti Nemčiji ter sprejemala njen koncept ureditve evropskih razmer. Več ali manj očitno se je odmikala od dosedanje svoje politične linije. Prvi žebelj v krsto, v katero so bili potisnili Malo antanto, so zabili naši državniki. Cvetković je le dopolnil, kar je bil započel Stojadinović.⁴⁸ Oba sta popolnoma zatajila Aleksandrovo Jugoslavijo. Verujem pa, da je knez Pavle,⁴⁹ ki ga vežejo sorodne vezi z angleškim dvorom in ki je bil povsem angleško orientiran, dal svoj pristanek *à contrecœur*.⁵⁰ Toda vodja nemškega rajha je bil neizprosni. *Und bist du nicht willig, so brauch ich Gewalt!*⁵¹ Saj mu je bila že Grčija hud trn v peti.

Tu pa se je uprl ves naš narod, ker nič drugače si ne moremo razlagati nepopisno vzhichenje naroda, ko se je v Beogradu našlo nekaj odločnih mož ter odstranilo vlado⁵² z regentstvom vred, potem ko je bila dala svoj podpis na pogodbo z Osjo. S to *palastrevolucij*,⁵³ ki je bila povsem naša notranja zadeva, se ni nameravala kaka vojna napoved Nemčiji. Hoteli smo le obdržati kurz naše zunanje politike. Kljub zavezništvu z zapadnimi vele-silami ohraniti svojo nevtralnost, kar je novi minister za zunanje posle dr. Ninčič⁵⁴ tudi hitel zagotavljati. Toda Hitler je že samo to hotenje, da ostanemo nevtralni, smatral za žalitev, *crimen leasae majestatis*,⁵⁵ ter brez vojne napovedi z vso svojo vojno silo brutalno udaril po naši državi. S tem je dal javno spoznati, kakšne namene je bil imel z Jugoslavijo in kakšno vlogo bi morala le-ta igrati kot njegova sopogodnica. Nič drugačne kakor Madžarska, Romunska in Bolgarska.

V usodepolnih dneh po 26. marcu 1941 so mnogi izražali svojo skepso, da bi bilo pametno, da smo na tak način *via facti*⁵⁶ preklicali svoj podpis na pogodbi z Osjo ter se prepustili riziku vojne z njo. Ne rečem, za hladnega računarja, ki je opuščajoč na strani sleherno čustvo in prezirajoč moralno obveznost napram našim dotedanjim zveznikom, imel pred očmi neposredni interes naše drža-

ve, da se vsaj za sedaj še ne zaplete v vojne dogodke, skepsa ni bila neupravičena. Stali smo takrat še pred veliko uganko, kdo bo zmagal? Francija je bila na tleh. Anglija in Amerika komaj v stanju pripravljenosti. Rusija še s »prijateljsko«⁵⁶ pogodbo vezana na Nemčijo. Bila je res tvegana stvar napraviti si Nemčijo za sovražnico.

Toda v politiki je že tako, da sleherni politični akt najde svoje opravičilo v – končnem uspehu. Konec vojne bo čisto jasno povedal, kdo je imel prav, ali Cvetković, ki je stopil na stran Nemčije, ali Simović,⁵⁷ ki je hotel premočrtno vztrajati ob strani zaveznikov. No, in že danes lahko rečemo: prav je imel Simović, prav je imela pretežna večina našega naroda, ki je dobila v generalu Simoviću svojega glasnika, tolmača ne samo svojih čustev, ampak zdravega političnega instinkta in vitalnih interesov naše države. Danes že je gotovo, da je Nemčija izgubila vojno in da so z njo izgubile vojno vse njene vazalne države, med katerimi naj bi bila po Cvetkovičevem konceptu tudi Jugoslavija. Kakšna polomija zanjo, kakšne usodepolne posledice!

Morda je Cvetković kot nekoliko orientalsko nastrojen diplomat ob podpisu pakta gojil v svoji notranjosti *arrière pensée*,⁵⁸ češ moj podpis je uspalni prašek, ki naj uspava Nemčijo, da me pusti pri miru, o pravem času pa bom – izskočil. Morda, pravim, čeprav sodim, da je bil res iskren prijatelj Nemčije in njene politike. Ali bi bil res tako naiven, da je mislil, da bo premotil svojega partnerja? Hitler ne pusti šaliti se s seboj. Pogodbeno voljo Cvetkovičevu bi ob prvi priliki stavil pod visok zračni pritisk, tako da bi bil Cvetković hočeš nočeš v najkrajšem času primoran pokazati svojo barvo. Prav nič ni dvomiti, da bi ne ostalo samo pri golem besedilu pakta⁵⁹ – Dunaj 25. marca 1941, z vsemi njegovimi tajnimi klavzulami, marveč bi morala Jugoslavija, zlasti po vstopu Rusije v vojno, ponižno iti po poti, kakor so jo bile že izhodile Romunska, Madžarska, Bolgarska. In ni dvoma, da bi se morali naši polki boriti z ramo ob rami z nemško vojsko na vseh frontah, tudi na ruski. *Aut-aut!*⁶⁰ Z zmago Velike Nemčije bi bil tudi Cvetković na konju. Da bi pa okrnjena Jugoslavija za vse večne čase bila vazal Nemčije, spet ni nobenega dvoma. Taka bi bila naša prihodnost. Kakšna pa bi

bila potem specialno usoda malega slovenskega naroda, si lahko izračunamo. Zapečate-na!

Nič manj zavidna ne bi bila usoda naše države v primeru zmage zaveznikov. Doletela bi nas vse posledice premagane države. Znatno bi morali prispevati k velikemu skladu vojne odškodnine. Zlasti mi Slovenci pa bi morali kot prelestne sanje opustiti vse svoje nacionalne aspiracije tako na jugu ob Slovenskem Primorju (v korist Italiji, ki je pravočasno obrnila hrbet Nemčiji in se pridružila zaveznikom) kakor ob naši severni meji v korist Avstriji.

No, sledila je cvetna nedelja 1941. Nemški bombniki so razdejali našo prestolnico, odprto mesto Beograd, njihove strojnice pa so sejale smrt po beograjskih ulicah, koder se je vila slovesna procesija najmlajših. Jugoslovansko vojsko, ki še niti ni bila v stanju pripravljenosti, so pregnali nemški tanki. Vzroke njenemu naglemu razsulu, o katerih bo treba še temeljite preiskave, je iskati tudi drugje, ne naposled v odkritem izdajstvu na Hrvaškem. Slovenci smo se mahoma znašli kot jadrnica s polomljenimi jambori in razcefranimi jadri sredi razbesnelega morja. Od nikoder kake pomoči. Morali smo kloniti. Štajerska, Gorenjska, da ne govorim o Koroški – sta bili posiljeni; Ljubljana z okolico pa se je rešila pod okrilje Italije.

Na drugem mestu razpravljam, kako so naše razmere pod italijanskim okupatorjem postale vse neznosnejše, kako smo se morali kaj kmalu zavedati, da Italija s premirjem ni bila mislila samo na okupacijo, ampak na trajno aneksijo, in da je vse kazalo, da – če naj ostane vse tako tudi po vojni – **smo Slovenci bili!** Zbrisani z evropske geografske karte nalik lužiškim Srbom.

V tem so se razmere vnanje politično za nas vsaj toliko v naš prid spremenile, da je bila naša vlada s kraljem vred našla svoje zatočišče v Londonu in s tem vzdržala kontinuiteto državnosti ter da so nam naši zavezniki vzlic temu, da se je v polpreteklem času razmerje do njih nekoliko shladilo in se je bilo proti njim toliko grešilo, obljubili vso svojo pomoč. Odločilno pa se je tehnična obrnila na našo stran, ko je bila v vojno stopila Rusija.

Kakšno vlogo naj ob takšnem položaju igramo pri nas doma? Prav klavrna je bila dotlej. Hiteli smo bili zagotavljati svojo lojal-

nost napram okupatorju in v Rim je morala romati deputacija vidnejših predstavnikov našega javnega življenja z zahvalno adresno Musoliniju, da nas je bil milostno blagovolil sprejeti v okvir kraljevine Italije. Naše politične stranke so izgubile svoj kompas. Naše časopisje ne samo da je bilo pod strogo cenzuro, ampak je moralo pisati tako, kakor mu je okupator diktiral. Ni v tem bila pregreha tega časopisja, pregreha je v tem, da je pisalo pod starimi svojimi naslovi, ki je vsak predstavljal svoj narodno-politični program: »Slovenec«, »Slovenski dom«,⁶¹ »Jutro«,⁶² »Slovenski narod«,⁶³ »Domovina«⁶⁴ itd. Kaj so si morali misliti o nas ne samo naši sovražniki, ampak naši prijatelji tam zunaj? Naši sovražniki, da smo narod brez ponosa in časti. Naši prijatelji, da smo mežve in ponižni kužki, da smo zatajili svojo preteklost, da obračamo plašč po vetru, da smo zadovoljni s svojo sužnostjo, skratka, da smo narod, ki ni vreden svoje svobode in samostojnega državnega življenja. Svojo vlado v Londonu smo ob vsakem njenem koraku dezavuirali. Ni imela hrbtenice. Kdo bi se oziral nanjo, če ne predstavlja nikogar, ko pa jo je narod doma iz dneva v dan tajil. Iz neposredne njene okolice so nam prihajali klici, naj je s svojim obnašanjem ne pustimo na cedilu, naj je ne blamiramo, da nam na merodajnih mestih naše sodelovanje z okupatorjem silno zamerjajo, smatrajoč tako sodelovanje za sovražni čin, nasproti našim zaveznikom, ki se bo občasno tudi primerno »nagradil«. In zares, kdo se bo oziral na narod, ki sam sili v hlapčevstvo, ki za svojo svobodo ni pripravljen ničesar tvegati? Kako bi mogel narod, ki je sanjal o Gorici in Trstu ter o Gospej Sveti, pričakovati, da bi mu ti slastni grizljaji nalik pečenim golobom prileteli v usta, ne da bi mignil s prstom, ne da bi si jih skušal priboriti, pa čeprav v še tako težki borbi?

In glej čudo, prva je ta glas narodove vesti zaslutila naša mladina. Zaslutila in se mu brez nadaljnega premisleka odzvala. Čast ji! Tako je nastala naša Osvobodilna fronta. O tem njenem postanku in o vseh posledicah govorim na drugem mestu.

Ali ni bila tedaj prekleta narodna dolžnost slehernega slovenskega človeka, da se tej naši zavedni, za svoj narod žarke ljubezni prežeti mladini pridruži, da ji da vso svojo moralno in materialno pomoč in podporo? Tu ni bilo

na mestu nobeno spintiziranje, nobeno oklevanje, noben izgovor. V Osvobodilni fronti smo morali gledati **afirmacijo hotenja vsega svojega naroda, hotenja po svobodi in samostojnem državnem življenju. Ter afirmacijo svoje nacionalne posesti, do koder sega glas naše narodne govornice.** Saj je bila ta afirmacija tudi **edina**, ki je pred vsem svetom dobila vidni izraz. Odgovorni politični činitelji naj to skesano priznajo. Velik del krivde, da Osvobodilna fronta ni dobila onega razmaha in vzpona ter one usmerjenosti, kakor bi bilo želeti, in pa da je bilo toliko žrtev, je pripisati tej usode polni zamudi.

Kako naglo se je potem izpremenil naš položaj tam zunaj. Naše šanse so, kakor so nam dali vedeti zračni valovi, vidno zrasle. Z občudovanjem se je jelo govoriti o malem slovenskem narodu, ki ga je bil dotlej v širnem svetu le malokdo poznal, da je s preziranjem vse nevarnosti prevzel borbo z narodnim sovražnikom, za svojo svobodo, za integriteto vsega svojega ozemlja. Z nič manjšim občudovanjem in priznanjem. Kakor o Norvežanih, Dancih, Belgijcih, Grkih in drugih podjarmljenih narodih, ki so na tako hraber način izpričali svojo narodno zavest. **Osvobodilna fronta bo naš najmočnejši adut, ki ga bomo Slovenci lahko izigrali ob sklenjenem miru!**

Na konferenci ministrov zavezniških narodov za zunanje posle, ki je bila v začetku novembra v Moskvi, so glede Avstrije sklenili, da smatrajo aneksijo Avstrije po Veliki Nemčiji iz leta 1938 za nično ter da se bo po sklenjenem miru vzpostavilo prejšnje stanje. **Toda to le s pogojem, da se bodo Avstrijci sami medtem izkazali vredne obljubljene jim svobode, to je, da si jo bodo dejansko znali priboriti v borbi z okupatorjem.** Isto velja tudi za nas.

Po znanem govoru generala Smitha v angleškem spodnjem domu, ki je Franciji nekako odrekel značaj velesile, so Franciji, svoji zaveznici, ko je le-ta demonstrirala proti takemu omalovaževanju, zaklicali, da bode po vojni mogla uživati ponoven naslov »velesile« le tedaj, če si ga bo znala priboriti – von Innenheraus, – od znotraj na ven, sama iz sebe.

Res je, da smo s tem prevzeli nase tudi nevarnost velikih žrtev. Toda ni je zmage brez žrtev. Če ob trenutku, ko gre za našo eksistenco, ko se kuje usoda našega naroda,

za vso njegovo prihodnost, nimamo te zave-
sti, čakamo prekrizanih rok mane iz nebes in
se vdajamo nekakemu bolealnemu fatalizmu,
potem bi se nam upravičeno smelo očitati,
da bomo lepšo bodočnost svojega naroda
zapravili na najbolj lahkomišeln način. Kdaj
pa boš pripravljen na žrtve, če ne takrat, ko
gre za tvoje življenje? In ni je dragocenejše
žrtve od one za svobodo svojega naroda.
Vojak, Sokol, ki v mirnih dobah nima dovolj
plamtečih besedi, da bo, kadar bo treba,
dvignil svojo trdo pest in udaril, da je priprav-
ljen položiti svoje življenje domu na oltar, ki
pa ob danem trenutku, ko grozi temu domu
najhujša nevarnost, vrže puško v koruzo in
leže za plot, tak vojak, tak Sokol, pravim, ni
pravi vojak in Sokol, in vse one plamteče
besede so bile v njegovih ustih spregovorjene
samo s koncem jezika kot puhla fraza. Ne
potrebujejo vojaštva za parade in mirno-
dobne manevre. Škoda vsake pare za tako
vojaštvo.

Slehera vojna zahteva *hekatombe*⁶⁶ žr-
tev, posebno pa še sedanja, ki objema ves
svet in ki naj je po volji naših sovražnikov
totalitarna. Koliko žrtev je stala Slovence
poslednja svetovna vojna! Prav bi bilo, če bi
se o tem napravila točna statistika po vseh
občinah, da bo za primer s številom žrtev, ki
jih bo terjala sedanja vojna. In v prvi svetovni
vojni smo se morali Slovenci – razen dobro-
voljcev – boriti za tuje interese, za državo, ki
je bila stoletja naša tlačiteljica, zanjo smo
prelivali kri, zanjo žrtvovali naša življenja. Pa
bi ne sedaj, ko gre izključno za našo stvar.
Prepričan sem, da število v sedanji vojni
padlih žrtev ne bo dosti presegalo števila
žrtev iz prve svetovne vojne. Seveda razmero-
ma, ker je v tej vojni naša zemlja sama
postala vojno področje, kjer se odigravajo
vojni dogodki.

Pri tem bo štetih samo žrtve, ki so jih
neposredno ali posredno povzročili naši so-
vražniki, ne pa onih, ki jih je gomilila ne-
srečna državljanska vojska. Te žrtve na eni
kot na drugi strani ima na vesti narodni
izdajalec. Kajti pomnimo – **prvo je bilo izdaj-
stvo!** Temu je sledilo vse drugo. *Das ist der*

*Fluch der bösen That, dass sie fortzeugend
nur Böses muss gebären.*⁶⁷

Tudi po sovražniku prizadejana škoda bi
ne bila tako znatna, če ne bi bilo – izdajstva.
Izdajalec in ovaduh sta na stotine in stotine
naših ljudi izročala sovražnikovemu rablju.
Italijansko vojaško sodišče je komaj zmago-
valo gradivo, ki sta mu ga donášala. Polnile
so se ječe, tam pri sv. Križu pa so dnevno
odmevali strelji. Padali so talci, ki jih je
denunciant označeval za »komuniste«, pa naj
so to bili ali ne. In tisoči, ki so umirali po
italijanskih taboriščih. Pa tu se nič ne zgražajo
brumne duše in ne točijo hinavskih solza. Kaj
pa vse one neštete žrtve na Štajerskem? Ali
so te tudi partizani zakrivali? Zanje ne polnite
predalov svojega umazanega časopisja. Zanje
ne opravljate črni maš. Zanje ne prirejate
javnih shodov – pod nemško patronanco.

Ogromna bo tudi materialna škoda, ki pa
nas ne sme toliko plašiti. To se da popraviti,
mrtvi bodo vstajali šele na sodni dan. Popra-
vila jo bo vojna odškodnina, popraviti jo bo
moral tudi narod sam v svoji celoti. Prispevati
bodo morali predvsem oni, ki niso bili ničesar
žrtvovali, po zapovedi: vsi za enega, eden za
vse!

Prihajam do nujnega zaključka: **ustanovi-
tev Osvobodilne fronte je bila nujna nacio-
nalna in politična potreba, njen nastop s
stališča narodne morale utemeljen.** Samo ona
je našemu narodu v mednarodnem svetu
priborila ono veljavo, ki mu gre po vseh
božjih in človeških zakonih. Ona je bila **edini
protest** naroda proti okupaciji, proti sovra-
znemu zavojevanju naših dežel. V eni najpo-
membnejših prelomnic svetovne zgodovine
se je naš narod izkazal vrednega svoje eks-
stence. Glavno zaslugo na tem, da je v tem
usodepolnem trenutku z naravnim instinktom
in s pravo politično sprevidnostjo našel pravo
smer in pot, gre naši Osvobodilni fronti, gre
njenim hrabrim in junaškim borcev, ki niso
štedili nobenih žrtev, vztrajajo že tri polna
leta na položaju za čast in svobodo svoje
domovine. S srčno krvjo so pisali zgodovino
svojemu narodu. Čast, komur čast!

⁴⁷ Dr. Dragiša Cvetković, predsednik jugoslovanske vlade od 1939 do 1941. Znan tudi po sklenitvi sporazuma s Hrvati oziroma s hrvaškim političnim prvakom dr. Vladkom Mačkom 27. avgusta 1939. Takrat je bila ustanovljena banovina Hrvaške in njena ustanovitev naj bi pomenila rešitev »hrvaškega vprašanja«. Odstranjen je bil z vojaškim pučem 27. marca 1941.

⁴⁸ Dr. Milan Stojadinović, predsednik jugoslovanske vlade od 1935 do 1939. Profašistično in pronacistično usmerjen politik. Jeseni 1935 je izoblikoval novo politično stranko Jugoslovansko radikalno skupnost (zajednico). Nekateri ga označujejo kot jugoslovanskega Mussolinija. Neposreden povod za padec njegove vlade je bilo nerešeno hrvaško vprašanje.

⁴⁹ Knez Pavle Karadjordjević, bratranec mladoletnega kralja Petra II. Karadjordjevića. Po atentatu na kralja Aleksandra leta 1934 je postal eden od treh kraljevih namestnikov.

⁵⁰ À contrecœur, v francoščini: Nerad.

⁵¹ Und bist du nicht willig, so brauch ich Gewalt, v nemščini: In če nisi voljan, uporabim silo.

⁵² Gre za Cvetković-Mačkovo vlado, ki jo je vrgel vojaški puč na čelu z letalskim generalom Milanom Simovićem.

⁵³ Palastrevolution, v nemščini: Revolucija v palači.

⁵⁴ Dr. Momčilo Ninčić, srbski politik. Tudi prej nekaj časa zunanji minister.

⁵⁵ Crimen laesae majestatis (pravilneje maiestatis), v latinščini: Žalitev veličanstva, tudi veleizdaja.

⁵⁶ Via facti, v latinščini: Samovoljno. Ali smiselno: z dejstvom samim.

⁵⁷ General Milan Simović je vodil skupino častnikov, ki so 27. marca 1941 v Beogradu izvedli državni udar. Ostal je na čelu vlade tudi v izgnanstvu (do 9. januarja 1942).

⁵⁸ Arrière pensée, v francoščini: Zahrbtna misel.

⁵⁹ Besedilo je tu nečitljivo.

Gre za za podpis pristopa k trojnemu paktu (glej opombo št. 11). Pristop sta podpisala predsednik jugoslovanske vlade Dragiša Cvetković in jugoslovanski zunanji minister Aleksander Cincar Marković v dunajskem dvorcu Belveder 25. marca 1941. Podpis pristopa je sprožil val demonstracij in nezadovoljstva, kar je vodilo v državni udar in potegnilo Jugoslavijo v vojno.

⁶⁰ Aut – aut, v latinščini: Ali – ali.

⁶¹ Slovenski dom (1935 – 28. aprila 1945), tednik za politična in kulturna vprašanja. Klerofašistično glasilo. Izhajal je do leta 1943 kot dnevnik, pozneje kot tednik.

⁶² Jutro (1920 – 9. maja 1945), liberalni časnik, glasilo pristašev Samostojne demokratske stranke.

⁶³ Slovenski narod (1868 – 30. aprila 1945), liberalni časnik, glasilo pristašev Demokratske stranke.

⁶⁴ Domovina (1918 – 21. oktobra 1944), liberalno glasilo za podeželje, izhajalo kot tednik.

⁶⁵ Hekatomba, v grščini: Velika žrtev, pomor, prelivanje krvi.

⁶⁶ Das ist der Fluch der bösen That, dass sie fortzeugend nur Böses muss gebären, v nemščini: Prekletstvo zločina je, da mora še naprej rojevati samo zlo.

VII

»KOMUNISTI PA TAKI«

ŽANE MIKLAVC, SOKOL, STAREJŠA GARDA, VSE SVOJE ŽIVLJENJE IDEALIST IN NACIONALIST, KI GA »SLOVENEČ« NA POSEBNO SLADOSTRASTEN NAČIN DENUNCIRA KOT »KOMUNISTA«, JE BIL MESECA JANUARJA 1944 USTRELJEN KOT TALEC. »SLOVENEČEVI« MAŠČEVALNOSTI JE BILO TOREJ – ZADOŠČENO.

V »Slovincu« z dne 11. novembra 1943 berem na vidnem mestu senzacionalno načičkano vest »Komunisti pa taki«. Pred dnevi so varnostni organi presenetili na komunističnem sestanku pri Medvodah na Gorenjskem tovarnarja Miklavca, lastnika tekstilne tovarne v Medvodah. »Udeleženci so se aretaciji uprli ter je padlo nekaj ubitih in ranjenih. Tovarnar Miklavc je bil ranjen. **Tovarnar pa se gre komuniste...**« Ta vzklik začudenja ni nov. Čudili so se, ko so zvedeli, da je ing. Dušan Sernec, bivši prvi ban dravske banovine, bivši minister, vseučiliški profesor, hišni posestnik itd., član plenuma Osvobodilne fronte. Še bolj so se začudili, ko se je razkrilo, da je bil tudi pokojni dr. Anton Breclj, ta vzor katoliškega moža, pa vzor slovenskega rodoljuba, dolga leta zvest pripadnik SLS, ki ga je bila postavljala na vidnejša mesta, član vodstva Osvobodilne fronte. In spet se niso mogli dovolj razpisati o primeru dr. Borisa Puca, ki da se je kot nacionalist, član izrazito nacionalno usmerjene rodbine, mogel tako izpozabiti, da se je pridružil »komunistični« Osvobodilni fronti. Pa križ božji, za mašnike posvečeni duhovniki so tudi zraven. Huda graja je zadela one mnogoštevilne oficirje jugoslovanske vojske, ki so v zavesti svoje vojaške dolžnosti pohiteli v gozdove, da se bore ob strani Osvobodilne fronte zoper sovražnika domovine. Nič manj začudenja ni bilo nad vsemi Sokoli, člani brezkompromisno nacionalistične organizacije, ki so smatrali za svojo nacionalno dolžnost, da gredo med borce za svobodo domovine in na strani »komunistične«, torej internacionalno usmerjene Osvobodilne fronte. Če bi pregledali ostale vrste Osvobodilne fronte, bi takega

začudenja ne bilo konca ne kraja in bi ne ostalo pri začudenju nad **tovarnarjem** Miklavcem, ki da se gre komuniste. Zakaj v njenih vrstah vidimo bogatine in reveže, posedujoče in neposedujoče, kapitaliste in nekapitaliste, intelektualca poleg ročnega delavca, industrialca poleg proletarca, meščana poleg kmeta, duhovnika poleg laika, dijake iz višjih razredov srednjih šol do visokošolca, pripadnike vseh predvojnih političnih struj, ne izvzemši klerikalcev. Krščansko-socialna stranka (dr. Krekova struja) je prispevala s prav močnim kontingentom. V vodstvu Osvobodilne fronte so poleg delavca zastopniki vseh intelektualnih poklicev: odvetniki, zdravniki, sodniki, umetniki in književniki, državni in zasebni uradniki, politiki vseh struj, bivši poslanci, celo ministri.

Če je to začudenje pristno, o čemer si upam dvomiti, bi jim to začudenje nad ugotovljenim dejstvom moralo odpreti oči. Saj baš to dejstvo zadostno dokazuje, da Osvobodilna fronta v svoji celoti ni izključno komunistična organizacija. Prav v dejstvu, da se ji spontano in brez pomisleka kot aktivni člani pridružujejo možje à la Breclj, Sernec, tovarnar Miklavc, duhovniki, oficirji, Sokoli itd., ki vsi skupaj niso niti »komunistične« miselnosti – namreč take miselnosti, kakor jo potrjeno kot komunistično prikazujejo nasprotniki Osvobodilne fronte – niti niso včlanjeni v komunistično partijo, prav v tem dejstvu pravim, je najti neizpodbitni dokaz, da Osvobodilna fronta kot taka ni komunistična organizacija. Bila je ustanovljena kot nacionalna organizacija z namenom, kakor že ime samo pove, da se postavi v bran zunanjemu sovražniku, ogrožujočemu svobodo domovine, svobodo naroda. Kot taka tudi obstoji, pa čeprav vidni člani komunistične partije igrajo v njej vodilno vlogo. Ali naj jih izključimo, če se enaki med enakimi v narodni falangi bore proti skupnemu sovražniku? Osvobodilna fronta je v širokih obrisih že bila precizirala smernice svojega

političnega programa, ki naj zlasti v socialnem in gospodarskem pogledu obvelja tudi po vojni. Javno jih je razglasila in pritrdila jim je tudi komunistična partija. V njih ni nič tako strašnega, kakor to vedoma potvarjajo njeni nasprotniki, da ne bi dopustila možnega sožitja vseh narodovih slojev, pa tudi s komunistično partijo.

V svojem idealizmu torej pa v spoznanju, da je učinkovit protest proti podjarmljenju iz nujnih političnih razlogov potreben, so pohiteli vsi ti naši ljudje v gozdove. Pridružili so se organizaciji, ki je s tem namenom že obstajala. Druge borbene formacije ni bilo. Kot take, vendar nihče ne bo imel »bele« in »plave garde«, ki sta bili šele kasneje obe osnovani, ne zoper zunanega sovražnika, ampak v neki neumevni zaslepljenosti proti Osvobodilni fronti. Ne samo da ne zoper voljo zunanjega sovražnika, ampak v sporazumu z njim in z njegovo pomočjo, z njegovim orožjem in z njegovimi materialnimi sredstvi, vse z namenom, da se v skupnem nastopu z njim borita proti naši nacionalni vojski, slabita njeno udarno silo, vse do njenega uničenja. Kakor je na enak način in z istim namenom potlej bila ustanovljena Rupnikova garda, domobranci.

Gori sem izrazil svoj dvom, da bi bilo začudenje nad dejstvom, da so namreč v Osvobodilno fronto kot soborci mogli vstopiti tudi nekomunisti – pristno. Ne samo, da dvomim, kar gotovo je, da je to začudenje narejeno, nepristno. Zakaj oni prav dobro vedo, da ni resnica, kar zatrjujejo, da Osvobodilna fronta kot taka ni komunistična organizacija, da vanjo nekomunisti ne stopajo z namenom, da bi s tem postali komunisti, vsaj ne taki komunisti, kakor jih lažno predstavljajo nasprotniki, da ostanejo po vsej svoji miselnosti in po svojem svetovnem nazoru vsak to, kar je bil.

Toda odkrito priznati to dejstvo, bi jim v njihovi klevetniški kampanji proti Osvobodilni fronti zmedlo ves koncept. Saj bi jim izbilo iz rok glavno orožje za učinkovito propagando med narodom, češ da je Osvobodilna fronta naprosto komunistična organizacija. Narod le vidi može, kot so dr. Breclj, ing. Sernec in mnogo, mnogo drugih, ki se po dobrem premisleku včlanjujejo v Osvobodilno fronto in prihaja po zdravem logičnem sklepanju do povsem drugačnega logičnega zaključka kakor pa klevetniki Osvobodilne

fronte. Zato najprej hinavsko začudenje, potem pa z loparjem po glavi novih *adeptov*⁶⁸ Osvobodilne fronte. Nato potočijo nekoliko solza nad našo gnilo in pokvarjeno meščansko družbo, ki da ne čuti nacionalno, da je njen dozdevni nacionalizem perverzen ter do kraja izmaličen, njen verski čut ne samo da je protikatoliški, ampak celo protikrščanski. V svoji perfidnosti so šli celo tako daleč, da so vso našo slovensko leposlovno literaturo, izvzemši nabožne književnosti, od Stritarja dalje ožigosali, če ne kot neposredno navdahnjeno s komunistično ideologijo, pa kot znanstveno urejeno pripravo zanjo. Po vseh teh logičnih skokih se njihovemu lažnemu sklepanju res prav nič ni čuditi.

Da pa ostanejo dosledni in da morajo javnost preslepiti in jo prepričati, da ima njihov nastop celo etično podlago, zato morajo komunizem naslikati v najbolj kričečih barvah. Komunist je v njihovih očeh izvržek človeštva. Rop, požig, umor je njegovo geslo. Zrušiti vse moralne osnove človečanstva, raztrgati rodbinske vezi, odpraviti zasebno lastnino, iztrgati iz ljudskih vrst vero, iz človeka napraviti brezdušnega robota – to da je njegov pravi in edini cilj in smoter.

Toda rušenje vsega obstoječega ni in ne more biti nikoli samo sebi namen. Je samo nekaj trenutnega. Če naj bi bilo trajno, bi se tudi komunist, ki bi kaj takega hotel, v njem prav slabo počutil. Iz ruševin nujno izhaja hotenje po konstruktivnosti, po ustvarjanju nekaj novega, boljšega od dosedanjega. To je bistvo, notranji nagib sleherne revolucije, ki se odigrava več ali manj krvavo, kakor je več ali manj zakrknjena reakcija. Zato je francoska revolucija, ki o njej noben zgodovinar do danes ni podvomil, da ni bila upravičena, morala biti tako krvava. Fevdalizem ni poznal svobodnega človeka, samo tlačana, sužnja. Izmozgaval je tega »človeka«, mu sesal kri, vsa njegova delovna sila je morala brezpogojno služiti razkošnosti in uživanju posvetnih in cerkvenih gospodarjev, ki niso poznali usmiljenja, kaj še uvidevnosti in prizanja samih prvin človečanstva. Zato so padale kronane in posvečene glave, zato so morali pod giljotino aristokrati, gospodarji latifundij, zato so rušili gradove in cerkve. Revolucionar je bil ves narod: proletarec prav tako kakor meščan, posvetnjak prav tako kakor duhovnik. Da ni bilo brez ekscen-

sov, ko so se sprostiti najnižji instinkti človeške narave; kdo bi tej stoletja teptani človeški naturi zameril. Ni je revolucije brez ekscesov. Revolucija je končno zmagała. Po vseh njenih strahotah pa je Francija kakor ptič feniks vzletela iz ruševin, iz krvi in pepela. Zajelo jo je novo življenje z novimi sodobnimi nazori, z novim pravnim temeljem, ki je bil sad revolucije in ki je Francija na njem bila gradila svojo lepo bodočnost. Ostale evropske države pa so same od sebe iniciativno hitele odpravljati stare grehe, nezdržljive s pojmom človečanstva. In prav to je bila zasluga francoske revolucije. Zakaj bogve kako dolgo še bi trajalo staro stanje, preden bi se dolgočasni evoluciji zljubilo zamenjati aristokratsko z demokrasko vladavino, da ni bilo vsem reakcionarnim elementom preteče francoske revolucije. Pomnimo pa, da sleherna revolucija ima svoje vzroke; vprašaj po teh vzrokih, preden izrečeš sodbo o revoluciji sami.

Prav enak zgled nam daje revolucija v Rusiji, samo da so bile tu predrevolucijske razmere v socialnem in gospodarskem pogledu mogoče še slabše nego v Franciji. Zato je bila ta revolucija, brez ozira na obsežnejši prostor, ki se je na njem odigravala, še strašnejša, še bolj krvava kakor v Franciji ter reakcija vse bolj trdovratna in zakrknjena. Tudi ta revolucija je bila zmagovita, in sicer totalno. Odtlej je minilo 26 let, ki so dala Rusiji dosti časa mirmodobnega razvoja za konstruktivno delo. Ni tu mesto, da bi podrobneje razpravljali o tem, kako in v katerem pravcu je evoluiralo in še evoluiralo javno življenje v njej, kako so ekstremna revolucionarna gesla kopnela, nujno prilagodivša se realnosti človeške nature in zahtevam človečanstva. *Naturam expellat furca; tamen iusque recurret!*⁶⁹ Eno je gotovo, komunizem v njej ni več tisto, kar je bil pred četrstoletjem. Niso samo minile vse njegove strahote, ampak je podal neovrgljiv dokaz o svoji sposobnosti za konstruktivno gradnjo človeške družbe. Če danes še govorimo o nekem komunizmu, bi ga mogli imenovati prosvetljeni komunizem, ki je iz Rusije napravil to, kar se nam danes predstavlja v vsej njeni mogočnosti. Samo Rusija, taka kakršna je, je mogla tvegati borbo z nacistično in militaristično Nemčijo. Samo Rusija z neverjetnim vzponom v vseh panogah državnega življenja daje zanesljivo jamstvo za zmago v tej novi sve-

točni vojni, v vojni, ki jo ona niti ni hotela in tudi ni sprožila. In prav Rusija, kakršna se nam predstavlja v tej gigantski borbi, proži jasen dokaz za solidarnost in povezanost vseh njenih narodov, očitvidno sporazumnih in zadovoljnih s tako notranjo ureditvijo države, kakor so jo bili zgradili – boljševiki. Ergo: če to imenujemo komunizem, potem to ni oni komunizem, ki bi zaslužil svojo anatemo, svoje prekletstvo. **Ostale evropske države bi storile prav, če bi sledile zgledu po francoski revoluciji in pričele z reformacijo tam, kjer je Rusija obstala po 26 letih, pa ne bi bilo treba nobene krvave revolucije v njihovih deželah.** Če pa bi se reformacija vzlic vsemu morala doseči še s kako revolucijo, jo bo zakrivila nepopoljšljiva reakcija.

Na videz sem se s svojim akademskim razmišljanjem o socialnih revolucijah, ki že pripadajo zgodovini, oddaljil od svoje prvotne teme, ki sem z njo skušal dokazati, da Osvobodilna fronta po svojem bistvu od vsega početka ni bila zamišljena kot komunistična organizacija in da vstop vanjo še ne pomeni, da je vstopivši član bil ali da je s svojim vstopom nameraval postati »komunist«. Če pa sem *per parentheses*⁷⁰ vpletel ta razmišljanja, sem to storil, da pokažem, da za tako revolucijo v našem slovenskem primeru sploh ne gre. Niti je – za časa vojne – ni hotela in nameravala sama – komunistična partija, ker je z drugimi vred hotela samo to, kar po svojem političnem programu zasleduje – Osvobodilna fronta. Ta politični program s svojimi reformami na socialnem in gospodarskem polju je znan. Osvobodilna fronta ga razglašala v svojih glasilih, ga razodevala in tolmači na svojih zborovanjih, mitingih, javno pred zbranim ljudstvom. Kmetje in gospoda ga brez pridržka priznavajo in odobrujejo, pa spoznavajo, da je vsako drugo podtikanje našemu osvobodilnemu gibanju golo natolcevanje. In vse ono, kar zloglasno klevetate kot »rop, umor, požig, razdejanje...«, ima vzrok vse drugje kakor v komunizmu. Kolikor niso razdejanje, požigi, osebne žrtve posledica vojnih operacij, so kazni, upravičene kazni za greh – izdajstva. Za božjo voljo, kako pa naj sodim denuncianta, ki te med vojno izdaja zunanjemu sovražniku! V izdajstvu je izvor nesrečne državljanske vojne. Ta plaz, ki zahteva toliko žrtev, ste sprožili vi sami. Z vsemi posledicami teh podlih činov je obremenjena vaša vest.

Tudi sedanja svetovna vojna je – revolucija. Manj v socialnem kakor v političnem pogledu, čeprav bo imela za nujno posledico temeljit socialen prevrat. Nič se ne varajmo. Obubožana in razdejana Evropa bo ob koncu vojne, pa naj zmagata ta ali oni – če smem rabiti ta izraz – zboljševizirana. In za to naj se zahvali Hitlerjevi Nemčiji, ki je s frivolno započeto vojno boljšeizmu odprla široko vrata v Evropo. Uničenje tolikih materialnih dobrin, redno gospodarstvo docela spravljeno iz ravnotežja, do temelja zrahljano duhovno življenje, vse to nas bo vse – za mnogo let – potisnilo na prav nizko raven življenjskega standarda. Samo prevara je, kdor trdi, da bi zmagovita Nemčija utegnila zajezi povodenj, ki bo preplavila tudi njo samo. V to utvaro se skuša zazibati nacistična Nemčija v zavesti krivde, da je bila sploh započela to nepotrebno vojno, da jo je bila v svoji prešernosti, kakor bi se reklo, privlekla za lase. Pričela jo je bila iz zgolj imperialističnih razlogov. Danes pa, ko spoznava, kako jo je bila zavozila in kam vse to vodi, naj je ne krati vzrok: v Rusiji inkarnirani boljšeizem, ko Rusija sama niti ni bila hotela vojne. Utopljenec se oklepa tudi slabotne bilke. V svojem obupu kliče na pomoč osovraženo Anglijo in moleduje pri njej za separatni mir, pa za skupno vojno proti boljšeizmu. Kakor bi tudi bila takoj pripravljena skleniti separatni mir – z Rusijo, če bi ji le-ta samo s prstom namignila.

Nacistična Nemčija ne bo nikogar preva-

rala. Predobro so znani cilji in nameni, ki jih je bila zasledovala s to vojno. Politično pomeni ta sedanja revolucija po svojem bistvu odpor vseh ostalih evropskih narodov proti političnemu evangeliju nacistične Nemčije in fašistične Italije, da bodo vsa ozemlja onih narodov samo »življenjski prostor« za nemški *Herrenvolk*⁷¹ in za rimski imperij. Evropa sem jaz – pravi Hitler. Tudi ta revolucija bo zmagala. Nauk, ki ga bo iz nje črpalo človeštvo, bo zajel ne samo Evropo, ampak ves svet. Nauk, da naj ima pravico do svojega »življenjskega prostora« sleherni narod, veliki in mali, da je enkrat za vselej obračunati z idejo imperializma, ki je še eden izrastkov iz barbarske dobe človeštva. Že zato in prav zato se moramo Slovenci boriti na strani te revolucije.

Grem še dalje, da ostanem pri svoji temi, čeprav je med borci, ki delajo sedanjo svetovno revolucijo, tudi komunizem, pa magari bil pretežno komunizem, bi bila dolžnost nas Slovencev, da se borimo ob njegovi strani. Samo zmagovita revolucija bo ohranila narod slovenski v njegovi celoti, mu dala med narodi ono veljavo, ki mu gre. Zmagovita Nemčija in zmagovita Italija pa bi bil njegov pogin. Za nas ni izbire, pa če bi imeli med svojimi zavezniki samega *belcebuba*.⁷² Kdor stvar pojasnjuje drugače, je na strani reakcije in hoče njeno zmago. Kdor pa se celo z »ramo ob rami« bori na njeni strani, je sovražnik slovenskega naroda, izdajalec njegove svobode in njegove samostojnosti.

⁶⁸ Adapt, v latinščini: Posvečenec, izvedenec, privrženec.

⁶⁹ *Naturam expellas furca; tamen iusque recurret*, v latinščini: Tudi če izganjaš naravo s krepelom, se vendar vedno vrača.

⁷⁰ Per parentheses, v grščini: V oklepaju, vrinjeno.

⁷¹ *Herrenvolk*, v nemščini: Gosposki narod. Izraz, ki ga je v nemško izrazje uvedel nacizem. Z njim postavlja nemški narod nad druge narode. Je eden od izraznih temeljev rasne teorije.

⁷² *Belcebub*: Satan, peklenšček.

VIII

UPORNIKI

»Visoki komisar« za Ljubljansko pokrajino, »ekscelenca« Emilio Grazioli, je dne 5. novembra 1942 (Službeni list, Kos 89) izdal naredbo o zaplembi imovine upornikov in o ustanovitvi zavoda za upravljanje in likvidacijo te imovine.

Naredba je juridična mojstrovina prav posebne vrste, zlasti, ko določa v svojem členu 4, da se zaplemba imovine razteza tudi na imovino rodbinskih članov upornikov, če bi bil upornik po veljavnih civilnih zakonih zakoniti dedič lastnikov imovine, in to v razmerju, v katerem je bil deležen zakonitega nasledstva.

To določilo je bilo kasneje izpremenjeno – *in peius*⁷³ – s tem, da določa naslednje razmerje, v katerem bi bil upornik udeležen pri zakonitem nasledstvu:

a) sorodniki v navzgornji in navzdolni vrsti: ena tretjina, če ni drugih oseb, ki bi bile poklicane k dedovanju; ena četrtnina v drugih primerih;

b) zakonec: polovica, če ni otrok iz tega zakona; ena četrtnina v drugih primerih;

c) bratje in sestre: ena četrtnina;

d) drugi sorodniki, ki bi bili poklicani k zakonitemu nasledovanju: ena četrtnina.

S temi določili ni povedano nič več in nič manj, kakor da se sme še za življenja bodočega zapustnika poseči po **njegovem** premoženju, kolikor bi ga morebiti še po njegovi smrti pripadlo dediču (uporniku) in se že vnaprej določa, kako velik je ta delež po sedanjem stanju premoženja.

Dedna pravica nastane šele po zapustnikovi smrti. Pojem zapuščine predstavlja smrt gotove osebe (zapustnika). Res je, da se po navadni jezikovni rabi imenuje dedič tudi oni, ki bi mu za primer zapustnikove smrti pristojala dedna pravica (domnevni dedič). Toda dedič v ožjem pomenu je šele oni, ki je po zapustnikovi smrti dediščino sprejel.

Dokler zapustnik živi, ni dedne pravice in ni dediščine. Domnevni dedič z njo ne more in ne sme razpolagati. On ima samo nadeje

do zapuščine ob zapustnikovi smrti. Zapustnikovo premoženje je do njegove smrti njegova svobodna lastnina in sme z njim poljubno razpolagati, ga popolnoma porabiti, ga osvojiti in odtujiti. Domnevni dedič do tega premoženja nima nikake pravice. Vsak poseg v to imovino z njegove strani bi bil protizakonit. Prav tako poseg s tretje strani, npr. s strani upnika domnevnega dediča. Tak poseg je mogoč šele po zapustnikovi smrti, ko je bil dedič izjavil, da sprejme dediščino.

To načelo naših civilnih zakonov (dedno pravo), ki se nanj sicer sklicuje, krši gornja naredba, ki naj je v svojem bistvu naperjena proti »upornikom«. Upornika naj zadene sankcija za protipravno dejanje z vsemi njegovimi posledicami, med katerimi je tudi zaplemba **njegove** imovine. Kot njegovo imovino pa je po veljavnih zakonih imeti njemu lastne premične in nepremične stvari, ki sme z njimi svobodno razpolagati, torej tudi dediščino po svojih umrlih rodbinskih članih, čim je bil izjavil, da jo sprejme. Ni pa njegova imovina dediščina, ki jo šele pričakuje po smrti kakega svojega rodbinskega člana.

Ta imovina je svobodna lastnina tega rodbinskega člana vse do njegove smrti. Naredba torej posega v imovino rodbinskih članov, ki je njihova svobodna lastnina in do katere dedič nima nobene pravice. Z drugimi besedami povedano, naredba s tem določilom ne kaznuje samo upornika, ampak na čin, ki naj ima za posledico kazensko sankcijo, nekrivega rodbinskega člana. Morda celo rodbinskega člana, ki je čin obsojal in se mu protivil. To pa je proti pravnemu sistemu ne samo v Ljubljanski pokrajini, ampak v vseh modernih državah, ne izvemši kraljevine Italije, veljavnega kazenskega prava.

Ugotoviti je potemtakem, da je omenjena uredba protivna določilom in duhu veljavnih civilnih zakonov, je juridični nesmisel. Mar bi raje na kratko povedali: hočemo kaznovati vso »upornikovo« rodbino. Saj vojna ne vprašuje po paragrafi in zakonih. V vojni je

13. novembra 1943

pravo in zakon – sila, oblast. Čemu naj tej sili oblečemo paradno uniformo prava, da ga degradiramo na najmanjšo stopnjo. Pa to so italijanske manire in metode – bodalo v šopku rož.

Toda niso dala ta razglabljanja povod, ki mi je potisnil v roke pero.

Omenjena naredba proglašala za upornika, kdor je zagrešil eno izmed naslednjih zločinsev:

a) napad na edinstvo, neodvisnost ali neskrupulirnost države (op., italijanske), b) napad na varnost države (op., italijanske), c) oboroženo vstajo, d) prevratne združbe, e) prevratno propagando ali zagovarjanje prevratnih dejanj, f) napad na telesno varnost ali osebno svobodo oseb, ki pripadajo oboroženim silam (op, italijanskim), g) zločinstva zoper notranjo državno ureditev (op., italijanske države), h) napad na javno varnost ali javni promet.

Naredba torej določa sankcije za kazniva dejanja, ki so naperjena zoper integriteto **italijanske države** in zoper **njeno** oboroženo silo.

Dne 8. septembra 1943 je Italija brezpogojno kapitulirala in njena oborožena sila je prejenjala biti. Prejenjala je tudi njena oblast nad Ljubljansko pokrajino, za katero je bila izdana gornja naredba. S tem je naredba postala *obsoletna*.⁷⁴ Ni bilo več objekta, nad katerim bi se mogel pregrešiti kak »upornik«. Celo ta anomalija je nastopila, da so italijanske oborožene sile stopile na stran – upornikov. Tudi ni bilo več subjekta, ki naj mu je namenjena zaplenjena imovina, namreč po čl. 1 naredbe rodbinam vojakov (italijanskih) in drugih državnih uslužbencev ali uslužbenecem pomožnih ustanov, ki so padli v bojih ali postali žrtev napadov v Ljubljanski pokrajini, ter pohabljenecem in invalidom navedenih vrst.

Kljub temu čitamo v »Službenem listu« šefa pokrajinskih uprav »prezidenta« generala Rupnika št. 86 njegovo odločbo z dne 25. oktobra 1943 o zaplembi vse premične in nepremične imovine brez izjeme, lastnino

»upornika« ing. Serneca Dušana, bivšega bana dravske banovine in posestnika v Ljubljani. Tudi bi še lahko pristavil: bivšega ministra kraljevine Jugoslavije.

Ko ima gornja naredba, kakor rečeno, namen ščititi integriteto kraljevine Italije in varnost njene oborožene sile, je odločba šefa pokrajinske uprave v Ljubljani iz temelja zgrešena, nična in brez pravne veljave. Kraljevina Italija Ljubljanske pokrajine ob tem času (25. oktobra 1943) ni imela več v oblasti, njena oborožena sila pa je bila položila orožje in bila v razsulu. Še več, oddelki te oborožene sile so dobili od svojega kralja in vrhovnega zapovednika ter njegove vlade nalog, da se ne bore proti zaveznikom, ampak da naj, če treba, obrnejo svoje orožje proti svojim dose-danjam zaveznikom, da naj se torej bore proti onim, proti katerim so bili dvignili svoje orožje tudi naši »uporniki«. Le-ti odtlej v smislu naredbe niso bili več uporniki in se jih kot take ni moglo niti soditi niti kaznovati. Saj je celo novo oblastvo (nemško) razveljavilo sodbe, izrečene pred 8. septembrom, odnosno upornikom odpustilo kazni. Ing. Serneca so mogli kaznovati po gornji uredbi tem manje, ker se je on šele po 8. septembru podal med »upornike«, kake druge naredbe z dne 6. novembra 1942, z ozirom na novi položaj namestujoče naredbe, pa ni bilo, niti je še danes ni.

Za vsakega laika postane jasno, da je odločba »prezidenta« Rupnika, kakor vse njegove kasnejše slične odločbe, nezakonita in brez pravne podlage.

Ampak pikantno pri celi stvari je, da je odločbo podpisal general Rupnik in da ta jugoslovanski general, pa po milosti Führerja – prezident (šef) pokrajinske uprave, proglašala za upornika moža, ki se je šel boriti proti sovražniku Jugoslavije in za svobodo svojega naroda. Da je torej ta »upornik« stopil na mesto, kjer bi moral predvsem stati vojak in general Rupnik, če je hotel izpolnjevati zapoved svojega vrhovnega poveljnika – kralja Petra II.

Kdo torej je upornik?

⁷³ In peius, v latinščini: Na slabše.

⁷⁴ Obsoletna: Zastarana, v pravnem izrazu tudi v pomenu neuporabna, neveljavna.

IX

DOMOBRANCI

NI LEPSGA SOLDATA
K'JE JAGER, KANONIR,
PA MI SE BOLJ POSTAVLJAMO,
KI VAHTAMO KROMPIR.
(Narodna).

Stara Avstrija je imela svojo *K. K. Landwehr*,⁷⁵ domobranstvo. Morda je bila generalu Rupniku ta Landwehr pred očmi, ko je ustanovil svojo gardo. Ljudski žargon je imenoval vojake landverovce – krompirjevce, narodna pesem pa jih je počastila s posebno himno. V domobranstvu so bili po večini starejši, manj sposobni letniki, s skrajšanim kadrskim rokom.

No, z Rupnikovo gardo je stvar resnejša, delali pa bi *K. K. Landwehru* krivico, če bi jo z njo vseskozi primerjali. Kako je nastala in kakšen je bil njen smoter?

Kmalu potem ko so bili naši borci pohiteli v gozdove in se spustili v borbo z okupatorjem jih je jelo zasledovati izdajstvo. Izprva bolj sporadično. Bili so pač posamezni izkoreninjenjenci, ki so se prodajali Italijanom. Na Gorenjskem se je kazal ta pojav v manjši meri, na Primorskem pa ga sploh ni bilo. Narod je vsepovsod našo Osvobodilno fronto navdušeno pozdravljal ter s tem izpričal svojo narodno zavest. Bilo je pravo ljudsko gibanje.

Ljubosumno pa so jeli na to gibanje gledati ostanki starih političnih strank, potem ko so zagrešili usodepolno politično napako, da sami niso prevzeli vodstva narodne vstaje. Čutili so, da se jim vajeti trgajo iz rok. Najbolj je bila prizadeta oficialna SLS, ki je zaslutila, da bo ob koncu vojne, ko bo zavladala zmagovita Osvobodilna fronta, stala pred povsem novim in zanjo težkim problemom. Šla je na delo in skušala zaježiti razmah Osvobodilne fronte. Z besedo, s propagando in dejanjem. Velika doba je našla prav majhne ljudi. V zgodovinsko tako odločilnem trenutku neodpustljiv greh, ki zanj ni odveze.

Naj bi se magari ustanovile »vaške zaščitke«, da se zabranijo kaki ekscesi ob dobavi

16. novembra 1943

živil za našo narodno vojsko. To bi bila naša notranja zadeva. Toda strast in zagrizenost, da ne rečem zaskrbljenost, jih je gnala daleč prek dopustne meje. Istovetili so se z narodnim izdajalcem, njegovo stvar napravili za svojo. Zvezali so se s sovražnikom, ki je bil vdrl v našo zemljo, si pustili od njega dati orožje in denar ter z ramo ob rami z njim opravljali pohode proti našim borcem. Sam sem bil priča takemu pohodu: spredaj bataljon črnosrajčnikov, zadaj drugi, sredi pa njihovi varovanci »bela garda«, oborožena z italijanskim orožjem. In tako so marširali po Celovski cesti, tja proti Toškemu čelu. Sram jih je bilo, povešali so oči. Ljudje pa so se prezirljivo ozirali po njih in pljuvali za njimi. Ko jih je hotel nekdo fotografirati in tako ovekovečiti našo narodno sramoto, so mu to siloma zabranili.

Italijani so bili kakopak veseli tega nenadnega zavezništva. Saj niti niso pričakovali take pomoči. Močno jim je olajšala borbo proti gverilcem, ne da bi sami dosti tvegali.

V izdajstvo je torej jel prihajati sistem. Izdajstvo, ovaduštvo, vohunstvo so legalizirali, organizirali iz gotovih političnih central. Naše ječe niso imele dovolj prostora za vse ovadence, italijansko vojaško sodišče je delalo s polno paro, za sv. Križem so se kopali grobovi za obsojence na smrt, za talce, po taboriščih so umirali možje, žene in otroci. Vso to zločinsko postopanje so prekrili s pretvezo, da gre za borbo proti komunizmu in da ni nič nujnejšega, kakor da ga morajo še danes, to je med vojno – likvidirati. Pretvezo pravim, ker v resnici ni šlo za nič več in nič manj kakor za strankarskopolično oblast, ki naj si jo, pa magari s sovražnikovo pomočjo, zavarujejo za čas po vojni.

Morda je res, da so dali pobudo za ustanovitev Osvobodilne fronte komunistično nastrojeni elementi, podžgani po sijajnih primerih partizanstva v Rusiji. Čast jim! Ali prav tako je res, da so se temu gibanju spontano pridružili tisoči, ki niso bili in še danes niso

komunisti, iz domovinske ljubezni, iz čiste narodne zavesti pa iz prav nobenega drugega nagiba. V časopisju naletimo tu in tam na vprašanje, kako to, da je šel ta in ta v Osvobodilno fronto, med komuniste? Saj od malega ni bil drugo kot iskren nacionalist. Odgovor je prav lahek, ker v Osvobodilni fronti ni gledal komunistične, ampak narodno organizacijo.

In če so si na svoje čepice poleg slovenske trobojnice nadeli rdečo zvezdo, kaj zato? S tem še ni ustvarjen noben prejudic za bodočo ureditev države. Veliko slovansko državo občuduje danes ves svet. Čudi se njenemu fenomenalnemu gospodarskemu in kulturnemu vzponu, in to v tako kratkem času. Čudi se njeni zmagoviti udarni sili na sovražno vojsko, ki je veljala, tako sama pravi, za nepremagljivo. Čudi se njenemu materialnemu bogastvu. Čudi finančni solidarnosti vseh njenih narodov, v vseh njenih slojih, čudi vroči domovinski ljubezni, ki z njo brani svojo in svobodo svoje zemlje. Solidarnost, ki je proti njej ugovor, češ da jo je pripisati kulturni zaostalosti teh narodov, ki da predstavlja samo brezdušno čredo, gnano v borbo po politkomisarjih ne z nagajko, ampak s pištolo v roki – naravnost smešen. **In če je vse te čudeže napravil komunizem ali boljše vizem, potem ni in ne more biti res, da je to tisti komunizem, ki ga na drugi strani slikajo kot vraga na steno!** Drugi veliki narodi (Anglija, Amerika, Francija) si štejejo v čast, če morejo njihovi zastopniki sesti za skupno mizo z zastopniki rdeče Rusije. Pa jih ni prav nič strah. In naj bi se tega sramovali drugi mali slovanski narodi, ko jim že sama eksistenca mogočne Rusije zajamčuje tudi njihovo lastno eksistenco. Tudi če se po vojni ne priključimo državnemu sestavu sovjetske Rusije, nam najenostavnejša politična modrost ukazuje, da moramo biti in ostati z njo v najtesnejši povezanosti. In ti naši pigmejci se prav nič ne plašijo, ko slikajo današnjo Rusijo v zboru vseh njenih sovražnikov, kot leglo vsega zla na svetu. Zaman so jim glasovi, ki prihajajo skozi eter od zunaj, celo od strani, ki so prav blizu jugoslovanski vladi in retijo in opozarjajo: Vztrajate v borbi, pa bodite složni! Ta apel velja prav krogom, iz katerih je bilo organizirano izdajstvo. Bolj jasno vendar ni mogoče govoriti, kakor če jim ti glasovi skušajo dopovedati, da se bo sleherno sodelovanje s sovražnikom imelo za sovražni čin

proti našim velikim zaveznikom, da se tam zunaj odobrava pokret Osvobodilne fronte, da visoko cenijo njeno efektivno pomoč v skupni borbi in da si bomo od ozemlja, ki ga zahtevamo kot svoje, dobili toliko, kolikor ga bode prekvašenega z našim borbenim duhom. Pomagaj si sam in Bog ti bo pomagal! Zaman pravim, skušajo ti glasovi vzbuditi vest naših majhnih ljudi, našega »notranjega sovražnika«.

Izdajalca, vohuna, ovaduha je morala pač zadeti kazen, kakor jo piše vojni zakon. In izdajalec ter njegovi pomagači so bili zelo užaljeni in njihovi sodniki smo bili v njihovih očeh morilci in ubijalci. Namesto da bi šli vase in se pravočasno spokorili. Tu, Prevzvišeni, bi bilo umestno kako pastirsko pismo zoper naglavni greh izdajstva. Kako bogoslužno delo bi bili storili. Veliko zla, veliko žrtev prihranili. **Kako silno bi zaleglo, če bi duhovništvo poučilo ljudstvo, da je izdajstvo, denuncianstvo hujše kot smrtni greh.** Namesto tega je iz lece grmel klic po maščenju in sovraštvu, po maščenju za kazen, ki je doletela izdajalca. Slediti so morale nove kazni, kar je zopet imelo za posledico reakcijo na drugi strani. Sproženi plaz se ni dal več ustaviti. **Toda pomnimo, in nikoli ni dostikrat ponavljati, vse te strašne posledice imajo svojo kal v izvirnem grehu – izdajstvu!**

»Beli gardi« se je pridružila »plava garda«. Privoščili so si luksuz, da so se šli »liberalce« in »klerikalce« tudi na tem polju. No pa v bistvu je bila »ta plava« le samo privesek »bele garde« in nje posnetek, čeprav se je skušala ločiti po nekem svojem »programu«. »Ta plavi« so se trkali na prsi: mi smo Jugoslovani, smo nacionalisti, smo za kraljevino Jugoslavijo, nastop Osvobodilne fronte smatramo za prezgoden, moramo ga zaježiti, zlasti ker nosi na sebi žig komunizma, o pravem času, ko bodo Angleži na Viču, bomo že nastopili proti okupatorju ter ga junaško pregnali iz naše dežele, Anglež pa bo potlej nam izročil vso politično oblast. Ni napačna kalkulacija, če se ne bi prezgodaj razkrinkali na obe plati.

Toda *facta loquuntur*.⁷⁶ Tudi plava garda je bila zaprosila za koncesijo pri italijanskih civilnih in vojaških oblastvih. Tudi ona je bila opremljena z italijanskim orožjem. Njeni komandanti so imeli *lasciapassare*⁷⁷, da so se smeli svobodno gibati po vsej Ljubljanski pokrajini in se v avtomobilih voziti od čete

do čete. Vse to početje je šlo z roko v roki z italijanskim zaveznikom in v sporazumu z njim. Celo nekateri oficirji jugoslovanske vojske so se pustili vpisati v liste mobilizirancev plave garde, oni oficirji, ki bi se po svoji prisegi, dani svojemu vrhovnemu komandantu, smeli in morali boriti samo proti sovražniku Jugoslavije, proti Nemcem in Italijanom in proti nikomur drugemu, celo pa ne za Nemce in za Italijane.

Plava garda je bila potemtakem samo pendant klerikalne bele garde s tem edinim namenom, da skupno z njo pade v hrbet Osvobodilni fronti. Stvar pa ima tudi tu, kakor pri SLS, čisto strankarsko politično ozadje. Neka klika v naprednih vrstah je zaslutila svojo likvidacijo, če bi ob koncu vojne zavladala Osvobodilna fronta tudi v politični areni. Zato je pohitela. Zgrabila je za pomoč zunanjega sovražnika, da oslabi svojega nevarnega političnega nasprotnika. Obžalovati je borce, sicer dobre napredne ljudi, ljudi nacionalnega kova, ki so se dali speljati in preslepiti za ta infernalni načrt, povrhu pa še nasledili italijanski intrigi. Mnogi so spregledali lažno igro in so se pravočasno odmaknili. Toda mnogo jih je obstalo in bo kasneje prišlo prekasno.

Odenek plave garde se je izdajal za mihailovičevce, to je za del vojske generala Draže Mihailovića. Vloga generala Mihailovića, ki uživa vse zaupanje jugoslovanske vlade in je kot vojni minister član njenega kabineta, mi ni prav jasna. Nedostajajo mi viri, da bi si mogel ustvariti objektivno sodbo. Gotovo je, da je kot višji oficir jugoslovanske vojske po nje razsulu zbral okoli sebe drobce te vojske in pričel borbo za svobodo domovine. Sočasno kakor maršal Tito. Sodim, da je kot oficir, čigar podvig je dobil svojo sankcijo pri vladi sami, bil mnenja, da je na vsem ozemlju bivše Jugoslavije on edini upravičen nastopati in da se morajo njegovemu poveljstvu podrediti vsi ostali borci, da tako tvorijo enotno jugoslovansko armado. Tito je temu nasproti zase reklamiral pravico prvenstva. Tudi rekrutacija in ustroj vojske sta mu bolje uspela, vsled česar se je mogel ponašati z višjo dejavnostjo in z več uspehi. Pričela so se trenja, ki so na žalost celo vodila do sovražnosti. Padali so medsebojni očitki. Dočim očitajo Titu, da mu je glavni cilj borba za »komunizem«, pa očitajo spet Mihailoviću, da mu ja glavna svrha borba – **proti** komuni-

zmu. Poslednjemu so celo očitali, da je v sporazumu z generalom Nedićem in s tem v sporazumu z zunanjim sovražnikom. Sodim, da se je kakor je tako že običaj – z ene in druge strani pretiravalo. Dejstvo je, da sta bila oba v krvavih borbah z okupatorjem in le obžalovati je, da ni prišlo med njima vsaj do taktičnega sporazuma. Vso stvar bo do podrobnosti pojasnila objektivna zgodovina.

Za pristaše generala Mihailovića so se – kakor rečeno – izdajali zlasti tudi nekateri oficirji v Ljubljani. To bi na sebi ne bilo nič pogrešnega, **če bi tudi sicer sledili Mihailoviću in pričeli borbo z zunanjim sovražnikom.**

Toda tega, kar bi bilo poleg dozdevne Mihailovičeve legitimacije najvažnejše pri stvari, **ravno niso storili.** Zato dvomim, da so imeli za svoj nastop placet generala Mihailovića. Če pa so ga imeli, so si ga pridobili furtimaški. Ali so mistificirali javnost ali pa so mistificirali njega – Mihailovića. Le-ta bi nikdar ne dal svojega pristanka za formacijo, ki je bila oborožena iz arzenala italijanske vojske, in to samo z namenom, da se ob strani sovražnika bori proti OF. Ali mora ta formacija podati **dokaz, da je proti zunanjemu sovražniku tako kakor Mihailovičeva vojska izpraznila iz puške samo en strel?** Izginila je v vrstah bele in plave garde.

Prišel je 25. julij in prišel 8. september, padec Mussolinija in kapitulacija Italije. Izgledalo je, da se bližamo koncu vojne. To je zbegalo tudi naše borce, da so nastopili prezigodaj. Koliko novih borcev je pohitelo v gozdove. Zavezniki niso znali v polni meri izkoristiti zanje tako ugodnega položaja. Saj so za pohod v Dalmacijo bila odprta vrata. Pogrešamo avtentičnega pojasnila, kje in zakaj se je zapelo. Režija je odrekla. Prehiteli so jih Nemci, ki so vkorakali tudi v našo deželo. Prvo, kar je sledilo, je bila aretacija in razorožitev bele in plave garde. Samo za nekaj dni.

Že 23. septembra čitamo v časopisih, da je pokrajinski vodja in državni namestnik v svojstvu vrhovnega komisarja v operacijski coni »Jadransko obalno področje« dr. Reiner⁷⁸ ustanovil za upravo Ljubljanske pokrajine položaj šefa pokrajinske uprave in za »prezidenta« uprave imenoval župana mesta Ljubljane, **divizijskega generala** Leona Rupnika.

General Rupnik se je predstavil »slovenskemu narodu« s posebnim proglasom. V

uvodu pravi, da je **po ukazu vodje velikonemške države** okrožni vodja in državni namestnik Koroške⁷⁹ postavil lastno deželno upravo za Ljubljansko pokrajino ter da je s tem **nam Slovencem** dana možnost, da svojo usodo še **med vojno** sami vzamemo v svoje roke. K miru, redu, konstruktivnemu delu in k vsakdanjemu nas bodo spet privedle samo strpnost z vsemi sosednjimi narodi, trdna narodna vzajemnost v naši lastni narodni skupnosti in **pa tudi zaupljivo sodelovanje z nemško vojno silo, ki smo sedaj pod njeno zaščito**. Če bomo vse svoje moči napeli v tem smislu, lahko zanesljivo upamo, da gre **slovenski narod srečni bodočnosti naproti v vsej svoji celoti** (op. tudi na Štajerskem, Gorenjskem, Koroškem?).

Te naše naloge ogrožata samo dva sovražnika: boljševizem (sc. Rusija), ki nas za judovsko vladno sveta hoče potlačiti do topih robotov brez Boga, z njim pa plutokracija (sc. Anglija, Amerika), ki bi nam za judovske blagajne rada ukradla še to bore malo, kar imamo. **Jamstvo za uspeh tega boja in za bodočnost tega naroda, ki bo iz tega boja vzklila, nam daje genialni vodnik boja za srečo vseh mladih evropskih narodov, ki jim je za čast in obnovo – vodja velikonemške države Adolf Hitler.**

Že 24. septembra pa nam je časopisje prineslo vest o ustanovitvi **slovenske domobranske legije**.

Poziv poveljstva legije k »prostovoljnemu« (sic!) vstopu v legijo pravi, da je po sramotni izdaji Badoglijeve klike nedvomno jasno: tudi naša ljubljena slovenska domovina naj bi bila s **pomočjo anglo-amerikanske plutokracije izročena boljševizmu**. Da se to prepreči, je prišla k nam na povelje Führerja velikonemška vojna sila, **ki nas bo rešila** (op., kako grandiozna in plemenita gesta Führerja). Nemški vojak in častnik se borita pogumno in hrabro. S svojo močno borbeno silo je **Nemčija edina trdnjava** zoper boljševizem in kapitalizem. **Pod vodstvom Nemčije** bodo mladi narodi Evrope premagali boljševizem in kapitalizem. General Leo Rupnik je v svoji proklamaciji jasno naznačil naše cilje in začrtal naše dolžnosti. Pod vodstvom naših slovenskih poveljnikov, ki nam bodo poveljavali v našem materinskem jeziku (kakšna milost), bomo uničili boljševiške morilce in požigalce v naši deželi, kjerkoli jih bomo zasegli. **Nem-**

ška vojska in policija (gestapo) nas bosta pri tem zvestem tovarištvu podpirali.

*Alea iacta est!*⁸⁰ Jasna beseda, ki ne potrebuje dosti komentarja. Slovenski narod naj stopi – ob strani velike Nemčije – v borbo proti zaveznikom: Ameriki, Angliji in Rusiji. Slovenec naj se z nemškim vojakom z ramo ob rami bori proti dosedanjim svojim zaveznikom. Ponuja nemškemu vojaku vojno bratstvo – *Waffenbruderschaft*⁸¹ na življenje in smrt za cilje Velike Nemčije. Z njo naj slovenski narod deli tudi usodo, kakor ji jo bo naklonil »bog nebeških trum«. Ali veste, kaj se to pravi? Glejte na Štajersko, na našo divno Gorenjsko, da o Koroški niti ne govorim. Preostane še borna Ljubljanska pokrajina, prosto po narodni pesmi od Ljubljane do Šiške, do Kurje vasi. *Nascitur ridiculus mus*⁸² Trst Nemčija zaenkrat brezpogojno prisoja Italijanom. Govori se o slovenskem šolstvu in slovenskem uradovanju na Goriškem. Seveda *ad captandam benvolentiam*⁸³ – za časa vojne. Saj tudi domobranci dovoljujejo, da korakajo z ramo ob rami z nemško vojsko pod slovensko trobojnico. Zakaj pa ne, če jih s takim igračkanjem tem bolj privežejo nase. Zato boš pa pomagal iztrebiti »komuniste«, uničevati našo Osvobodilno fronto. Kakšno onečaščenje za slovensko trobojnico, kakšno blasfemijo uganjajo z našo »zastavo Slave«!

In vi, nacionalisti, še niste spregledali? Kateri bog vas je udaril s svojo slepoto? Po nemški zasedbi jih je na stotine in stotine zbežalo v gozdove, da se odtegnejo sramoti, da bi se borili za Veliko Nemčijo, pa za popolno propast slovenskega naroda. Zakaj jim niste sledili? Bilo je čisto nacionalno gibanje, ki naj reši obstanek našega naroda, ki naj našim zaveznikom, čim zmagajo v tej veliki borbi, poda dokaz, da volja nekaterih prodanih duš ni volja naroda.

In če vam slovenski nacionalisti, jugoslovanski oficirji, vse to še ni odprlo oči, vam je **govor generala Rupnika** na velikem manifestativnem shodu proti komunizmu v Unionu dne 14. novembra podal jasen dokaz, kam plovemo. General Rupnik je svoj govor čital, ga je bil prej napisal, torej dobro premislil vsako besedo.

Obsodil je »nesramno verolomstvo« jugoslovanske vlade in našega kralja od 27. marca 1941 nasproti Nemčiji; in pravi, da so to verolomstvo zakrivali neumneži in zločinci kot slepo orodje Anglije ali kot krvniški

hlapci Sovjetije; obsodil »osvobodilno borbo«, obsodil izdajstvo generala Badoglia nasproti Nemčiji in obsodil, da smo s svojo dozdevno zvezo z badoglijevci **padli nemškemu narodu v hrbet**. Vse to, da nas je Slovence pripeljalo ob rob propada. **Tu pa nam genialni vodja velikonemškega rajha ponuja velikodušno pomoč in podporo**. Končal pa z apelom na domobrance: »Učite se od nemškega vojaka ne le mojstrskega obvladovanja orožja, ne le strumnega izpolnjevanja dolžnosti in discipline, ne le reda, pristnega tovarštva in viteštva, hrabrosti in žrtvovanja, marveč pridrite predvsem v one skrivnosti, ki napolnjujejo dušo in srce nemškega vojaka s sveto in neomajno **vero v zmago za najpravičnejšo stvar na svetu**, ki mu utrjuje kot skala trdno zaupanje v velikega voditelja in gotovosti v nerazdružljivi skupnosti naroda na fronti in v domovini. Ko boste spoznali to vero in zaupanje, boste tudi vedeli, zakaj je **nemška oborožena sila zmožna izvojevati največje zmage** in prebresti največje krize. General Rupnik je govoril v svoji oficialni lastnosti kot od genialnega vodje postavljen »prezident« pokrajinske uprave v imenu – tako se je drznil reči – slovenskega naroda.

Govor generala Rupnika (»Slovenec« ga je v svojem poročilu imenoval »našega vodnika«) **je bila slovesna vojna napoved od njega zastopanega dela slovenskega naroda našim dosedanjim zaveznikom – Angliji, Ameriki in Rusiji**.

O tem ne more biti več dvoma. Kot takega ga bodo ocenili tam zunaj, ne izvzemši naše kraljevske vlade. Zlobni jeziki so takoj dejali, sedaj pa bo Nemčija prav gotovo zmagala, ko ji priskočijo na pomoč slovenski domobranci pod vrhovnim poveljstvom generala Rupnika.

Toda šalo na stran. Stvar je preveč resna. Če smo do sedaj govorili o izdajstvu posameznikov, o iz raznih političnih kuhinj organiziranem izdajstvu, bi pomenila po generalu Rupniku izvršena izjava – če bi smel govoriti v imenu vsega slovenskega naroda – izdajstvo slovenskega naroda kot storilca. In tu bi bila dolžnost slehernega še količkaj zavednega Slovenca, da prav tako slovesno dezavuirajo od nemških oblastev vsiljenega nam mogočnika. Kako, nam kaže prav Osvobodilna fronta. Ne moremo dopustiti, da bi ta greh padel na ves slovenski narod. Zaradi svoje lastne časti in ponosa, kajti tam zunaj bodo že znali

pravilno vrednotiti, pomen takega – generala Rupnika.

Stvar je do kraja razčiščena. Tudi slepec mora spregledati. Ne bo več slepomišljenja in ribarjenja v kalnem. Kar nekako odleglo nam je in prav je, da je prišlo do tega za nas zgodovinsko važnega stava v ljubljanski Unionski dvorani. Generalu Rupniku smo hvaležni, da je tako na nedvoumen in jasen, za ves svet razumljiv način izrekel svojo generalno izpoved: mi smo za Nemčijo, za Führerja in Mussolinija in smo proti Angliji, Ameriki in Rusiji, mi želimo zmago Nemčiji in jo hočemo, mi moramo delati za to zmago z vsemi svojimi silami. Še več, iz njegove slovesne deklaracije je jasno spoznati, da so bili on in njegovi pajdaši, ki ga proglašajo za svojega vodnika, od početka vojne za zmago Nemčije. In če bi bil iskren, bi se lahko izpovedal, da je bil zanjo tudi že pred tem. Zakaj nič drugače ni razlagati njegovega s posebnim zadovoljstvom napravljenega vzklika, da smo bili potegnjeni v posevem nepotrebno vojno, ki smo jo, reci in piši, v petih dneh z vso našo zemljo vred izgubili. Dragoceno je to njegovo priznanje. Ni čuda, da smo jo izgubili, če je imela jugoslovanska vojska generale s tako miselnostjo. Peta kolona! Ta peta kolona je tudi intenzivna na delu ves čas, od 6. aprila 1941 dalje pa vse do danes. Prav nič bi se ne čudili, če bi sedaj general Rupnik poslal svoje domobrance celo na rusko fronto.

Iz vsega pa je prav jasno spoznati, da je bila vsa ta borba proti »komunizmu« le krinka. Pod to masko so nastopali proti Osvobodilni fronti, ker je bilo treba ljudstvu nasuti peska v oči, da ga tako polagoma spravijo na stran Osi in mu preoblikujejo njegovo doseданjo miselnost. Sedaj sta tu samo dva tabora: **za Nemčijo in proti njej**. Ti nacionalist, ti Sokol, ne, ti Slovenec, ki ti je mar tvoja bodočnost – kako se boš odločil? Odgovor je samo eden.

Upam, da se bodo našla pota, da bo govor generala Rupnika poromal v inozemstvo. Splahneli bodo na mah vsi pomisleki, češ da so jim razmere v Sloveniji nejasne, da gre tu samo za neke notranje zadeve, za poračunavanje med dvema domačima političnima taborama. Tudi kr. jugoslovanski vladi, ki so ji gotovi agenti skušali zabrisati jasen pogled, se bodo odprle oči. Sedaj šele prav razumemo vsa ta izdajstva in vse te ogabne denunciacije,

vso to zagrizeno borbo proti Osvobodilni fronti. In vi se še zgražate nad Kočevsko sodbo^{83a}? Kot avantgarda nemške in italijanske vojske ste vodili to borbo. Vanjo ste pošiljali svojo zaslepljeno mladino. In sedaj hinavsko objokujete žrtve. **To so vaše žrtve!**

Tisočglava množica je pritrdjevala govorniku – tako se glasi poročilo – Ljubljana je spregovorila (v Unionsko dvorano gre največ 3000 ljudi, če ni sedežev, Ljubljana pa ima 80.000 prebivalcev). Pa ni čuda. Z bogatimi sredstvi podprta propaganda, že mesece in mesece, da ne rečem leta, neprestano deluje v tem smislu, podpihuje in razvne strasti. Na delu so razne organizacije, časopisje, ki mu ne moreš in ne smeš odgovarjati. Žal, da so se v to propagando vpregli tudi **cerkveni krogi**. Ne bo dobro ne za cerkev ne za katoliško vero. Laž, kleveta, prevračanje dejstev hodijo na čelu te propagande. Razvneli so vse slabe človeške instinkte do paroksizma. od tod toliko žrtve.

Krinka je padla. Nič več beganje z jugoslovanstvom, s kraljevino Jugoslavijo, s komunizmom, z vero. Tudi pade izgovor, češ mi smo rešili slovenski narod pogina, če bi nas ne bilo, bil bi že izbrisan z zemeljske oble. Nasprotno, če bi bili vsi v enem taboru, vsi sloji, vse stranke združene v Osvobodilni fronti, bi bila taktika Osvobodilne fronte od vsega početka še vse bolj smotrna, še preudarnjša. Mladi človek je idealist in idealist je za svoje ideje fanatik. Impulziven in ne pozna brzdjanja ne glede na žrtve. Plačilo za žrtve mu je zmaga ideje.

Ko je Nemec prestopil naše meje, mu je bilo, kakor je sam poudaril, samo za to, da ima svobodno in nemoteno pot v Italijo, da pride na pomoč Mussoliniju. Ni mu bilo mar Dolenjske, »Slovenec« sam je pisal, da je rušenje dolenjske železnice brez smisla, ker je ta železnica brez vsakega strateškega pomena. Nemec bi torej prav gotovo ne napravil svoje »kazenske ekspedicije« na Dolenjsko, da mu ni bila dana pobuda iz domobranskih vrst. Domobranci so ga spremljali na tem pohodu, oni so mu bili za kašipot, oni so mu razkrivali taborišča in skladišča gverilcev. No, in to ekspedicijo je **Dolenjska – rdeča in bela – drago plačala.**

Na nedeljskem shodu torej so se demaskirali, demaskirali pred polnočjo. In prav je tako, da se ve že sedaj ločiti zrnje od plevla. Vsaj ne bo nobenega skrivanja in izgovora,

ko bo zmaga zaveznikov in s tem tudi naša zmaga dokončna. Takrat se bo ta nečedna kompanija raztepla na vse strani in se skušala poskriti v mišje luknje. Nič ne bo pomagalo, našli jih bomo. Zlasti intelektualni povzročitelji tega gorja med nami, ki so zasnovali svoj satanski načrt pri polni zavesti in z vso premišljenostjo, ne bodo ušli roki pravice. Šteli jih bodo med vojne zločince. Milosti bodo deležni zapeljanci, če bodo mogli dokazati svojo zmoto. Prav tako kakor bodo morali dokazati svojo brambo oni, ki se bodo branili s tem, češ da so bili prisiljeni pristopiti k domobrancem. Ni dvoma, da je med njimi mnogo takih prisiljenih mobilizirancev. V pozivu za pristop je bilo rečeno, da je pristop prostovoljen. Prostovoljni pristop pa je bil očitno kaj klavrn, saj smo celo v časopisju morali čitati bridke pritožbe o tem, ki pa so jim potem sledile pretnje in grožnje v tej ali oni obliki, vsem, ki se obotavljajo s svojim pristopom. General Rupnik je celo pustil ukiniti predavanja na univerzi, da bi s tem prisilil študente na pristop k domobrancem. Oficirjem pa pretil, da bodo ustavljene plače.

S pričujočim spisom sem skušal prikazati pravi notranji nagib in vlogo, ki naj jo igrajo domobranci in kdo jih vodi na vrhovi. Ta vloga je: pripraviti slovenski narod do tega, da se bori ob strani Osi, posebno ob strani Nemčije, za njene vojne cilje zoper dosedanje naše zaveznike. To se pravi v primeru nemške zmage: za večno naše suženjstvo, za razkosanje naše zemlje in za končni pogin slovenskega naroda.

*Quod erat demonstrandum!*⁸⁴

P. S.

Če bi bil potreben še kak dokaz o tem, da so bili »slovenski domobranci« v nemški službi ter slepo orodje okupatorjev, je dan tak dokaz na naredbo vrhovnega komisarja Rainerja, z dne 6. decembra 1943, o ustanovitvi domobranskih oddelkov na operacijskem ozemlju »Jadransko primorje«, kateremu ozemlju pripada tudi Ljubljanska pokrajina.

Po čl. 1 naredbe se za pomoč pri vzdrževanju javnega reda in varnosti **lahko** ustanovijo domobranski oddelki. Naredba ne govori o kakem komunističnem pokretu. Pripomniti je, da naziv »domobranski oddelki« ni točen in ta prevod ne ustreza nemškemu avtentičnemu, izvirnemu tekstu, ki jih imenuje *landesei-*

gene Selbstschutzzverbände. Slovenski bi se reklo »domačinski samovarovalni oddelki«. Vrhovni komisar jih je tako krstil docela premišljeno. Na operacijskem ozemlju »Jadransko primorje« so namreč »bivajoči in domači« ne samo Slovenci, ampak tudi Hrvati, Italijani in Nemci. Za orožje sposobni možje vseh teh narodnosti imajo pravico biti v sestavu »domačinskih samovarovalnih oddelkov«. V Ljubljani ustanovljeni oddelek bi moral npr. brez odpora sprejeti tudi tod bivajoče in domače Nemce. To je bil morda tudi eden vzrokov, zakaj je bilo spočetka domobrancem prepovedano imeti zastavo v slovenskih narodnih barvah, kar je slovenska javnost z zadoščenjem pozdravila.

V čl. 2 je poudarjen **prostovoljni** pristop oddelkom. Po čl. 3 je služba teh oddelkov označena kot »vojna služba«, toda samo v smislu naredbe z 29. novembra »o obvezni vojni službi civilnih oseb«. To se pravi, da »domobranski oddelki« niso sestavni del redne nemške vojske, ki se je pač ženirala, da je bila kakorkoli v zvezi s temi oddelki, ki so, kakor je razvidno iz čl. 4 naredbe, del

nemške SS formacije in nemške policije. Po tem členu, kakor tudi po čl. 6 izvršujejo oblast poveljevanja samovarovalnim oddelkom v imenu vrhovnega komisarja Rainerja pristojni SS in policijski vodje. To oblastvo tudi izplačuje pripadnikom oddelkov »vojaško plačo po službenih činih«, njihovim svojcem pa vzdrževalnino. Imajo določeno prav lepo plačo, svojci dobivajo nič koliko živilskih nakaznic, poleg tega pa še izdatne podpore iz zimske pomoči na škodo drugih revežev. Vse te dobrrote, poleg tečne hrane, varne strehe in uniforme, uplenjenih iz holandskih vojaških skladišč – so marsikoga privabile v domobranske vrste.

Naredba ima po čl. 7 **vzratno** veljavnost od 1. oktobra 1943, s čimer je povedano, da tudi že obstoječe »domobranske oddelke« veže izdana naredba.

S takim pompom ustanovljeno in za narodno vojsko proglašeno »slovensko domobranstvo« je torej zdrknilo na nizko stopnjo nemške policije (gestapo). Prevzelo je – kakor je zaslužilo – vlogo nemškega žandarja v slovenskem narodu. Čast komur čast!

⁷⁵ K. K. Landwehr: Cesarsko-kraljeva deželna bramba (tudi domobranstvo).

⁷⁶ Facta loquntur, v latinščini: Dejstva govorijo.

⁷⁷ Lasciapassare, v italijanščini: Prepustnica.

⁷⁸ Originalne nazive dr. Friedricha Rainerja glej pod opombo št. 32.

⁷⁹ Gre za dr. Friedricha Rainerja.

⁸⁰ Alea iacta est, v latinščini: Kocka je padla.

⁸¹ Waffenbruderschaft, v nemščini: Bratstvo v orožju. Ustreza tudi izraz vojno bratstvo, ki je v besedilu.

⁸² Nascitur ridiculus mus, v latinščini: Rodi se smešna miš.

⁸³ Ad captandam benevolentiam: glej opombo št. 42.

^{83a} Gre za tako imenovani Kočevski proces, ki se je odvijal v dneh od 9. do 11. oktobra 1943 proti 21 ujetim voditeljem bele in plave garde. Izredno vojaško sodišče je imenoval Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, predsedoval pa mu je dr. Anton Kržišnik. Šestnajst obtožencev je bilo obsojenih na smrt z ustreliščev, štirje pa na kazen prisilnega dela. Poleg tega so se vršili tudi drugi procesi, tudi s smrtnimi obsodbami, precej ujetih belogardistov pa je bilo usmrčenih brez sodbe. O vsem tem so tedaj obširno pisali tudi ljubljanski kolaboracionistični časopisi.

⁸⁴ Quod erat demonstrandum, v latinščini: Kar je bilo treba dokazati.

X

DENUNCIANT

»Slovenec« poroča, dne 28. novembra 1943, pod naslovom »Manj dijakov, da bo manj divjakov«, da je bila v nekem razredu ljubljanske meščanske šole protikomunistična ura. Medtem pa je del dijakov z žvižganjem in ropotom onemogočil »profesorju« govorjenje in ura se ni mogla v redu končati. Oblasti seveda niso držale križem rok, ampak so izdale odlok, da se takoj izključijo iz šole vsi dijaki tega razreda, poleg tega pa se vodi disciplinska preiskava proti glavnim krivcem. Samo štirje dijaki so se zadržali mirno in ti štirje niso izključeni. Pa še tem štirim se ne bi zgodila prav nobena krivica, če bi šli obenem z razredom na cesto. V tem času naj bo ideal slovenskega dijaka takle sedeči mrtvak, medtem ko »komunistični dijaki uganjajo svoja nasilja. Po našem bi bilo treba poklicati na odgovor tudi starše upornih dijakov.« Članek konča s pozivom na vse poštene slovenske dijake in dijakinje, naj še ta teden počistijo svoje razrede zločinskih komunističnih potuhnjencev. Vržejo naj jih ven iz svoje poštene družbe, **ravnateljstvu naj javijo, da tega in tega komunista ne marajo več v razredu**, ker jim to brani njihova narodna čast in ponos. Šolske oblasti bodo to z veseljem vzele na znanje...

Torej javni poziv na – denuncianstvo, ovaduštvo!

V poslednjem času je šolska oblast v vse ljubljanske šole uvedla kot obligatni predmet »protikomunistično uro«. Za ta »nравno-vzgojni« predmet ne povablja rednih profesorjev na dotičnem zavodu, ampak posebne predavatelje. Ne morda kakih učenjakov, ki so se specializirali v tej stroki, ki stroko popolnoma obvladajo, ki morejo o njej podati čisto objektivno sliko, ki vedo o stvari govoriti znanstveno in primerno duševni ravni svojega vsakokratnega poslušalstva – ampak so to navadni visokošolci in visokošolke z vso svojo pomanjkljivo izobrazbo, ki bi še sami rabili temeljitega pouka, zlasti s pedagoške strani. Moremo si torej misliti, kakšna predavanja

so to. So to čisto propagandni govori z običajnimi »šlagerji«, kakor nam jih časopisje dnevno servira v obliki svojih samogovorov, ki so toliko bolj drzni, čim bolj se taki pridigarji na leci zavedajo, da nimajo pričakovati nobenega ugovora in odgovora.

Tvegan je tak eksperiment v pedagoškem pogledu. In če je šolsko oblastvo spontano in ne morda po višjem nalogu odredilo, da se uvede ta novi učni predmet, ki je zelo delikatne narave, in ga poverilo tako pomanjkljivo usposobljenim predavateljem, je storilo velik *faux pas*.⁸⁵ Utegne se zgoditi, da bo imel predavatelj pri gotovem delu poslušalstva kot uspeh baš nasprotni učinek, kakor pa so ga bili mislili doseči oni izvenšolski krogi, ki hočejo s temi predavanji spraviti na pravo pot »zapeljano in slabo vzgojeno« mladino. Dijaki in dijakinje v višjih razredih srednjih šol imajo že kolikor toliko svojo lastno sodbo, zlasti oni, ki iz lastne pobude s čitanjem in z izvenšolsko izobrazbo pospešujejo svojo samoizobrazbo. Takim dijakom ne moreš natveziti nekaj fraz, da bi jih morali potem kar vzeti za suho zlato. Kritično spremljajo vsako izgovorjeno besedo, jo tuhtajo in ocenjujejo v medsebojnih pogovorih. Slabo bo odrezal predavatelj, ki mu morejo dokazati majavost kake izrečene dogme ali pa celo neresnico.

Je pa še druga stvar. Danes je glavni predmet vsega zanimanja – vojna. Vse civilizovano človeštvo razmišlja samo o tem, kako in kdaj bo končala ta vojna in kdo jo bo dobil. Vse človeštvo se deli v dva tabora, tudi ono – recite kar hočete – takozvanih nevtralnih držav. Gre za gigantsko borbo dveh svetovnih nazorov, katerih enega zastopajo Nemčija, Italija in Japonska z njihovimi sateliti vred, drugega Amerika, Anglija in Rusija ter vsi od prve grupe podjarmljeni narodi. Že iz te grupacije je razvidno, da pri teh dveh svetovnih nazorih ne gre za geslo: za komunizem ali proti njemu.

Slovenski narod v svoji pretežni večini stoji od vsega začetka odločno na strani druge

skupine. Ne samo radi tega, ker nas je ona prva grupa podjarmila, ampak ker se sleherni količjak politično izobraženi Slovenec zaveda, da bi zmaga te skupine pomenila smrt našega naroda. Te zavesti je polna zlasti vsa naša mladina, vzgojena v letih svobode v čisto nacionalnem smislu in duhu.

In sedaj ti stopi pred to mladino predavatelj, ki ji skuša sugerirati, da gre slovenskemu narodu v tej vojni samo za to, da se pobije komunizem, ki da je človeštvu strup, da je predstaviteljica komunizma Rusija, ki da hoče vso Evropo boljše vizirati, Anglija in Amerika pa da ji v tem pogledu dajeta vso pomoč in potuho. Predavatelj mora takoj nastopiti kot klevetnik Rusije, one Rusije, čiji velikanski uspehi na bojnem polju prese- nečajo ves svet. Menda je malo Slovencev, razen nekaj prodanih duš, ki ne bi želeli njene popolne zmage. Vse »druka« zanje, tudi prav mnogo onih, ki bodisi iz tega ali onega razloga kažejo svojo privrženost onim prodanim dušam. Da pa je vsa mladina razen malih izjem polna ognja za Rusijo, je več kot umevno. Ne zaradi tega, ker je ta Rusija »boljševiška«, ampak ker bije ta Rusija svojo veliko nacionalno in osvobodilno vojno, ker gleda v njej mogočno slovansko državo, ker vidi v tej velikanski borbi poslednjo bitko med slovanstvom in germanstvom, ker že danes čuti in sluti, da bo iz te borbe izšla kot zmagovalka Rusija, kot zmagovalec – slovanstvo. Že ta mladina pa se zaveda, da je samo s to zmago Slovincem zagotovljena svoboda in njihova lepša bodočnost.

Vidite, od tod odpor mladine proti tem predavateljem. Ne ker je okužena po nekem komunizmu, ker jo predavatelj žali v njenem čistem in neskaljenem idealizmu. Ubijati v mladih idealizem, se pravi zastrupljati mlade duše. Ubijajo ga pa še z grožnjo in pretnjo njim in njihovim voditeljem, če ne klonijo. Kaj je posledica take pedagogike? Ali bo mladi človek stisnil zobe in navidezno klonil, ali pa postane kimavec, potuhnjenec, priliznjenec, klečepazec. In to se pravi vzgajati – značaje.

Je to ena plat te žalostne zadevščine. Je pa še druga, ki ni nič manj resna kakor prva.

Pisec – menda se ne motim – če rečem, da je eden izmed »pedagogov«, zaključuje svoj članek, s pozivom na mladino, naj ovaja svoje tovariše, naj jih denuncira ravnateljstvom, ki bodo potem storila svoje. Ko sem

bil še v ljudski šoli, ni bilo bolj zaničevanega tovariša od onega, ki smo mu rekli »špec«. Ob vsaki priliki je imel v ustih: te bom zatožil, te bom zašpecal, kakor smo rekli. Čeprav od nikogar poučeni, smo nagnosko čutili, da je tako dejanje nekaj grdega, zavrženega, s pravim značajem nezdružljivega. Pa če bi bil kdo tudi res zagrešil kaj nepravilnega, storil bi nekaj nečastnega, kdor bi ga »zašpecal«. In sedaj ti pride »pedagog« in zavaja mladino v tako nečastno dejanje. Kam pa pridemo?

Sicer pa se temu ni čuditi. Denuncianstvo je v Slovencih endemična bolezen. Med prvo svetovno vojno sem bil za branitelja pred avstrijskim vojaškim sodiščem. Pri neki razpravi mi je med odmorom dejal vojaški tožilec – trd Nemec – da je imel opravka že pri raznih vojaških sodiščih v monarhiji, da pa nikjer ni doživel toliko ovadb in denunciacij – največ anonimnih – kakor v naši deželi. Sicer bi – tako je dejal – zlasti anonimne ovadbe kratko malo pometal v koš, toda v njih je bilo očitano dejanje tako zelo konkretizirano in zanje navedena dokazila, da jih je moral službeno obravnavati, čeprav se mu je naravnost gnusilo. Citiral je še znan izrek, ki ga pripisujejo velikemu Goetheju: *Der grösste Schuft in seinem Land, das ist und bleibt der – Denunziant!*⁸⁶ Tako ta Nemec.

Denuncianstvo je bilo cvetelo pri nas tudi v Jugoslaviji, zlasti potem, ko smo bili oblagodarjeni z znanim zakonom o zaščiti države, ki je stavil pod posebno sankcijo podpiranje društva ali pristop k takemu društvu, ki bi imelo za namen propagando komunizma, anarhizma, terorizma. Kakšne zlorabe tega zakona so se vršile. Slučajno vladajoči stranki so bili komunisti vsi, ki so pripadali stranki v opoziciji. Na policijo je kar deževalo ovadb.

No, in ob tej svetovni vojni doživljamo dnevno primere ogabnega ovaduštva, prav sistematičnega in organiziranega ovaduštva. Čim je stopil sovražnik na našo zemljo, že je pohitel profesionalni naš denunciant in je ovajal lastne ljudi ter jih izročal krvniku, ki je potem temeljito opravil svoje delo. Polnile so se ječe, streljali so talce, na tisoče ljudi pa je moralo v koncentracijska taborišča. Vse to ima na vesti – denunciant, ta najgrša prikazen vsakega naroda. Tako zelo se je razpasla ta bolezen, da jo celo proglašajo za – čednost. Ona je, mirno lahko tako zatrjujem, izvor te naše nesrečne državljanske vojne. In še hujše

se je moralo zgoditi, kakor je posneti iz pisave »Slovenca«, uvedli so jo za učni predmet naši mladini. Hočejo, da se že v mlada srca vcepi ta serum, da jih napravijo imuna zoper vsako plemenitost. Namen je vzgajati »špece«, da jim bo ta lastnost privzgojena za vse njihovo življenje. Tako vzgajajo značaje. En sam tak »špec« v šoli utegne zlasti ob raznih prilikah nekaznovano terorizirati ves razred, saj ga ščiti ravnateljstvo in okupacijsko oblastvo. Takemu »špecu« so na milost in nemilost izročeni vsi njegovi sošolci, saj zadostuje samo namig, in že imaš žig komu-

nizma na sebi, pa naj je res, da si komunist ali ne. Okupacijsko oblastvo, zunanji naš sovražnik, ga bo radostno in primerno honoriralo, kar ravno je namen ovaduha.

Tudi v tem pogledu je razčiščeno ozračje. In prav je, da se je neženirano razglasilo, od kod prihaja ta strup, kje je šola za učni predmet – denuncianstvo. Po vojni, ko bomo spet živeli v svobodi, ko bodo izginili protektorji te grešne prikazni, bo treba temeljitega obračuna. Odpraviti moramo to kužno bolezen – tako ali tako. Da bomo narod poštenjakov.

⁸⁵ Faux pas, v francoščini: napačen, zgrešen korak.

⁸⁶ Der grösste Schuft in seinem Land, das ist und bleibt der – Denunziant, v nemščini: Največji podlež v svoji deželi je in ostane denunciant.

XI

BOŽIČNA PROTIKOMUNISTIČNA DEKLARACIJA

Dne 23. decembra 1943 je bila v časopisih objavljena proklamacija z naslovom »Slovenskemu narodu« kot protest proti vsakemu, doma ali kjerkoli v svetu, proti posameznikom in narodom, ki podpirajo zločinski komunizem«. Proklamacijo so podpisali »javni delavci«, predstavniki javnih in kulturnih ustanov in je odposlanstvo »zastopnikov slovenskega javnega življenja« podpisano listino izročilo šefu pokrajinske uprave, prezidentu Leonu Rupniku.

Ne more biti dvoma, da je bila spomenica naročena. Rabil jo je prezident Rupnik, rabili so jo gotovi krogi, da so mogli z njo opravičiti postopanje in nezaslišno gonjo proti Osvobodilni fronti, da bi na ven zabrisali pravi politični nagib za to svoje postopanje. Saj bi sicer ne imelo pravega pomena, da bi proklamacijo, namenjeno vsemu slovenskemu narodu kot opravičilo in pobudo izročali baš po milosti Führerja imenovanemu prezidentu borne Ljubljanske pokrajine, ki si nikoli in nikdar ni mogel domišljati, da predstavlja ves slovenski narod.

Prav tako ni dvomiti, da je velika večina podpisnikov bila prisiljena podpisati deklaracijo, kakor so jo takoj potlej imenovali. Kateri predstavnikov vseh naših javnih in kulturnih ustanov, uradov in sindikatov bi se upal odreči podpis na prezentirani poli, ne da bi se izpostavil nevarnosti, da ga proglase za komunisto, da ga postavijo na pranger. Najmilejša posledica takega odpora bi bila, da ga pošljejo v Dachau. In če bi se to zgodilo, česar pa v onem času niti ni bilo pričakovati, da bi javna in kulturna ustanova imela toliko poguma, da bi se ne solidarizirala s svojim predsednikom ali predstavnikom, bi bilo zlo in usodno za samo ustanovo, pa naj bi bila še tako koristna za naše javno življenje. Časopisje je opetovano pozivalo na podpis deklaracije, razložene v prezidentovi predso-bi, češ, že molk je dokaz, da simpatiziraš z Osvobodilno fronto. Migljaj s kolom! Zlasti se je obračal apel na vse vidnejše javne

delavce, politike, bivše poslance in senatorje. Kateri mestnih uslužbencev, prašam, bi se drznil odreči svoj podpis na deklaraciji, ki mu jo kot uradno okrožnico predloži v podpis od generala Rupnika imenovani vršilec dolžnosti ljubljanskega župana in generalni tajnik, ne da bi tvegala takojšnji odpust iz službe. Skoraj pri slehernem podpisniku bi mogli uganiti nagib, pod čigar pritiskom je nastal njegov podpis. Podpisali so jo štajerski rodoljubi, ki so uživali gostoljubnost Ljubljanske pokrajine, da si ohranijo dobrohotnost tukajšnjih oblastnikov, saj so sicer utegnili pričakovati svoj izgon v njihove prejšnje redno bivališče, če ne naravnost v koncentracijsko taborišče. Podpisali so jo svojci resničnih ali domnevnih pripadnikov Osvobodilne fronte, da zataje pripadnike in izkažejo svojo lojalnost. Mnogo strahopetnosti je torej v teh podpisih, ki jo opravičuje samo okolnost, da je bil terorizem, ki je bila z njim uprizorjena ta nečedna akcija, za slehernega trezno mislečega človeka tako zaznaven, da ves ta trik ni mogel nikogar premotiti. Niti slovenskega naroda v njegovi celoti, še manj naših prijateljev tam zunaj, pa če bi na ta način zbrali na tisoče podpisov. Je brez vrednosti in je docela zgrešil svoj namen, razen da je zazibal v neko utvaro same iniciatorje te akcije. Dejanske škode torej podpisniki s svojim ročnim znamenjem niso napravili, kakor tudi niso doprinesli nobenih koristi zasnovateljem komedije. Kolika pa je moralna škoda, o tem ni da bi razpravljali.

Je pa res, da so deklaracijo podpisali mnogi, ki jim je to šlo prav od srca, bodisi da so bili v zmoti ali ne, prepričani, da je vse gola resnica, kar zatrjuje spomenica, bodisi da so se tako delali, kakor da so prepričani, pa so hoteli demonstrativno izpričati svoj sovražni nastop proti naši Osvobodilni fronti in Narodno osvobodilni vojski.

Zakaj, da je deklaracija – imenovali bi jo lahko tudi pamflet – po volji avtorjev iste bila naperjena v prvi vrsti in predvsem proti

Osvobodilni fronti in ji je komunizem samo krinka, je pa jasno kot beli dan, čeprav so njeni duševni očetje to stvar obrnili, kot pravijo, da je »največji in najnevarnejši sovražnik vseh krščanskih in kulturnih narodov **komunizem, ki je pri nas z narodnimi gesli mnoge prevaral in si pod krinko Osvobodilne fronte skušal uzurpirati oblast**«.

Na lažnih premisah sloni na videz logična zgradba proklamacije. Čim ji izpodmakneš te premise, se sesuje kakor hiša iz igralnih kart. Ti premisi sta: 1) da je Osvobodilna fronta izrazita in izključno komunistična organizacija, ki da zasleduje zgolj komunistične cilje, osvobojenje naroda izpod tujčevega jarma pa da ji je samo pretveza; 2) da je komunizem id est Osvobodilna fronta zagrešila in povzročila vse zločine, ki jih spomenica sladostrastno in v najbolj kričečih barvah predočuje javnosti.

Na temelju teh lažnih premis prihaja do logičnega sklepa, da slovenski narod v tej svetovni konflagraciji nima drugega sovražnika kakor komunizem i. e. Osvobodilno fronto in da nima nič nujnejšega političnega posla, kakor da izvojuje še med vojno samo pod blagohotnim okriljem okupatorja svoj boj proti komunizmu i. e. Osvobodilni fronti. Vsekakor je tako prav iskreno želel naš zunanji sovražnik!

Premeteno je sestavljena deklaracija, toda ne dovolj premeteno, da ne bi spoznali njene pravega pomena in hotenja, da ne bi doumeli, po čigavi pobudi in želji je bila zagledala beli dan. Ne zajaše svojega konjička o plutokraciji, židovstvu in ruskem boljševizmu in le nekako sramežljivo kritizira podporo zunanjega sovražnika, ko pravi, da »slovenski narod s **hvaležnostjo** sprejema vsako pomoč v tem boju«. Trudi se vzbuditi videz, da gre samo za nekako načelno stališče proti komunizmu sploh in proti njega krvavi podobni, ki da se je v njej predstavil pri nas. Na ta način so hoteli deklaracijo napraviti, kakor se pravi, *mundgerecht*⁸⁷ za vsakogar, tudi za onega, ki bi utegnil imeti kake pomisleke glede resničnosti postavljenih premis, pa jo sprejema brez nadaljnega kritizma.

Da je premisa, češ da je Osvobodilna fronta sama za sebe in v nje celoti komunistična organizacija, ki da ji je bil namen oktroirati slovenskemu narodu komunizem, menda ni več treba posebej dokazovati, pa čeprav priznamo, da je Komunistična partija

Slovenije imela glavno zaslugo za ustanovitev Osvobodilne fronte, dala za nje ustanovitev pobudo in ji dala na razpolago svojo organizacijsko sposobnost.

Dokaz za to je nudil sam »Slovenec«, ko je 6. januarja 1944. prišel s senzacionalnim razkritjem pod naslovom »Pravi« obraz Osvobodilne fronte. V tem, celo stran obsegajočem članku daje Osvobodilni fronti izpričevalo, kako sijajna je bila njena organizacija in zlasti kako do podrobnosti in strokovnjaško brezhibno je organizacija »Narodno osvobodilne vojske«. Če potem skuša dokazovati, da je imela komunistična partija svoj odločilni vpliv pri Narodno osvobodilni vojski, mora s tem samo priznati, da je bila komunistična partija organizacija čisto zase in organizacija poleg Osvobodilne fronte.

Drugi tak dokaz vidimo v baje fotografiskem posnetku neke strogo zaupne deklaracije komunistične partije s podpisom Borisa Kidriča (priobčili so jo v časopisu »Jutro«, dne 5. januarja 1944), ki ukazuje nič več in nič manj kakor »likvidacijo« vseh **»nekomunističnih«** elementov v Osvobodilni fronti, duhovnikov, oficirjev, sploh vsem meščanskim strankam pripadajočih članov Osvobodilne fronte. To povelje je falzifikat, za vsakega razsodnega človeka tako otipljiv, pa neroden falzifikat, da ne potrebuje nobene nadaljnje razlage. Žalili bi vso inteligenco in akademsko izobrazbo Borisa Kidriča, če bi mu mogli prisoditi avtorstvo nesmiselnega dekreta. Saj bi z njim žagal vejo, ki na njej sam sedi, in bi spravil v nevarnost vso patriotično zamisel Osvobodilne fronte in nje eksistenco samo, torej ono zamisel, ki jo je položila na usta slovenskemu narodu sama Partija. Toda eno so dokazali s tem falzifikatom, da namreč Partija sama priznava, da je Osvobodilna fronta **eno**, komunistična partija pa **drugo**, da so torej zavestno lagali in klevetali, ko so vsa takozvana »grozodejstva« napravili Osvobodilni fronti kot komunistični organizaciji.

No, in ona »grozodejstva«, rop, požig, umor, rušenje cerkva in šolskih poslopij, uničevanje narodnega premoženja itd. Spet zavestna laž in prevračanje dejstev, ko predstavljajo vse to kot samo sebi namen, kar da je bistvo komunizma, pa zamolče vzroke, zakaj se je vse to dogajalo. **Posledek je njim vzrok**. Glavni, da ne rečemo edini vzrok je bil – kakor že večkrat povedano – **izdajstvo**. In izdajstvo je zaslužilo svojo kazen. Izdaja-

lec, vohun, denunciant in vsi oni, ki so temu izvršnemu izvirnemu grehu dajali potuho, naposled pa ga kar javno naznanjali in s pomočjo zunanjega sovražnika ter ob njegovem sodelovanju celo organizirali oboroženo silo proti Narodno osvobodilni vojski – je moral pričakovati kazen po vojnem zakonu na osebi in imovini. Nobena cerkev ni bila porušena zato, ker je bilo poslopje cerkev, božji hram, nobeno šolsko poslopje ni bilo porušeno zato, ker je bilo poslopje namenjeno slovenski prosveti. Trpeti so morala ta poslopja, ker sta iz njih zunanji sovražnik in domači izdajalec napravila svoje kasarne, svoje trdnjave in bunkerje. Kdo torej je onečaščal ta poslopja? Kdo ima na vesti, da so bila požgana in porušena? Kdo je kriv, da je bilo toliko človeških žrtev? Denunciant je izročal naše ljudi italijanskim in nemškim vojaškim sodiščem, denunciant je pošiljal slovensko ljudstvo v italijanska in nemška koncentracijska taborišča, denunciant je ovajal ljudi kot »komuniste« da so bili potem streljani kot talci. Kakšno kazen, prašam, zasluži tak v nebo vpijoči zločin?

Pa so ti potem v potokih točili krokodilje solze ter se licemersko zgražali, ker je bilo v **posledici** izdajstva in denuncianstva na stotine žrtev. Državljansko vojno ste sprožili vi sami. Trkajte se na prsi: *mea maxima culpa!*⁸⁸ Krivda ne samo nad vsemi temi žrtvami, še večja krivda nad onimi dragocenimi žrtvami naše narodne vojske, ki so padli v zgodnji grob zavoljo vašega izdajstva. Vse to so vaše žrtve.

In da svojemu početu posadijo krono na glavo, so pravično ljudsko sodbo frivolno proglasili za »komunizem«, za bistvo komunizma. V tem tonu je grmelo z lece in šolskih katedrov, z zavestno potvorbo resnice so polnili predale svojega časopisja, uprizarjali manifestacije in politično-demonstrativne, sleherni pieteti v obraz bijoče pogrebne svečanosti, vse z namenom, da diskreditirajo v očeh naroda samo Osvobodilno fronto, da očrnijo našo Narodno osvobodilno vojsko in ohromijo njeno aktivnost proti zunanjemu sovražniku. Vse ob podpori in pod pokroviteljstvom tega sovražnika, ki se mu je sicer to izdajalsko početje studilo in ga je zaničeval, pa se v pest smejal nad neumnostjo in pokvarjenostjo tega ljudstva.

Taka je torej stvar. Nujne posledice, kakor so nastopile kot represalije za izdajstvo

in denuncianstvo, niso bile nikak »komunizem«. Morale so slediti, če je bilo v tem narodu še kaj časti in ponosa.

Zaman je bilo vaše prizadevanje prati zamorca s takim pralnim milom, kakor je »božična protikomunistična poslanica«. Lažne premise za nje utemeljevanje so tako prozorne in so preočitne, da se vsa na videz logična zgradba ne bi sesula ko trhel štor, ko dregneš vanj. Zavestno ste varali narod, varali pa tudi sami sebe, ko ste mislili, da boste s tem lažnim početjem mogli nasuti zunanjemu svetu peska v oči.

Kazenske sankcije, ki jih narekuje sleherni vojni zakon za izdajstvo, ni nikak komunizem ali njega izliv in metode. Za pojem komunizem bi morali najti že drugačno definicijo. Če bi vam mogli prisoditi trohico poštenosti, bi morali v ta namen vzeti pod kritično lupo program Osvobodilne fronte, ki ga je ona že šestokrat bila formulirala glede povojne ureditve socialnih in gospodarskih razmer. Seveda bi morali potem priznati, da vam od vseh protikomunističnih šlagerjev le še prav malo, mnogo premalo ostane, da bi mogli s pridom utemeljiti tako protikomunistično poslanico in vso svojo klevetniško kampanjo proti Osvobodilni fronti.

Tako pa je ta poslanica groba farsa, ki zasleduje povsem druge namene. Eden teh namenov je borba proti Osvobodilni fronti, zgolj iz notranje političnih razlogov, iz česar je zaznavajoča vsa nizkotnost te borbe. Sredi eni največjih vojn sveta, ki jo bijejo celi kontinenti ob najpomembnejši problematiki svetovne zgodovine; sredi vojne, ko gre za nič več in nič manj kakor za golo eksistenco našega naroda, sredi vojne, ki daje jasno spoznati, kdo je naš sovražnik številka 1, so nesposobni politiki, za velike dogodke, so majhni ljudje pričeli borbo za svoj lastni politični prestiž. Namesto da bi ves narod v svoji celoti tvoril neprodorno falango proti sovražniku, ki najresnejše ogroža, kakor je to *ad oculos*⁸⁹ demonstriral takoj s pričetkom vojne, bodočnost našega naroda.

Če je ta namen one famozne poslanice vse obsodbe vreden, pa je drugi naravnost poraznega značaja. Že gori sem omenil, da poslanica le nekako mimogrede in le prikrito omenja, **hvaležno omenja** podporo našega zunanjega sovražnika v tej po njenih mislih tako zelo nujni borbi proti »komunizmu«. Pa

prav v tem kratkem stavku se ti razkrije konjsko kopito, pravi namen te kampanje.

Že nekaj dni po objavi deklaracije sta tako »Slovenec« kakor »Jutro« (»Jutro« z dne 31. decembra 1943) objavila malodane enako glaseča se članka, ki ju je očitvidno smatrati kot oficialni komentar deklaraciji, narekovan od zgoraj. Merodajnemu mestu je bilo besedilo deklaracije očitvidno preveč omedlno in premalo precizno, da bi dalo spoznati, kaj pravzaprav se je z njo nameralo. Zato je zahtevalo avtentično interpretacijo vsebine proklamacije.

»Jutro« je komentarju dal naslov: **»Trdno jamstvo proti navalu boljševizma«**.

Uvodoma pravi, da je protikomunistična **narodna** spomenica, ki so jo izročili naši najodličnejši javni in kulturni delavci ter gospodarstveniki prezidentu generalu Rupniku, kot dokaz trdne odločitve za borbo proti mednarodni okužbi komunizma, globoko odjeknila v vsej naši javnosti. »Razpršila je vse dvome ter začrtala **jasno in ravno pot**, ki jo moramo nastopiti v obrambo obstoja našega naroda in njegove bodočnosti...« Znameniti dokument je bil izdan tudi **časovno zelo primerno** z ozirom na velike dogodke, ki so se začeli odigravati na vzhodni fronti (op. ruska ofenziva). »Boljševiki so zbrali vse svoje sile za poslednji napor v **blazni nadi**, da se jim bo posrečilo **zrušiti nemško vojaško silo** ter razbiti glavni branik Evrope pred boljševiško poplavo.« Da sta **Nemčija in njena mogočna vojska edino učinkovito jamstvo** (op., glej naslov članka), da uničujočemu komunizmu ne bo uspela njegova nakana pahnuti evropske narode v kaos komunističnih revolucij, o tem so si bili – enako kakor vsa trezna javnost pri nas in drugod – **na jasnem tudi podpisniki božične deklaracije**. Brez Nemčije in njenega gigantskega napora, h kateremu se je strnil ves nemški narod, bi bili vsi evropski narodi na milost in nemilost izročeni komunističnemu uničevanju in **sovjetskemu imperializmu... Edino jamstvo, da bo ta nesreča odvrnjena od Evrope, je Velika Nemčija**. Bili so časi, ko sta se tudi anglosaški

velesili hoteli predstavljati svetu kot zaščitnici zoper boljševizem. Ti časi so minili. Res so Anglija in Združene države kot domovina kapitalizma in kot tipične predstavнице plutokratičnega režima (op., Rupnikov konjiček) po svojih nazorih in v vsem svojem sestavu v ostrem nasprotstvu s komunizmom in s Sovjetsko zvezo kot njenim glavnim nosilcem. Kljub temu danes Anglija in Amerika nimata niti volje, zlasti pa ne moči, da bi se zoperstavili navalu komunizma... Božična poslanica predstavnikov slovenskega javnega življenja dokazuje, da so se že tudi pri nas **razčistili pojmi in da je izginila vsaka nejasnost in neodločnost... Zato je slovenski narod odločen, da tudi on pod mogočno zaščito Nemčije napne in usmeri vse svoje sile**, da zatre vse pojave komunizma in boljševizma na svojih tleh. (op., OF.)

Tu ga imaš. Sedaj so podpisniki božične poslanice zaznali, če tega že prej niso bili mogli slutiti, kaj so bili podpisali: **deklaracijo za najožjo povezanost z Veliko Nemčijo, z le-te naporji združiti tudi vse skromne sile slovenskega naroda za njeno končno zmago, s tem pa seveda napovedati boj njegovim zaveznikom Angliji, USA in Rusiji**. Baj je bilo besedilo te avtentične interpretacije že vsebovano v samem tekstu deklaracije, pa so ga potem, prejkone zavoljo odpora nekaterih podpisnikov, previdno izpustili. Saj se je bilo treba bati, da bi kateri podpisniki vendarle utegnili imeti tehtne pomisleke podpisati listino, s katero se Rupnikovi vojni napovedi našim zaveznikom in njegovem proglasu, da naj slovenski narod v tej svetovni vojni stopi na stran Velike Nemčije – podeljuje sankcija. Zasnovatelji te gorostasne in za vso usodo našega naroda tako usodne akcije so torej z večjim in manjšim moralnim pritiskom večino podpisnikov ne samo prisilili k podpisovanju, ampak so podpisnike premišljeno in zlohotno spravili v **zmoto**. S tem pa je podan dokaz več, da je božična deklaracija brez vsake vrednosti, najmanj pa, da ne more in ne sme veljati za izraz prave in resnične volje slovenskega naroda, ki bi, če bi bilo temu tako, sam sebi izkopal grob.

⁸⁷ Mundgerecht, v nemščini: Lahek za izgovor, prirejen (v pomenu predelan, prilagojen).

⁸⁸ Mea maxima culpa, v latinščini: Moja največja krivda.

⁸⁹ Ad oculos, v latinščini: Očitno.

XII

ANKETA
MED DELAVSTVOM
O KOMUNIZMU

»Slovenec« z dne 2. marca 1944 poroča pod naslovom »Slovensko delavstvo proti komunizmu«, da se je med delavstvom v januarju izvedla tajna anketa, v kateri naj bi delavstvo pokazalo svoje naziranje o komunizmu. Anketa je bila izvedena v 47 ljubljanskih podjetjih. Anketiranih je bilo 3810 delavcev. Poročilo pravi, da so zanimivi predlogi delavcev, kako naj bi popolnoma iztrebili komunizem med delavstvom. 1140 anketirancev vidi rešitev v **boljši prehrani, v boju proti draginji in v povišanju delavskih plač**, 821 glasov se je izreklo za to, da se naj borba proti komunizmu izvaja v obliki predavanj, **136 hoče predvsem oborožen nastop**, 43 je za tiskovno akcijo, 36 glasov za agitacijo proti komunizmu.

Če seštejemo te številke, dobimo število 2176 glasov. Od 3810 anketiranih delavcev jih torej sploh ni odgovorilo 1634, od zgornjih številk relativno najvišje število. *Keine Antwort ist auch eine Antwort* – noben odgovor je tudi odgovor. In mislim, da precej jasen odgovor na zastavljena vprašanja; prav nič razveseljiv za prireditelje ankete.

Pade v oči, da jih je od vseh anketiranih delavcev samo 136 za oborožen nastop proti komunizmu, torej samo 3,5 % vseh anketiranih delavcev. Samo 3,5 % za idejo »domobranstva«!

Najbolj značilen odgovor je podalo 1140 anketiranih delavcev, rešitev v boljši prehrani, v boju proti draginji in povišanju delavskih plač, kratko rečeno: v temeljiti socialni reformi, korenitem izboljšanju socialnega položaja delavcev. Ne zahtevajo potemtakem nič več in nič manj kakor naši »komunisti«. Naravno, če bi se ustreglo tem zahtevam v celoti, pravično, odkritosrčno in brez pridržkov, bi ne bilo – komunizma. Sleherni agitaciji v tej smeri bi bil odvzet veter z njenih jader.

Ta jasen odgovor anketiranega delavstva, in smelo bi smeli prišteti tem glasovom 1140 delavcev onih 1634 delavcev, ki sploh niso dali nikakega odgovora, ta nedvoumen odgo-

vor velike večine vprašanega delavstva, pravim, izpričuje njegovo razsodnost, njegovo preprosto pamet pa zdrav razum. Če se je v tem po eni strani pokazalo, da visoko nadkrikuje gospodo, ki je bila uprizorila anketo in skušala delavstvo vpreči v voz nečedne propagande proti tovarišem v gozdovih, pa je videti v odgovoru, kakor so ga bili dali, prav ogorčen očitek oni gospodi. Kaj pa si delala teh poslednjih 25 let, tako se glasi očitek, ko smo živeli v svobodni lastni državi, ko si imela v rokah vso politično oblast in imela svoj odločilen glas malone v vseh jugoslovanskih vladah? Kaj si bila storila za nas, čemu se nisi bila lotila one korenite socialne reforme? Nisi imela za nas ne srca ne razumevanja za naša prizadevanja in za naše težnje. Poslušati smo morali samo tvoje deklaracije in lepe fraze o socialni pravičnosti. Ko pa naj bi prišlo od lepih besed do dejanj, ko naj bi beseda meso postala, si odrekla. Kakopak tu doma si bila radikalna in revolucionarna, v Beogradu pa si klečeplazila, samo da si se ohranila v svojem političnem stolčku v Sloveniji. Sleherni glas iz ljudstva, ki je preglasno zahteval socialno pravičnost si znala v kali zadušiti. Goreče si sodelovala pri Obznani⁹⁰ in pri Zakonu o zaščiti države,⁹¹ ki je vsakogar, ki je imel preveč poguma, da je nastopil proti režimu, proglasila takoj za komunista in nevarnega državi. Pomagala si tlačiti vso našo nevoljo in naše trpljenje, pod pepelom pa je tlela živa žerjavica našega gneva, ki je dala slutiti, da se bo kdaj razplamtela v ogenj in požar. Tako si utirala pota revolucionarnemu komunizmu. Danes, ko pa nas spet enkrat rabiš v svoje egocentrične namene, se nam prilizuješ, nas vabiš, nam obetaš po vojni »novi red« in zlate gradove vse zidane v oblake. Kdo ti bo verjel? Prevečkrat smo bili prevarani in razočarani. In še danes, ko vedriš in oblačiš na nebu Ljubljanske pokrajine, nisi sposobna, da bi ublažila stanje in da bi nam dala človeka vredno življenje. S terorizmom izsiljuješ odgovore na vprašanja,

odgovore, kakršnih sama veš, da ti jih v teh časih z večjo jasnostjo ne moremo podati.

Tako in nič drugače je tolmačiti oni odgovor anketiranega delavstva, in le čuditi se je, da more gospoda tak izsledek glasovanja delavstva obračati sebi v prid in da ga je sploh objavila. Kaj ni občutila velikanske klofute, ki ji jo je bilo zasolilo delavstvo?

Če misli, da je vse to delavstvo v njenem taboru, se presneto moti. Iz te pogrešne utvare in domišljavosti jo bo nekega dne, ki ni več daleč, zbudila kruta stvarnost. Gornje številke imajo razločno govorico. Pa se gospoda ošabuje s protikomunistično božično poslanico, ki da jo je podpisalo nad 5000 delavcev in so jo potem slovesno izročili prezidentu in generalu Rupniku v dokaz, da je vse ljubljansko delavstvo proti komunizmu, to se pravi proti naši Osvobodilni fronti. Pretežno večino podpisov na tej prosluli deklaraciji je zbral teror. Od tovarne do tovarne, od podjetja do podjetja je korakal s svojim trdim korakom ter zahteval podpisov. Kdo bi se ga mu upal odreči, ne da bi tvegall, da bo pri tisti priči letel iz podjetja, ne samo to, da bo poslan v Nemčijo, bodisi v kako taborišče, bodisi v delavnico, ki se v njej kuje orožje za zmago Nemčije, rodbino doma pa prepustil gladi in pomanjkanju. Saj je celo »zimsko pomoč«⁹⁰, ki se je popolnoma izmaličila v politično propagandno akcijo, imela srce samo za »zanesljive«⁹¹ ljudi. Božična protikomunistična deklaracija, ki zanjo še danes zbirajo podpise od urada do urada ter zanjo hauzirajo tudi pri zasebnikih, je prostaška

burka. Nikogar ne bodo premotili z njo. Če pa hočejo farbat sami sebe, blagor jim!

V uvodoma navedenem članku v »Slovenecu«⁹² s posebnim ponosom kažejo na sijajno delavsko protikomunistično zborovanje v nedeljo 27. februarja, na katerem da je 1500 – reci in piši, petnajststo delavcev po svojih zastopnikih izpovedalo, da se hoče boriti proti komunizmu i. e. proti Osvobodilni fronti, dokler ne bodo uničeni zadnji ostanki komunizma. Spet se je gospoda udarila po zobeh. Od 5000 delavcev, ki so bili podpisali božično deklaracijo, od 3810 anketiranih delavcev so zbobnali skupaj borih 1500, katera številka pa je zelo, zelo zaokrožena, pa čeprav je boben ropotal ves teden dan za dnem.

In ko smo že pri statistiki, naj navajam statistiko, ki nam jo predučuje uvodoma omenjeni članek. Po njej je bilo na Slovenskem leta 1939 v industriji in obrti zaposlenih 223.017 delavcev, ne vštevši rudarjev. Rudarjev so leta 1931 našteali 27.800. Skupno je bilo torej delavcev 250.817. Ta številka pa velja samo za slovensko ozemlje v Kraljevini Jugoslaviji. Če bi upoštevali še slovensko ozemlje izven kraljevine, zlasti Primorsko, število delavstva zaposlenega v Nemčiji, v Franciji ter v izvenevropskih deželah (Amerika), bi se ono število prav gotovo podvojilo. Sedaj pa vprašam, koliko vsega tega delavstva bi podpisalo kako božično protikomunistično deklaracijo? Kakšen odgovor bi dalo to delavstvo ob taki anketi, kakor si jo je gospoda drznila uprizoriti. Ni prav nobenega dvoma, da bi bil zanjo porazen.

⁹⁰ Objava vlade kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, z dne 30. decembra 1920, s katero je prepovedala komunistično dejavnost. Povod zanjo so bili veliki štrajki rudarjev v Bosni in Sloveniji, ki so jo vodili komunisti. Začelo se je preganjanje komunistov.

⁹¹ Po komunističnih atentatih na regenta Aleksandra junija 1920 in notranjega ministra Milorada Draškovića mesec dni pozneje je ljudska skupščina kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev sprejela 2. avgusta 1921 zakon o zaščiti države. Z njim je bila Komunistična partija Slovenije prepovedana kot zločinska organizacija, kaznivo pa je bilo tudi članstvo v njej. Poslancem komunistične partije so bili odvzeti mandati in Komunistična partija Jugoslavije je morala v ilegalo.

⁹² Zimsko pomoč je ustanovila Pokrajinska uprava za Ljubljansko pokrajino konec novembra 1943 po vzgledu podobne organizacije v nemškem rajhu. Kot socialna ustanova naj bi pomagala revežem, beguncem in brezposelnim. Vodil jo je pisatelj Narte Velikonja, ki je akcijo izbral tudi v protikomunistične propagandne okvire. V ta namen je marca 1944 organiziral na radiu serijo predavanj slovenskih javnih delavcev, dobrodelne koncerte, knjižno tombolo, izšel pa je tudi Zbornik Zimske pomoči, kjer je svoje prispevek objavil velik del slovenskih literatov in znanstvenikov, ki so tedaj živeli v Ljubljani. Do konca aprila 1944 je Zimska pomoč zbrala prek 12 milijonov lir, pri čemer so samo Združene papirnice darovale pol milijona. Po nekaterih podatkih so zbirali prispevke za Zimsko pomoč tudi prisilno, pomoč pa se je delila po političnih kriterijih. Zimska pomoč je delovala tudi v Novem mestu, vendar z neprimerno manjšim uspehom. Najprej je spadala v okvir Pokrajinskega podpornega zavoda, od jeseni 1944 pa je delovala v sklopu širše Socialne pomoči, ki ji je načeloval sam Leon Rupnik. Le-ta je 15. oktobra 1944 po radiu tudi otvoril drugo sezono akcije za Zimsko pomoč.

XIII

V PASTI!

»PRISEGAM PRI VSEMOGOČNEMU BOGU, DA BOM ZVEST, HRABER IN SVOJIM NADREJENIM POKOREN, **DA BOM V SKUPNEM BOJU Z NEMŠKO OBOROŽENO SILO STOJEČO POD POVELJSTVOM VODJE VELIKE NEMČIJE, S ČETAMI IN POLICIJO PROTI BANDITOM IN KOMUNIZMU KAKOR TUDI NJEGOVIM ZAVEZNIKOM SVOJE DOLŽNOSTI VESTNO IZPOLNJEVAL ZA SVOJO SLOVENSKO DOMOVINO, KOT DEL SVOBODNE EVROPE. ZA TA BOJ SEM PRIPRAVLJEN ŽRTVOVATI TUDI SVOJE ŽIVLJENJE! TAKO MI BOG POMAGAJ!**« (Prisega slovenskih domobrancev ob praznovanju Hitlerjevega rojstnega dne).⁹³

Bližal se je velik praznik, 55-letni rojstni dan Adolfa Hitlerja. Tudi Ljubljana je bila poklicana, da ga slovesno praznuje. Vse slovensko časopisje je pripravljalo naš narod na veliki dogodek. »Jutro« je napisalo: »Današnji dan, ki je praznik Velike Nemčije, **bo svečan in važen tudi za naš narod**, saj nam bo o priliki praznika, kot viden dokaz naklonjenosti in državniške velikopoteznosti odločilnih oblasti velikonemškega Reicha vrnjena naša trobojnica, ki je priča našega življenjskega boja, naših uspehov in našega napredka. Po dolgoletni pozabi bodo naše narodne barve zopet zaplapolale v našem belem mestu in v ostali pokrajini, oznanjajoč nastop nove dobe in dajajoč obeležje prazniku Velike Nemčije.«

Bile so mrzlične priprave, da bi bila proslava čim dostojnejša in da bi imela izraz spontanosti ljubljanskega prebivalstva. V vojašnicah so čistili orožje in snažili uniforme, da bi bilo vse na *glanz*,⁹⁴ saj je slovensko domobranstvo ta praznik še posebej proglasilo za svoj praznik in prav ta dan določilo za najimenitnejši čin svojega postanka, za položitev svečane prisege zvestobe.

Svečanost se je pričela s slovesno službo božjo na Stadionu, ki jo je z veliko asistenco opravil sam prevzvišeni škof dr. Gregor Rož-

21. aprila 1944

man in s tem aktom prisege vnaprej dal očetovski svoj blagoslov, domobranci na njo pripravili, kakor je potem maliciozno dejal general Rösener. Po maši se je krog naših postrojenih domobrancev zgrnilo nemško vojaštvo in SS formacije pod vrhovnim poveljstvom Gruppenführerja SS generala Rösenerja. Nemški general je pozdravil naše domobranci pa so mu, kakor so bili naučeni, odgovorili s »sokolskim« zdravo.

Preden so naši »slovenski« fantje prisegli, jim je govoril general Rösener, očitno režiser prireditve, in z izbranimi dobro premišljenimi besedami tolmačil pomen prisege, tako da v nikomer ni pustil najmanjšega dvoma o dalekosežnosti svečane zaobljube genialnemu vodji narodno-socialistične Nemčije.

Dejal je, da je 24. septembra 1943 izdal **povelje** za ustanovitev slovenskega domobranstva. Ta ukaz ni bil objavljen. Obstoji samo naredba vrhovnega komisarja Rainerja o ustanovitvi domobranskih oddelkov (*landeseigene Selbstschutzverbände*)⁹⁶ na okupacijskem ozemlju Jadransko primorje, z dne 6. XII. 1943. Iz onih majhnih krdel tako imenovanih belogardističnih legionarjev je na njegov **ukaz** zrastle to domobranstvo. »Tedne in mesece je bilo treba delati in uspelo nam je iz te majhne čredice narediti ugledno vojsko. S pomočjo velikonemškega Reicha smo vas **izvežbali, oblekli in oborožili** (in vas oblačimo in hranimo, je opustil dostaviti). Zvestoba je prvo, kar vam dajem na pot. Ljudje, narodi, države, ki **prelomijo zvestobo, so izdajalci in so brez časti**. Čast je najvišje, kar more imeti človek in vojak. Vojak lahko izgubi vse, enega pa ne sme izgubiti nikdar: svoje časti in zvestobe.«

Kakor z bičem je nemški general s temi besedami oplazil domobranci, vojake in oficirje jugoslovanske vojske, ki so bili še pred tremi leti prisegli svojemu kralju in mu obljubili večno zvestobo. In da ne bi bilo nobenega

dvoma, kaj je hotel reči, je dobesedno pristavil: »So ljudje, ki so nekoč prisegli na osebnosti (kralj Aleksander, kralj Peter II.), katerih danes ni več ali pa so svojo domovino v nesreči zapustili in izdali: Kdor hoče prisego tem izdajalcem (!) še naprej držati, izda svoj narod, svojo domovino, svojo družino in se sam izloča iz narodne skupnosti«.

Nemški general je kralja Petra na ves glas in javno ožigosal za »izdajalca« ter v postrojenih vrstah pred njim stoječe vojake in častnike jugoslovanske vojske odvezal njemu dane prisege, jih torej pozval, naj prelomijo zvestobo, naj zagrešijo obljubo, kar je bil kratko pred tem sam označil kot izdajstvo in brezčastnost. Zopet očividni primer dvojne nemške morale: vse druge prisege lahko prelomiš, samo njemu (Nemcu) dane prisege ne. In v vseh teh postrojenih vrstah ga ni bilo protesta proti takemu zločinskemu namigovanju, ga ni bilo, ki bi ga oblila rdečica sramu. In vi, ki se prištevate k plavi gardi in ki ste še pred kratkim v svojem žepu nosili legitimacijo svojega idola Mihailovića, ali vas ni ob onih besedah zazebló v dno srca, ali vam niso klesala kolena, ko ste klicali na pomoč Boga za – krivo prisego.

In spet je nemški general povzel besedo: »Danes ste nastopili za prisego, da se boste skupno z nemško vojsko, z vojaško SS in policijo borili za svobodno, čisto Evropo. Nastopili ste za prisego, da se boste borili za svojo domovino, za izgubljeno kri, da se bomo tako rekoč mogli svobodni in v miru in redu lotiti mirnega dela za obnovo Evrope. Ko prisegate, se zavedajte, da ste stopili v novo razdobje svojega življenja. **Kdor misli, da svoji prisegi ne bo mogel slediti, mu dajem priložnost, da odide, ne da bi mu to zameril...**«

Ni ga bilo, nikogar ni bilo, ki bi sledil temu pozivu in odšel. Ni bilo poguma, ne sramu, ne vesti v teh zlomljenih značajih. Zato je nemški general mirno nadaljeval: »Nastopite sedaj! Prisezite na meč (nemški meč), prisezite na orožje, ki nam je vsem sveto... **Sprejemam vas torej v borbeno skupnost svojih vojakov** in vas, tovariši iz slovenskega domobranstva, pristrčno pozdravljam. **Vaša prisega** – tako je končal – **ki ima ozir na vodjo velikonemškega Reicha, bo držala zvestobo, ker kadarkoli bi bili v stiski in nevarnosti vi, vedno se lahko zanesete nanj**

in na njegove može. Bodite potem pa tudi vi njemu v bodoče zvesti!«

Za nemškim nadutim generalom je poveljnik »slovenskih« domobrancev podpolkovnik Krenner – take podpolkovnike je rodila Jugoslavija, če se ne motim, je njegova rodbina bolj nemškega mišljenja – na **slovenskem** jeziku ponovil generalov *Befehl*.⁹⁷

Nihče več se ni mogel izgovarjati, da bi bil v zmoti in da bi ne vedel, kaj je prisegel. Nemški general je hotel popolno jasnost in nedvoumnost. Zaklopec je padel, past se je sprožila. Sramota je bila dopolnjena. Vse, kar je še sledilo, je bila gola formalnost.

Ob povelju »mirno« je stopil na oder častnik, ki je čital besedilo prisege v nemškem jeziku. Za njim je podpolkovnik Krenner opozoril domobrance na začetek prisege in jih pozval, da ponavljajo za njim besedilo prisege. Trojke, ki so stale v četverokotu, so položile levico na meč, desnico pa dvignile k prisegi. Ni bilo proste roke, da bi mogla vsaj figo držati v žepu. Tako se je dovršil čin, ki bo še poznim rodovom oznanjal narodno sramoto, ki jo je po krivdi nekaterih prodanih duš morala prenašati bela Ljubljana na dan 20. aprila 1944. Tudi v Primorju so baje nameravali vezati »narodne« straže s slično prisego, pa so se jim ljudje uprli.

Tragikomedije pa še ni bilo konec. Napovedan je bil sprevid domobrancev po najbolj obljudenih cestah ljubljanskih. Šolska mladina s svojimi učitelji in profesorji je morala delati špalir, ker so se bali, da ne bo dosti drugega občinstva. Časopisje je to mladino pozvalo, »naj prinese s seboj cvetje in zelenje in da z vzkliki in z navdušenjem pozdravlja slovenske junake«. In ta mladina še ni prav nič vedela, kakšno prisego so bili pravkar prisegli ti – slovenski junaki. Kakor tega niso vedele žene in dekleta, ki jih je tudi časopisje spodbujalo, »pripravite cvetje za naše junake, izpričajte jim svojo vdanost na njih zmago-slavni poti skozi slovensko Ljubljano«. Še celo slovensko narodno nošo so oblekle ob tej priložnosti.

Zadnji akt je bil ob vladni palači, kjer so povrhu še onečastili našo narodno trobojnico in jo izvesili poleg zastave narodno-socialistične Nemčije. Kakšna milost! Kako ceneno plačilo za narodno izdajstvo. Z mefistovskim nasmehom na ustih je nemški general zaslučil ob tej »pomembni in simbolični svečanosti

razvitja nemške in slovenske zastave«, in si pri tem mislil: *Diese Fetzen, ein geringer Preis um so viele gekaufte Seelen.*⁹⁸ Prav zares, prav poceni je prišel do svojega nakupa. Pa še dve muhi je zadel z enim udarcem. Zanetil je državljansko vojsko – kopiral je sicer italijanski izvirnik, toda delo izpopolnil z vso

nemško temeljitostjo – in razbremenil nemško vojsko, sprostil toliko in toliko divizij za druga bojišča, njih nalogo pa naprtil – Slovencem samim. Sijajno, imenitno se mu je posrečilo. Res lepšega vezila ni mogel poslati Adolfu Hitlerju za njegov petinpetdeseti rojstni dan.

⁹³ Na Hitlerjev rojstni dan, 20. aprila 1944, so slovenski domobrance v Ljubljani prisegli, da bodo vestno izpolnjevali svoje dolžnosti, in če bo treba, žrtvovali tudi svoja življenja v skupnem boju z nemško oboroženo silo, stoječo pod poveljstvom vodje velike Nemčije, proti banditom in komunizmu in njegovim zaveznikom. Slovesnost je bila na stadionu za Bežigradom, uvedla jo je maša, ki jo je opravil ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman, udeležila pa sta se je poleg drugih visokih osebnosti Ljubljane in Ljubljanske pokrajine poveljnik policijskih in esesovskih oddelkov na področju Ljubljanske pokrajine generallajtnant Erwin Rösener in prezident pokrajinske uprave general Leon Rupnik. Pred prisego sta oba govorila z balkona pokrajinske uprave (danes stavba izvršnega sveta Slovenije), Rösener pa tudi na stadionu. Za tiste, ki so se vključili v domobranske vrste po tem datumu, so prisego ponovili 30. januarja 1945, na dvanajsto obletnico, ko so bili nacisti prevzeli oblast v Nemčiji. Opravili so jo po istem postopku na stadionu, maševal pa je glavni domobranski kurat dr. Ignacij Lenček.

⁹⁴ Glanz, v nemščini: Lesk, sijaj (v vojaškem izrazu pomeni, da sta orožje in uniforma brezmadežno čista).

⁹⁵ Heil Kameraden, v nemščini: Zdravo, tovariši.

⁹⁶ Landeseigene Selbstschutzverbände: glej opombo št. 39.

⁹⁷ Befehl, v nemščini: Ukaz.

⁹⁸ *Diese Fetzen, ein geringer Preis um so viele gekaufte Seelen*, v nemščini: Te cunje, pičlo plačilo za toliko kupljenih duš.

XIV

MI IN ČEHI

15. maja 1944

Tu pa tam naletiš v družbi na ugovor, češ da je bilo in je nesmiselno, da se mali slovenski narod – menda najmanjši v Evropi – upira sovražni zasedbi svoje zemlje, da s tem lahkomišelnim početjem svojim dozdevnim zaveznikom nič ne koristi, sebi pa le škoduje in si nakopava nepotrebne žrtve, da je njegova bodočnost – predpostavljajoč, da zmagajo zavezniki – brez tega zagotovljena; navadna pamet da ukazuje, da smo ta čas lepo ponižni ter poslušni sleherni okupatorjevi zapovedi in želji. Kažejo na primer Čehov, ki jih je pet do šestkrat več kot Slovencev, ki jim nihče ne more očitati, da niso »nacionalni« in so v svojih širših plasteh gotovo bolj narodno zavedni kot Slovenci, pa so lepo mirni, niti ne kažejo potrebe po kaki Osvobodilni fronti, niti se ne gredo komuniste in protikomuniste, vdano prenašajo svojega Hacho,⁹⁹ pri čemer pa ne puščajo nobenega dvoma, da – razen redkih izjem – sovražijo Nemce iz dna srca, za zvezo z inozemstvom pa itak skrbi prezident Beneš,¹⁰⁰ ki da uživa zaupanje vsega naroda, kakor imamo tudi mi še svojo legitimno vlado v Londonu odnosno v Kairu, ki naj predstavlja nekakšno kontinuiteto s stanjem pred vojno.

Na prvi hip izgleda, da utegne takšno razlaganje imeti nekoliko svoj prav, toda če si stvar pobliže ogledaš, vidiš, da je v resnici za eni in drugi primer precej drugačna. Tudi tu bo obveljalo pravilo, da vsaka primera šepa.

Predvsem ne drži, da bi bili Čehi tako mirno in brez vsakega odpora nosili svoj jarem. Ne glede na češke brigade, ki se bore v sklopu junaške ruske armade, so temu dokaz in tisoči in tisoči rodoljubov, ki so jih bili Nemci takoj po svojem vdoru prijeli in odgnali v svoja taborišča. Bila je predvsem inteligenca, vidnejši kulturni delavci in politiki, ki je postala žrtev nemškega besa. Sledili so štrajki in sabotažna dejanja zlasti v industrijskih podjetjih, ki so jih bili Nemci zasuž-

nili za svojo vojno industrijo (Škodovi zavodi). Skoraj dan za dnev nam je radio našteval število talcev, ki so bili streljani. Moški in ženske. Na tisoče delavcev so odgnali na prisilno delo v Nemčijo. Ni brez omembe uspeli atentat na gauleiterja Heidricha,¹⁰¹ ki je imel za posledico porušenje celih naselbin in smrt toliko in toliko čeških »zarotnikov«.

Res je, da Čehi niso pripravili tako organiziranega oboroženega odpora proti sovražniku, kakor se je pojavil pri nas z našo Osvobodilno fronto in Narodno osvobodilno vojsko, zato si tudi ne moremo svojiti ugibanja, ali bi bil pri njih tak odpor v lastnem narodu izzval tako nesrečo, po sovražniku podpihovano izdajalsko reakcijo, kakor se je tako na žalost zgodilo pri nas. Dvomim, zelo dvomim, da bi politična zavednost češkega ljudstva dopustila kaj sličnega, da bi češki narod iz svojih vrst pustil oblikovati legije, ki bi imele na pobudo in s privoljenjem sovražnika namen ohromiti oboroženi odpor proti njemu. To tudi ne v primeru, če bi se tudi češki osvobodilni fronti mogel podtakniti očiitek, da je komunističnega izvora.

Izostanek ustrojbe partizanstva med Čehi, kakor je vzkliko malone v vseh po sovražniku zasedenih ozemljih, vzlic politični zrelosti njegovega naroda, ima brez dvoma svoje vzroke. Eden glavnih njih je geopolitični položaj češkega naroda. Jedro njegove zemlje leži kakor *enklava*^{101a}, kakor otrok sredi močnega nemškega rajha, ki ga obdaja s svojim železnim oklepom. Na nobeno stran, zlasti odkar se je bila odcepila Slovaška in s svojim Tisom¹⁰² stopila na nemško stran, nima spoja z zunanjim svetom. Nikjer nobenega izhoda na kako prijateljsko ozemlje. Nikoder izgleda na kako neposredno pomoč od zunaj.

Nekoliko drugačna je ta podoba pri nas, kjer nas že morje, ki ga sovražnik nikakor ne obvlada, veže z zunanjim svetom. Imamo razen tega, vzlic poglavnikovi Nezavisni

državi Hrvaški, neposredni stik z Balkanom, čigar najsevernejši izrstek je slovenska zemlja in ki se od vsega početka vojne ne samo, da ni umiril, ampak od dne do dne predstavlja strateško vse važnejše bojno prizorišče. Da že sam geografski položaj ni brez pomena za stvaritev partizanstva in za njega dejavnost, dokazuje dejstvo, da je takoj, čim so Rusi v pomladanski ofenzivi 1944 prodrli do Karpátov in prav ob meji bivše Čecoslovaške republike zasadili svojo zastavo, sledil proglas čecoslovaške vlade, da je sedaj prišel čas, ko mora čecoslovaški narod iz svoje rezerve, zgrabiti za orožje in v zaledju sovražne fronte priti na pomoč svojim odrešiteljem.

Iz razmotrivanja, zakaj med Čehi že doslej ni bilo pobude za organizacijo gverilske vojne, ni izpustiti še dveh dejstev. Češki narod je mnogo bolj prepojen tujerodnega elementa nego katerikoli jugoslovanskih narodov, vštevši Slovence. Dočim je npr. pri nas Slovencih tujerodcev komaj šest odstotkov, jih je Čecoslovaška republika štela dobro tretjino vsega svojega prebivalstva (Nemcev, Madžarov), ki je bila v celoti njen notranji sovražnik. V takih razmerah tvegati gverilsko vojno je več kot tvegano, čeprav se ne da tajiti, da smo tudi mi Slovenci imeli svojo »peto kolono«, ki smo jo po vrhu bili še sami vzrejali in gojili.

Kot drugo omembe vredno činjenico je navesti terenske prilike. Češka, Moravska – odprta gosto naseljena planjava. Češki les, Sudeti, Karpati s Tatro vred – vse to leži na neprijateljskem ozemlju. Vse drugače je pri nas, kjer naš planinski svet, naš Kras vse tja do Bosne, naši gozdovi naravnost vabijo na gverilsko vojno. Saj nam te po naravi sami dane prilike nudijo naravnost idealne priložnosti, tako za napad, kakor za elastično obrambo.

Toda mimo tega pa je v glavnem upoštevati naslednjo važno politično okolnost. Čecoslovaška republika si sme privoščiti golo pasivno rezistenco brez sleherne vidnejše in izdatnejše dejavnosti z orožjem v roki. Njena eksistenca v polnem obsegu je vzlic temu več kot zagotovljena. Če bi je že doslej ne bilo, bi jo nujno ustvaril izid sedanje vojne. Njene meje bodo zaokrožene na račun Velike Nemčije in Madžarske. Iz telesa teh dveh držav si bo lahko izrezala kose mesa, kolikor bo jih mogla prebaviti. Zavezniki bodo vsako tako

prizadevanje najizdatnejše podpirali, da s tem ustvarijo in zmanjšajo silo Nemčije in njenih satelitov.

V tem pogledu povsem raznolike razmere so pri nas, zlasti pri Slovencih. Po tej vojni naša severna meja ne bo več potekala ob mejah Nemčije, ampak ob meji **Avstrije**. Prav iz razlogov, ki ukazujejo stvaritev močne Čecoslovaške, moramo računati s stvaritvijo življenja sposobne Avstrije. Zavezniki so že slovesno proglasili, da smatrajo svoječasnno nasilno priključitev Nemške Avstrije nemškemu rajhu za nično in njeno vzpostavitev v prejšnji stan za politično nujnost. Čaka nas torej borba za našo severno mejo.

Nič manjša nevarnost nam ne preti na jugu in jugozapadu naših meja. Zlasti po 8. septembru 1943, ko je nefašistična Italija pravočasno izkočila iz trojnega pakta ter se očitno priključila zaveznikom. Že samo to dejstvo pomenja nepričakovano pomoč zaveznikom, ki bo zanje nova Italija terjala svoje plačilo. Torej tudi na tej strani borba za revindikacijo našega že pred prvo svetovno vojno priborjenega ozemlja.

Kdo bi nam stal ob strani v tej borbi, če bi se nam Slovencem moglo očitati, da smo se ne samo prostovoljno in brez protesta bili podvrgli okupatorjem, ampak okupacijo priznali kot nepobitno dejstvo, smo klonili brez ugovora, ampak čeprav z majhnim delom svojega naroda, očitno stopili na stran trojnega pakta in postali njega sateliti in vazali, da smo celo položili svečano prisego na nemški meč, da bomo po svojih močeh temu meču pripomogli do zmage? V tem primeru bi bili Slovenci, izločeni kot soodločujoči činitelj, kakor da nas ne bi bilo. Odločalo bi se mimo nas in brez nas. Oživiljena Jugoslavija s svojo cincajočo in kolebajočo medvojno vlado bi bila prešibka, da bi mogla v naš prid zastaviti resno upoštevajočo besedo. Ona Jugoslavija, ki – takrat dosti močnejša – ni mogla preprečiti niti koroškega plebiscita niti rapalske pogodbe.

In prav v tem je neoporečna zgodovinska pomembnost elementarnega pojava naše Osvobodilne fronte kot živ protest proti sovražni okupaciji pa kot najkrepkejša afirmacija našega hotenja po svobodi in po samostojnem državnem življenju. Ne protest v svečani obliki izrečene izbrane besede, akademskega

značaja, ampak protest s puško in ročno granato v roki, afirmacija, zapisana v rodno grudo s srčno krvjo naše mladine. Kar je ta naša mladina v najodločilnejšem trenutku zgodovine našega naroda nagonsko zaslutila, da je edino prav in pravilno, tega žal niso razumeli naši bornirani strankarski politiki. V gigantski borbi zoper nenasitni imperializem Velike Nemčije in fašistične Italije, ko je šlo nam Slovencem za vse, so se ti politiki borili za gesla, ki so jih gledali izza plotu domačega dvorišča, pa niso videli, tudi če so se postavili vrh gnoja, kakor do obzorja

vaškega zvonika. Čim bolj nas prepričuje veličina in pomembnost samega postanka našega osvobodilnega gibanja, v tem grši luči se nam odraža vsa nizkotnost in podlost započetega zločina izdajstva in denuncianstva.

Ni dvoma, v najbolj usodnem in kritičnem trenutku je naša Osvobodilna fronta rešila situacijo. Ona in edino ona bo činitelj, ki bo na tehcnico, na kateri se bo tehtala naša pravica, naposled lahko vrgla svoj meč. Argument, pred katerim bodo naši zavezniki morali spoštljivo dati svoje – priznanje.

⁹⁹ Glej opombo št. 26.

¹⁰⁰ Dr. Edvard Beneš (1884–1948), predsednik ČSR od 1935 do 1938 in od 1945 do 1948. Odstopil zaradi Münchenskega sporazuma leta 1938 in 5. oktobra 1938 odšel v emigracijo v Anglijo. V Londonu predsednik emigrantske vlade. Tudi po vojni v češkoslovaški vladi, vendar je odstopil zaradi nesoglasja s komunisti leta 1948. Istega leta je tudi umrl.

¹⁰¹ Reinhard Heydrich (1904–1942), visok nacistični funkcionar. Najbolj znan kot »Reichsprotektor« za Češko in Moravsko (imenovan leta 1941). Leta 1942 je padel pod krogli atentatorjev. Zato so nacisti uničili vas Lidice in Ležaki ter pobili moško prebivalstvo. Imel je visoke funkcije v nacistični policiji in je nosil esesovski čin »gruppenführerja« (generalporočnik). Za Slovence pomemben zaradi velike vloge, ki jo je imel pri načrtovanju izseljevanja.

^{101a} Enklava: v državnem ozemlju obkoljena zemlja tuje države ali tuj svet sredi lastnega sveta.

¹⁰² Glej opombo št. 28.

XV

V ZNAMENJU –
KRANJSKEGA ORLA

1. julija 1944

Gospod prezident Ljubljanske pokrajine so tej svoji pokrajini kot poseben privilegij podelili pravico, da sme imeti svoj lastni grb – in sicer grb bivše avstrijske kranjske dežele. Ni sicer nobenega slovesnega dekreta o tem državniškem činu, niti kake naredbe ali uredbe, ampak kar čez noč *via facti*¹⁰³ smo bili osrečeni z grbom, ki je bil nam Kranjcem skozi vekove znak našega podložništva nemškimi fevdalnimi gospodarjem. Da se je to zgodilo z izrecnim ali tihim privoljenjem nemškega vrhovnega komisarja za Jadransko primorje, ne more biti dvoma.

Grb – enoglavi orel s krono avstrijskega vojvode na glavi – se blešči na napisnih tablah naših uradov, na tablah pa je nemški napis na prvem mestu, slovenski na drugem mestu. Kranjski orel krasi našo slovensko trobojnico – ki sme – da spet ni nobenega dvoma o njeni podrejenosti – ob slovesnih prilikah viseti ob levi strani rdeče zastave s kljukastim križem. Kranjskega orla imajo domobranci vsitega – kakor nemški vojaki svoje oznake – na levem rokavu. In da je profanacija našega slovenskega imena popolna, proglašajo grb avstrijske vojvodine Kranjske kot grb »slovenskega naroda v njega boljši in srečnejši bodočnosti«.

Po prvi svetovni vojni smo ta simbol našega stoletnega suženjstva ter nemškega gospodstva vrgli med staro šaro. Že zato, ker smo hoteli enkrat za vselej zabrisati sleherni spomin na provincialno razkosanost našega naroda. Kakor smo bili tudi odslovili avstrijskega cesarja – kot vojvodo Kranjskega. Iz ropotarnice so ga sedaj že vsega zaprašene in zarjavelega spet izvlekli, ga prelakirali ter ga proglašajo za častni znak slovenskega naroda – kar v preteklosti nikoli ni bil.

Tako je kranjski orel po 25 letih naše svobode doživel svoje vstajenje. Pa ne da bi gospod prezident pri tem imel v tajnih svojih mislih vstajenje – same Avstrije?!

Kaj pomeni to igračkanje z našim slovenskim imenom? Pomeni nič več in nič manj,

kakor da imej za prihodnost ves slovenski narod svoje meje ob mejah Ljubljanske pokrajine, kvečjemu še ob mejah bivše Kranjske. Vsemu ostalemu – Koroški, Štajerski, Primorski – se prostovoljno odrekamo. Stvar bi bila torej prav resna, če ne bi bila prav v sedanjem času, ko se bližamo koncu vojne, tako od sile smešna. Ampak značilna je zamiselnost in politični koncept naših sedanjih, po milosti nacistične Nemčije nam postavljenih oblastnikov.

To kruto šalo z nami si Nemčija lahko dovoli. Po eni strani sme z zadovoljstvom vzeti na znanje naš prostovoljni odrek po razširjenju naših meja izven Kranjske dežele in s tem našo odobritev, da nas je bila ob okupaciji neusmiljeno oropala za Štajersko in Koroško. Po drugi strani za njo ni dvoma, da je dana koncesija samo začasna, *ad captandum benevolentiam*¹⁰⁴ naivnega prebivalstva Ljubljanske pokrajine, da ga za časa vojne in zlasti sedaj, ko ji teče voda v grlo, ohrani pri dobri volji in da ji ne dela neprilik in sitnosti. Po vojni, če bi jo dobila, napravi z nami itak *tabula rasa*.¹⁰⁵ Po tretji strani – in to je najvažnejše si je Nemčija za privilegij kranjskega orla in narodne trobojnice na ozemlju Ljubljanske pokrajine pustila prav drago odkupiti, odkupiti s krvnim davkom, ki ji ga plačuje naš narod s številnimi žrtvami v borbi proti dozdnevemu komunizmu, v resnici pa v borbi proti Osvobodilni fronti in Narodno osvobodilni vojski. Boj, ki ga bije zapeljani in zaslepljeni del našega naroda namesto nje in v razbremenitev njene vojske, ki mora izmučene svoje divizije uporabiti na drugih frontah, kjer jih tako krvavo potrebuje.

In da je naša sramota še večja, so naše poturice priredile manifestančno »narodno zborovanje« na sv. Petra in Pavla dan na Kongresnem trgu,¹⁰⁶ med drugim tudi v proslavo znamenitega dogodka s kranjskim orlom, kraljujočega na naši trobojnici. Z nasiljem so prireditelji nagnali na slavnostni prostor tisoče Ljubljančanov. Štafažo so delali

domobranci in jo je morala delati naša mladina. Vpričo navzočnosti zastopnikov nemških oblastev in nemške vojske naj bi se bela Ljubljana poklonila Geslerjevemu klobuku¹⁰⁷ in slovesno manifestirala – tako se je glasila reklama – da smo v teh usodnih dneh tesno strnjeni okrog svojega ljubljenelega prezidenta generala Rupnika, katerega pot je edino prava pot za slovenski narod. Da, Ljubljana je manifestirala, toda čisto drugače, nego so bili pričakovali aranžerji. Zmotili so se. Ljubljana je bila nema. S hladno mrzlim molkom je spremljala izvajanje govornikov. Stisnjenih zob je prenašala svoje ponižanje. Kričala je le nerazsodna mladina, naročene narodne noše pa so – kakor se glasi uradno poročilo – z robčki mahale v pozdrav, ko se je poleg nemške zastave dvigala na drog naša slovenska trobojnica z grbom bivše Kranjske vojvodine na sredi. In to manifestacijo so spremljali zvoki naše domobranske godbe, ki je zaigrala »*Deutschland, Deutschland über alles*« in *Horst Wessels Lied*.¹⁰⁸ Za nameček pa – Jenkovo »Naprej zastava slave!« Pa še mla-

dina je obmolknila in roke narodnih noš so otrpnile, ko je slavnostni govornik prezident Rupnik proslavljal Adolfa Hitlerja, ta »nemški veleum« kot našega rešitelja. Govornik je ob teh besedah samega sebe prekinil v pričakovanju gromovitega aplavza vse zbrane množice. Nič. Govornik je očitno ozlovoljen nadaljeval s čitanjem govora. Tako je manifestirala Ljubljana in to manifestacijo so prav dobro občutili in razumeli tako prireditelji te komedije kakor tudi na drugih merodajnih mestih. Naslednjega dne se je splošno govorilo o velikem fiasku.

Pa kakor rečeno, saj bi ne bilo vredno izgubljati le besedice o tem smešnem domisleku z nekim **kranjskim grbom**, če ga ne bi bilo treba pribiti kot nov dokaz za izdajalsko početje nekaterih našemu zunanjemu sovražniku prodanih duš. Zgodovina bo šla suvereno mimo njega. Stvarnost ga bo prerasla. Tonil bo v pozabi... V umobolnici na Studencu pa se bo po prestani vojni sprehajal bolnik, ki se ti bo dostojanstveno predstavljal kot: *Herzog von Krain!*¹⁰⁹

¹⁰³ Glej opombo št. 56.

¹⁰⁴ Glej opombo št. 42.

¹⁰⁵ Tabula rasa, v latinščini: zbrisana, prazna tabla.

¹⁰⁶ Kongresni trg, danes imenovan Trg osvoboditve. Imenoval se je tudi Trg Zvezda. Kongresni trg se je imenoval v spomin na ljubljanski sestanek svete aliance leta 1821.

¹⁰⁷ Herman Gessler von Bruneck je bil v 14. stoletju habsburški deželni namestnik (Landvogt) v Švici. Veljal je za zelo krutega. Ker se mu nekega novembrskega dne 1307, takratni kmet, poznejši švicarski narodni junak, Viljem Tell ni odkril, je ukazal, da mora Tell sestreliti jabolko s sinove glave. Tell, ki je bil znan kot odlični strelec in veslač, se je sprva branil, končno pa uspešno izpolnil kruto zahtevo. Pripravil pa si je še drugo puščico, kar je deželni namestnik videl in ga vprašal zakaj. Tell mu je odgovoril, da jo je pripravil za primer, če bi zadel sina, saj bi takoj nato ustrelil namestnika. Gessler se je prestrašil, ukazal ukleniti Tella in ga odpeljati na svoj grad v Küsnacht. Na poti prek Vierwaldstättskega jezera jih je ujela huda ujma in Tell je moral čoln rešiti. Uspelo mu je uiti, čoln z Gesslerjem pa poriniti nazaj v vodo. Toda rešil se je tudi Gessler. Tell ga je pričakal na poti v Küsnacht in ga z drugo puščico ustrelil. »Klobuk« ga je torej stal življenja, obenem pa je bila Gesslerjeva smrt tudi začetek boja za osvoboditev Švice. Tell velja za osvoboditelja te države.

¹⁰⁸ *Deutschland, Deutschland über alles* (Nemčija, Nemčija nad vse) in *Horst Wessels Lied* (Pesem H. W.): Znani nacistični pesmi.

¹⁰⁹ *Herzog von Krain*, v nemščini: Vojvoda Kranjski.

DR. VLADIMIR RAVNIHAR, STAROSTA JUGOSLOVANSKEGA SOKOLSKEGA SAVEZA,
GOVORI NA GLAVNI SKUPŠČINI V OSIJEKU (28. JUNIJ 1928).

DR. VLADIMIR RAVNIHAR (POVOJNI POSNETEK).

DR. VLADIMIR RAVNIHAR PRED SPREJETJEM GOSTOV JADRANSKE STRAŽE V
LJUBLJANI NA ŽELEZNIŠKI POSTAJI (1935).

IZ ŽIVLJENJA DR. VLADIMIRJA RAVNIHARJA

Med nekoliko pozabljene slovenske politike s preloma stoletja in časa med obema vojnama sodi tudi dr. Vladimir Ravnihar. Liberalec, sokol, ljubljanski župan in podžupan v letih 1935–1942, bi bila najkrajša oznaka avtorja spominskih zapisov iz vojnega časa, ki jih objavljamo pod naslovom *Moj politični dnevnik za časa okupacije*. Dr. Ravnihar je bil pravi slovenski intelektualec svojega časa. Njegovo zanimanje ni segalo le na strokovno področje, temveč je deloval na širokem kulturnopolitičnem področju za dobrobit slovenskega naroda.

Rodil se je v Ljubljani 6. marca 1871. Gimnazijo je končal v rojstnem mestu in se že kot gimnazijec zapisal narodnopolitičnemu delu. Organiziral in vodil je veliki shod slovenskih in hrvaških maturantov v Ljubljani. Po maturi se je vpisal na dunajsko univerzo, kjer je leta 1898 promoviral za doktorja prava. Na začetku poklicne kariere je delal na sodišču v Ljubljani in Novem mestu. Leta 1897 se je odločil zapustiti sodišče in je stopil kot koncipient v odvetniško pisarno dr. Josipa Vrečka v Celju. Tam je sodeloval v vseh narodnih društvih in je to delovanje nadaljeval tudi po letu 1902, ko je v Ljubljani odprl svojo odvetniško pisarno. Poleg političnega udejstvovanja je bil aktiven še vsaj na treh toriščih: sokolstvo, Glasbena matica in lov. Slednje za njegov kulturnopolitični profil ni pomembno, zato se ozirom po njegovi dejavnosti na drugih področjih.

S sokolstvom je prišel v stik zgodaj, ob koncu stoletja, ko je delal na novomeškem okrožnem sodišču. Že v Celju je bil odbornik pri tamkajšnjem Sokolu, od leta 1902 je bil ljubljanskemu Sokolu podstarosta, Slovenski sokolski zvezi pa prvi starosta leta 1905. Nekaj kasneje, leta 1920, je postal podstarosta novo ustanovljeni Jugoslovanski sokolski zvezi in leto kasneje njen starosta.

Bil je med najagilnejšimi organizatorji vsesokolskega zleta v Ljubljani leta 1904 in jugoslovanskega sokolskega zleta v Ljubljani leta 1922. Poudarimo pa, da je bil dr. Ravnihar pripadnik tako imenovane skupine starinov, ki se je, bolj ko se je bližala vojna, politično spopadala s skupino mladinov (Rus, Lubej, Polič). Prav zato, ker je skupina starinov zastopala konservativnejša stališča v politični stvarnosti stare Jugoslavije, še posebej do levih gibanj in do Osvobodilne fronte ob začetku vojne, je toliko bolj pomembno, da je dr. Ravnihar med vojno zapisal tako jasne in enoznačne sodbe o takratnih dogajanjih pri nas, kot jih lahko beremo v njegovih tu objavljenih esejih.

Na kulturnem področju je bila njegova ljubezen glasba. Tega se spominja tudi njegova hči, znana partizanska zdravnica in dolgoletna direktorica Onkološkega inštituta v Ljubljani prof. dr. Božena Ravnihar. Čeprav je bil odbornik Slovenske matice in dramatičnega društva, od leta 1905 do 1941 odbornik in funkcionar družbe sv. Cirila in Metoda, pa tudi vrste drugih kulturnih in izobraževalnih društev, je največ svojega prostega časa posvetil glasbeni dejavnosti.

Bil je ustanovitelj in predsednik ljubljanske društvene godbe, kasnejše Slovenske filharmonije, in uspešen predsednik Glasbene matice 1910–1911 in 1918–1941. V svojem času je dr. Ravnihar veljal za dobrega pisca (bil je dopisnik več časnikov) in še boljšega govornika, tako da ga Slovenski biografski leksikon označuje: »pravnik, politik in govornik«.

Njegova kulturna dejavnost, ki je bila v vsem času, posebej še za časa Avstro-Ogrske, izrazito narodnoprebudno usmerjena, je bila eden najboljših temeljev za pravilno razumevanje hudega vojnega časa in za globoko dojetje hotenj in ciljev Osvobodilne fronte ter narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda.

Politično prepričanje pa tudi strankarsko pripadnost dr. Vladimirja Ravniharja lahko brez pridržka označimo za liberalno.

Že v Avstriji se je pridružil Narodni napredni stranki, ki ga je leta 1911 na državnozborskih volitvah postavila za svojega kandidata v Ljubljani. Bil je izvoljen in se v dunajskem parlamentu sprva pridružil češkemu poslanskemu klubu, leta 1917 pa je prestopil v Jugoslovanski klub. Pridružil se je deklaracijskemu gibanju in tudi aktivno sodeloval pri taborih, ki jih je to gibanje izzvalo, ter nasploh branil jugoslovansko idejo in prizadevanja za njeno uresničitev. V času prevrata in takoj po njem je bil politično zelo aktiven. V narodni vladi za Slovenijo (1918–1921) je bil poverjenik za pravosodje, kot nosilec liste JDS – Jugoslovanske demokratske stranke, naslednice Narodne napredne stranke, je bil na volitvah 1921 izvoljen v ljubljanski občinski svet. Tam je ostal do leta 1942. Kratek čas leta 1935 je bil ljubljanski župan, od konca leta 1935 do 1942 pa ljubljanski podžupan. Svoje osnovne politične usmeritve ni spreminjal, čeprav je nastopal in bil izvoljen na listah nekaterih drugih strank, ki pa so vse izhajale iz liberalne Jugoslovanske demokratske stranke.

Med narodnoosvobodilnim bojem je sicer nekaj časa opravljal naloge podžupana in ves čas ostal v Ljubljani, pa vendarle je bil simpatizer Osvobodilne fronte in komunistične partije. Dva njegova otroka, Božena – Nataša in sin Evgenij – Gregor, sta bila v partizanih od leta 1942 in člana Komunistične partije Slovenije.

Osvoboditev je dr. Vladimir Ravnihar pričakal na svobodi, čeprav je bil od oktobra 1944 v ljubljanskih zaporih zaradi sodelovanja z Osvobodilno fronto. Izpustili so ga tik pred osvoboditvijo.

Dr. Vladimir Ravnihar je umrl 18. novembra 1954, v njegovi zapuščini pa čakajo na objavo spomini z naslovom Mojega življenja pot.

MILICA STRGAR UVOD

Šolstvo
in prosvetno-
kulturno delo
slovenskih beguncev
v taboriščih
po Italiji (v Španiji
in na Tržaškem)
1945–1948

Naj najprej ponovim, kar sem zapisala v uvodu k članku Tisk slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji in Italiji 1945–1948¹: »Objavljeni tekst je začetek prizadevanj, da bi revija Borec v nekaj prispevkih osvetlila tudi nekatere značilnosti boja slovenskih političnih beguncev proti novi Jugoslaviji (. . .)«. Zapisala sem tudi, da snovalci »svoje politične prihodnosti in begunske usode niso prepuščali naključjem.«

Preden začnem novi sestavek, naj poudarim, da tudi zanj velja, kar sem zapisala v članku Šolstvo in prosvetno-kulturno delo slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji 1945–1948², namreč, da podatki še daleč »ne zajemajo vse begunske dejavnosti; o organizaciji verskega življenja govorim npr. le izjemoma, čeprav bi šele z njim podoba taboriščnega življenja postala bližja in popolnejša. Podoba je okrnjena tudi zato, ker so begunski viri o tem skopi in zbrani po različni metodologiji, zato niso vedno možni enotni sklepi.«

Kot prejšnja prispevka je tudi ta pripravljen po begunskem tisku, po sočasnem in – še več – tudi po poznejšem. Propagandno, politično in idejno, sprotno in zgodovinsko so tako viri skoraj v celoti znani. Skoraj pravim zato, ker so med njimi bile in so še manjše ali večje razlike, ki se jih je treba pri branju in pisanju vsaj zavedati. Poleg tega so tudi begunski pisci redkeje pisali svoje članke na podlagi izvirnih dokumentov, saj so ti, kot pravijo tudi za to področje, raztreseni od Severne do Južne Amerike in tudi po Italiji; pisali so bolj na podlagi svojih zapiskov, svojih spominov in »ljudskega izročila«.

Tudi zato ostaja marsikatero vprašanje (še) brez odgovora. Kljub temu upam, da bo že mogoče vzporejati dejavnost, ki jo opisujem, na avstrijskih in na italijanskih tleh, videti enakost, pa tudi njeno različnost.

BEG V ITALIJO

Begunska taborišča v Italiji so se s slovenskimi begunci polnila drugače kot v Avstriji. Na avstrijsko stran je odšla prva večja organizirana skupina civilistov (okrog dva tisoč ljudi) 5. maja 1945 iz Ljubljane. V njej je bilo več duhovnikov, bogoslovcev, sodelavcev škofijske Dobrodelne pisarne, nekaj članov

Narodnega odbora, več klerikalnih in drugih meščanskih politikov, poslancev in njihovih družin, somišljenikov itd. (Tu nista mišljena ne škof Rožman ne general Rupnik, ki sta vsak zase in vsak s svojim večjim ali manjšim spremstvom tudi zapustila mesto istega dne.) Po tem datumu so sprva bežale redkeje, nato pa vse gostejše kolone civilistov in domobrancev, poleg Nemcev in drugih kvizlingov, po edini možni poti čez Ljubelj na Koroško. Tja so pribežali tudi nekateri begunci iz vzhodne Slovenije po bolj ali manj ovinkasti poti po Dravi navzgor.

Proti Italiji pa so se začeli prvi organizirano umikati primorski domobranci iz idrijske in okoliških postojank 28. aprila 1945 in nato še pred prvim majem iz vseh postojank na Primorskem in Tržaškem. Razen tistih s tržaške strani so vsi drugi morali na zahodni breg Soče čez edini most v Gorici. Po tej poti so šle tudi druge kvizlinške enote, ki so se bile že prej umaknile pred hitro napredujočo jugoslovansko vojsko in hitele zahodnim zaveznikom naproti prav čez Slovensko primorje. Z njimi so se znašli na vzhodni strani Postojnskih vrat tudi slovenski četniki in z drugimi vred bežali na zahodni soški breg. Toda vsem se beg ni posrečil. Več jih je padlo v spopadih z enotami 9. korpusa slovenske narodnoosvobodilne vojske, veliko so jih tudi ujeli. Nekateri domobranci, primorski domačini, so še pravi časi spredeli, da ni vzroka za beg, in so ostali na vzhodni strani reke. Toda kljub vsemu je na drugo stran zbežalo precej slovenskih kvizlinških vojakov. Bežali so vse bolj proti zahodu, do Krmina (Cormons) in Visca ter Tilmenta (Tagliamento), kjer so jih slednjič le ustavili zavezniki. Že zelo zdesetkana tržaška skupina primorskih domobrancev (uradno so se imenovali Slovenski narodni varnostni zbor) je z nekaj hrvaškimi domobranci zbežala z bojnimi ladjami in se nekje pri Anconi predala zavezniškim.

Prvi begunci so se srečali z zavezniki že 1. maja. Zlasti četniki so jih skušali pregovoriti, naj bi šli »reševat«¹ Jugoslavijo pred Titom. Zavezniki se odkrito niso zmenili za

njihova pregovarjanja, zmenili pa se še niso niti za njihovo orožje, saj so prve razorožili šele 5. maja, a še ne častnikov. Šele 6. maja so beguncem vzeli radijsko postajo in zahtevali, da »oba slovenska korpusa«² položita orožje.

Poleg oboroženih enot so bežali tudi civilisti: nekateri primorski duhovniki, ki so nasprotovali narodnoosvobodilnemu gibanju, goriški bogoslovci, slovenski primorski klerikalni politiki in nasprotniki prihajajoče vojske in oblasti.

V Italijo pa so prihajali tudi begunci, ki so bili zbežali na Koroško. Prve so prepeljali tja zavezniki. Najprej so na »dvainpetdesetih tovrnjakih«³ preselili nam že znano prvo skupino beguncev iz Ljubljane in jo, »še malo povečano«, 14. maja (drugi vir trdi, da 12.) 1945 odložili v Monigo pri Trevisu. Skoraj sočasno so iz Št. Vida preko Beljaka pripeljali manjšo skupino štajerskih četnikov z njihovim vodjo Jožetom Melaherjem-Zmagoslavom vred. Za svoje potrebe (kuharje ipd.) so si poiskali tudi okrog petdeset domobrancev in jih prepeljali v Italijo. S tem se je v glavnem nehalo zavezniško prepeljavanje slovenskih beguncev v Italijo. Začel pa se je beg beguncev.

Že od prvega dne begunstva so si predvsem politiki želeli čim prej priti v Italijo. Zato je zastopstvo Narodnega odbora, z njimi je bil tudi škof Rožman, še pred koncem vojne prosilo ameriške čete na avstrijskem Tirolskem, naj beguncem dovolijo oditi v Italijo. Toda prav sredi moledovanj je bila podpisana nemška kapitulacija, Koroško, kamor se je bila usmerila največja begunska reka, so dobili v upravljanje Angleži. Amerikanci pa, vsaj v tem primeru, niso hoteli posegati v njihovo pristojnost. Zastopstvo Narodnega odbora se je moralo vrniti na Koroško in tam začeti iskati druge možnosti. Organizirali so si skrivne prehode čez avstrijsko-italijansko mejo. Najbolj znana sta vodila iz Ziljske doline čez hribe v Kanalsko dolino in severneje, na Tirolskem, iz Silliana v Toblach (Dobbiaco) in nato dalje proti Cor-

¹ Borec 1984/1, strani 2–17; v nadaljevanju Tisk. [Tisk slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji in Italiji 1945–1948.]

² Borec 1985/1, strani 8–24; v nadaljevanju Šolstvo. [Šolstvo in prosvetno-kulturno delo slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji 1945–1948.]

tini D'Ampezzo.³ Dobro organizirana pot iz obeh smeri je nato vodila vse do Rima. (Pa tudi v nasprotno smer.) Koliko več Slovencev je bilo zato v italijanskih taboriščih in zunaj njih, ni mogoče reči, znano pa je, da so prav kmalu bili na italijanskih tleh vidnejši politiki, izobraženci, znani in tudi še ne uveljavljeni umetniki, novinarji in drugi. Tudi duhovniki in bogoslovci. Škof Rožman je 1. avgusta 1945 med drugim poročal papežu Piju XII., da je od sto trinpetdeset svetnih duhovnikov, pribeglih na Koroško, dvainšestdeset že prešlo v Italijo, v Treviso.⁴ Skrivna prehoda, verjetno pa jih je bilo več, sta, kot kaže, delovala ves čas begunstva v obeh državah.

V italijanskih taboriščih so se znašli tudi slovenski nemški vojaki (Gorenjci in Štajerci), ki so bili z nemško vojsko na zahodnih bojiščih in so se bili že pred koncem vojne predali zaveznikom ali pa so jih ti ob koncu fronte zajeli in jih zadrževali, dokler so jih rabili (za razne stražarske naloge v skladiščih, za delo v bolnišnicah, nekatere so sprejeli tudi v britanske letalske sile). Med njimi je bila protititovska propaganda tako silovita, da so se mnogi, ko so zgubili delo pri zaveznikih, raje odločili za taborišče, kot da bi se vrnili domov. Enaki razlogi so ob koncu vojne pripeljali več slovenskih oficirjev – še vojnih ujetnikov – iz nemških taborišč v italijanska, in ne v Jugoslavijo. Ker obravnavam v članku čas do leta 1948, ne smem pozabiti omeniti, da so na italijansko stran ves ta čas posamič ali v manjših skupinah bežali domobranski skrivači, ki se jim ob koncu vojne ni bilo posrečilo pobegniti z drugimi na Koroško (znana je zaostala novomeška skupina) ali pa so se za beg odločili pozneje, posamič ali v manjših skupinah, pa tudi marsikateri od tistih domobrancev, ki so bili vrnjeni iz Vetrinja, bili doma izpuščeni ali poslani za krajši ali daljši čas v zapor. Med bežečimi so bili tudi civilisti iz notranjosti Slovenije, ob priključitvi Primorske k Jugoslaviji pa nekaj novih beguncev iz teh krajev.

Tako pisana in tudi spreminjajoča se podoba begunske družčine je seveda vplivala tudi na njeno dejavnost.

Toda prej še vprašanje: koliko beguncev je bilo na italijanskih tleh? Odgovor je, žal, lahko le približen.

Tine Debeljak (takrat skrit za vzdevkom Vid Zemljič) je konec leta 1945 zapisal, da je ob koncu vojne iz Slovenije zbežalo trideset

tisoč ljudi, »izmed njih čez 10.000 slovenske vojske, tiste, ki je še pod okupacijo prisegla kralju Petru in se uvrstila v jugoslovansko vojsko v domovini«. Je mislil vse vojaške kvizlinške enote? Tudi tiste, ki so prisegle Hitlerju, a so zanje zadnje dni vojne govorili, da so prisegle kralju Petru, čeprav tega niso niti utegnile storiti? Ali je mislil samo tiste enote, ki niso imele nad seboj sramotne prisege Hitlerju? Te so se večinoma res znašle na italijanskih tleh. Bile pa so maloštevilne.

Primorskih domobrancev ni bilo nikoli več kot dva tisoč,⁵ pa še ti niso vsi postali begunci, kot smo videli. Slovenski četniki še pred Grčaricami niso bili kakšna množična vojska,⁶ po Grčaricah pa še manj, in tudi niso vsi prišli na italijansko stran. Dolenjski četniki so prišli brez Črtomirove skupine (Janez Marn-Črtomir). Ta se je prebila na Koroško. Med štajerskimi četniki ni bilo nikoli več kot kakšnih dvesto operativcev⁷ in vsi niso prišli v Italijo. Bivših nemških vojakov in poznejših zavezniških vojnih ujetnikov so v enem taborišču našteali okrog štiristo, v drugem še manj. In še civilisti? Kmalu po vojni okrog tri tisoč.

John Corsellis, od 1945 do 1947 upravni uslužbenec UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration – človekoljubna organizacija Združenih narodov) in njene naslednice IRO (International Refugee Organisation – Mednarodna begunska organizacija) v taborišču Lienz je v Zapiskih o slovenskih beguncih (v Avstriji in Italiji) zapisal, da je bilo takih, ki so že pred begom javno obsodili in se uprli komunističnemu sistemu, v Italiji od dva do tri tisoč.⁸ To bi morda ustrezalo številu beguncev iz vojaških enot.

Dr. Miha Krek je v pismu – prošnji za varstvo škofa Rožmana, z dne 27. februarja 1946, napisal, da je v Italiji okrog sedem tisoč vernikov škofa Rožmana.

Ko so maja 1946 pri slovenskem Socialnem odboru v Rimu začeli urejati kartoteko beguncev, da bi jim lahko preskrbeli dokumente za selitev, so našteali nad deset tisoč ljudi, razkropljenih po Italiji, Avstriji, Nemčiji in Franciji. Predsednik Emigrantskega odbora pri Socialnem odboru Jože Košiček je po selitvah napisal, da je »preskrbel preko sedem tisoč beguncem v Italijo vselitveno dovoljenje«, priglasilo pa se jih je bilo nad petindevetdeset odstotkov.⁹

V teh manjkajočih slabih petih odstotkih so verjetno tisti, ki so ostali v Italiji, med njimi pa gotovo ni tistih, ki so se kljub oviram in preprečevanju vrnili v Jugoslavijo.

Zavezniki v Italiji so drugače ravnali z begunci kot v Avstriji. Razen posameznikov jih niso vrnili Jugoslaviji.¹⁰ Z begunci so delali tako, kot sta jim velevali njihova korist in sprotna politika. Nekateri poveljniki taborišč so bili beguncem bolj naklonjeni, redki manj. Če so begunci »pozabili«, kdo poveljuje v taborišču in kdo naj povelja izvršuje, so jim to včasih tudi po svoje dopovedali. Begunce so pogosto premeščali, zdaj proti jugu, zdaj proti severu, včasih bliže k morju, včasih stran, predvsem pa so zelo dolgo dovoljevali, da so se vojaški begunci vojaško organizirali in si vojaško urejali življenje in dejavnost.

TABORIŠČA

Da bi lažje spremljali begunsko dejavnost, si oglejmo najprej nekaj podatkov o taboriščih, v katerih so bili Slovenci krajši ali daljši čas. (Skoraj vsa taborišča so bila namenjena tudi beguncem drugih narodnosti.)

Bagnoli pri Neaplju je bilo predvsem prehodno taborišče za več slovenskih beguncev, ki so se odločili, da se bodo izselili v čezmorske dežele, in so v letih 1947 in 1948 v njem čakali na ladje, včasih tudi po mesec dni in

več. Tu so se zadrževale predvsem družine z otroki. Zanje so pripravljali tudi otroški list *Begunski palček* v enem izvodu.

Barletta, severozahodno od Barija, ob jadranski obali. Taborišče je bilo zunaj mesta ob poti proti Andrii. Urejeno je bilo v vojašnicah paviljonskega tipa. Prva večja skupina slovenskih beguncev, Štajercev in Gorenjcev, bivših nemških vojakov, je prišla v taborišče septembra 1946 iz (še medvojne) taborišča Anversa in Lammie Campa. Od prvih sto jih je po nekaj dneh ostalo okrog sedemdeset. Drugo, številnejšo skupino je sestavljalo več deset družin, ki so jih sredi novembra 1946 preselili iz taborišča Senigallia 7. Pozneje je prišlo še nekaj beguncev iz Tranija, tako da je bilo v tem taborišču celo več kot petsto Slovencev. Taborišče je bilo sprva brez policijskega nadzorstva. Taboriščniki so bili prepuščeni precej sami sebi, saj so si taboriščne oblasti predvsem izbirale delovno silo za dela v taborišču ter v nastajajoči bolnišnici v bližnjem Traniju. Skoraj vsi odrasli Slovenci so bili zaposleni. Bolj urejeno begunsko življenje se je začelo s prihodom družin. Predsednik taboriščnega odbora je bil Alfred Volčan (za tem izmišljenim imenom se je v begunstvu dalj časa skrival Rudolf Smersu). Taboriščno poveljstvo se najprej ni preveč oziralo na slovenski begunski odbor (državo v državi?) in je postavilo svoje referente za najrazličnejša področja taboriščnega življenja, toda slovenski begunci so se potrudili in kmalu vse

³ Pri tem skrivnem prehodu je pomagal tudi škof Rožman. Ko je živel v bližnjem Anrrasu, kamor je bil prišel iz Celovca, je imel še vedno na razpolago svoj ljubljanski avtomobil. Dal ga je svojemu šoferju in tajniku Nandetu Babniku, da bi z njim skrivoma prevažal begunce na italijansko stran. »Tega ali onega je tajnik prepeljal v Italijo tudi v prtlačniku,« piše Jakob Kolarič v škofovem življenjepisu Škof Rožman III., stran 438. V istem viru je zapisano, da je tudi škof premišljeval, ali se ne bi po tej poti še sam umaknil v Italijo. Papež Pij XII., ki ga je škofov odposlanec Janez Kraljič spraševal za svet, je temu nasprotoval, čeprav je Kraljič menil, da morda le ne bi bilo tako nevarno. (Poskus skrivnega pobega čez mejo so takrat avstrijske oblasti kaznovale tudi z devetimi meseci zapora.)

⁴ Škof Rožman III., stran 441.

⁵ Boris Mlakar: *Domobranstvo na Primorskem (1943–1945)*, Založba Borec, Ljubljana 1982, stran 240.

⁶ »Dolenjski četniški odred (...) (je) narasel komaj na dvesto mož. Drugi četniški odredi, Primorski, Štajerski in Gorenjski (...) so bili precej manjši.« Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, 2. izdaja, Partizanska knjiga, Ljubljana 1977, stran 518.

⁷ Ustna izjava Vlada Habjana.

⁸ Zbornik Svobodne Slovenije, Buenos Aires, 1973/1975. Zapiski so bili napisani aprila 1947 za zavezniški pokrajinski glavni stan v Špitalu, poslani pa tudi vrhovnemu poveljniku angleških zavezniških sil v Avstriji, angleškemu zunanjemu ministrstvu in nekaterim članom parlamenta. Podatki se nanašajo na število beguncev kmalu po vojni.

⁹ Jože Košiček v *Koledarju Svobodne Slovenije*, Buenos Aires, 1949.

¹⁰ O tej razliki je govoril tudi dr. Jože Pirjevec na okrogli mizi jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev z naslovom *Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji*; Borec 1986/12.

dobili v svoje roke. Odboru je uspelo nadaljevati šolsko in kulturno delo, začeto v Senigallii 7. V drugi polovici begunstva v tem taborišču je odbor pripravljaval predvsem selitev v čezmorske dežele. Sredi februarja 1948 je odpotovala prva večja skupina v Bagnoli, nato pa postopoma, do začetka 1949, ko so Slovenci v glavnem zapustili taborišče, tudi druge.

Bologna. Zavezniške oblasti so dovolile slovenskim visokošolcem nadaljevati študij na bolonjski univerzi. Prvi so prišli tja 8. januarja 1946 iz taborišča Riccione, čez nekaj dni pa tudi iz taborišča Senigallia 7. Nastanili so se v Camp refugee No 1, približno pet minut od univerze. V tem taborišču, novi stavbi, na zunaj hotelu, so takoj izvolili visokošolski odbor, ki ga je vodil dr. Anton Štukelj. Po šolskem letu 1946/1947 jih je šlo več študirat v Španijo, največ pa se jih je odselilo v Argentino.

Cesena, jugozahodno od Ravenne, je bilo prvo taborišče dela primorskih domobrancev, ki se jim je na begu pridružilo tudi nekaj civilistov. Zaveznikom so se predali pri Timentu, kjer jih Angleži »niso neprijazno sprejeli«, a so jih v Ceseni vseeno ločili od civilistov. Pustili so jim le nekaj žensk za bolničarke. Dne 12. maja se jim je pridružilo še nekaj četnikov, ki so prišli s Koroške. Taborišče so ti begunci zapustili že 13. maja in se pridružili četnikom v severneje ležečem Forliju.

Eboli, jugovzhodno od Salerna, na lepem, z oljkami zaraščanem griču nasproti mesta z istim imenom. Med oljkami so bili šotori različnih velikosti (in namenov), barake in nekaj drugih poslopij. Bilo je vojaško taborišče za nekaj hrvaških beguncev, predvsem pa srbskih, črnogorskih in slovenskih četnikov in nekaj domobrancev. Slovencev je bilo približno sedemsto, prišli pa so predvsem iz Forlija (prvi 9. septembra 1945), bili so vojaško organizirani, »tukaj dobro živeli, imeli dobro hrano in dobili angleške vojaške uniforme«. Po podatkih iz begunskega tiska iz leta 1945 so bili tudi oboroženi s pištolami.¹¹ Posamezne enote so šle na stražarsko službo v Neapelj, Caserto in Padovo. Višji častniki so stanovali ločeno od vojakov, štab je bil v posebni baraki. V tem taborišču so se pogosto tudi sprli (npr. srbski četniki); včasih se je spor končal s smrtjo. Stalno zmanjševanje taborišča je oteževalo kulturno delo. Januarja

1946 je bila večja skupina sprejeta v delavske bataljone zunaj mesta, marca druga skupina, seveda ne samo Slovencev. Poleg tega so mnogi Slovenci počasi le spoznavali, »da bivanje v vojaškem taborišču nima več pravega pomena, ker so se dogodki razvijali drugače, kot so si vojaki – borci želeli«. ¹² Zato so bili pobegi iz taborišča pogosti. Bežali so predvsem v druga taborišča, kjer so imeli sorodnike ali znance, nekaj jih je šlo v Avstrijo, kjer so se vključevali v protijugoslovanske teroristične skupine, najmanj pa, žal, proti domu. Taborišče je zapustilo tudi precej prosvetnih delavcev, ki so tudi odšli predvsem v druga taborišča. Tako razredčeno taborišče Eboli so zavezniki maja 1947 presegli kot vojaško taborišče v Nemčijo. Približno ob istem času so razpustili tudi druga vojaška taborišča na italijanskih tleh. Zavezniki so namreč počasi zapuščali Italijo.

Slovenski begunci v Eboliu so med vsemi v vojaških taboriščih najbolj skrbeli za tiskano besedo: izdajali so tri glasila (eno v angleščini za tujce) in izdali štiri pesniške zbirke.

Fermo, južno od Ancone, je veljalo za ustaško taborišče. Semkaj so zavezniki jeseni 1945 poslali tudi nekaj Slovencev iz Forlija, vendar so ti kmalu odšli v Modeno, Riccione ali Servigliano. Ker taborišče ni bilo zaprto, so se begunci lahko sami odločali za druga taborišča. Ni podatkov, da bi Slovenci v tem taborišču bili prosvetno in kulturno dejavni. Krajši čas je bil v Fermu general Leon Rupnik.

Forli, jugozahodno od Ravenne, v velikem poslopju vojaške akademije in v stari vojašnici je bilo najprej vojaško, pozneje pa tudi taborišče civilnih beguncev. Dne 13. maja 1945 so bili v njem že zbrani četniki generala Ivana Prezljaja-Andreja in primorski domobranci iz taborišča Cesena, 15. maja pa se jim je pridružil tudi del štajerskih – Melaherjevih četnikov, ki so jih takoj vključili v sestav Prezljajeve »slovenske vojske«. Tu so bili seveda tudi srbski četniki in druge kolaboracionistične enote, toda Slovence so že čez kakšen teden ločili od Srbov in drugih narodov. Življenje je bilo vojaško, izhoda iz taborišča niso imeli, ne ve pa se, ali zato, ker ga ni dovoljeval taboriščni red ali njihovo lastno »poveljstvo«. Dne 9. septembra so zavezniki poslali manjšo skupino beguncev iz tega taborišča, da bi pripravila selitev v tabo-

rišče Eboli. Drugi so jim tja sledili 24. septembra.

Še pred odhodom četnikov je bil Forli vmesna, za večino kratkotrajna postaja slovenskih civilnih beguncev na poti od Moniga v Servigliano. V Forliju so bili od zadnjih dni avgusta do 5. septembra 1945, ko se je ta, do takrat kar strnjena begunska skupnost, prvič ločila. Del beguncev so zavezniki s posebnim vlakom in nato z vojaškimi avtomobili preselili v Servigliano, del pa jih je ostal v Forliju. Ti so se spet delili: manjša skupina je šla v taborišče Fermo, od tod so šli nekateri za drugimi v Servigliano, nekateri pa v Modeno ali Riccione.

Jesi se redko omenja v begunskem tisku. Znano je, da je bilo manjše taborišče za približno tisoč petsto oseb. Več kot tisoč je bilo Srbov, Slovencev pa največ petdeset. Zato lastne dejavnosti niso razvijali, sodelovali pa so s Srbi, ki so imeli svoje šolstvo in svoje kulturne organizacije. Slovenci so bili v njihovem učiteljskem zboru, Slovenec (Čemažar) je vodil njihov orkester, skupno so pripravljali razne prireditve. Večina slovenskih beguncev je šla iz Jesija v Trani.

Lammie Camp pri Neaplju. V tem taborišču so bili večinoma Slovenci, nekdanji nemški vojaki. Približno štiristo si je nadelo ime 2. bataljon 1. kraljevega pešpolka. Tako vojaško organizirani so imeli tudi vojaškega kurata (nekaj časa Ignacija Kunstlja), kot vsa taborišča z vojaškimi begunci. Ni podatkov, da bi se tudi vojaško urili. Zavezniki so 27. septembra 1946 teh štiristo beguncev preselili v taborišče Trani. Tam so opustili vojaško organiziranost in zaživel kot civilni begunci.

Modena je bilo manjše taborišče za približno dva tisoč beguncev številnih narodnosti. Slovencev je bilo okrog sto petdeset. Prišli so iz Forlija, 2. novembra 1945. Živeli so v prostorih nekdanje vojaške akademije. Med njimi je bilo precej visokošolcev, ki so pozneje šli študirat in živet v Bologno. V Modeni so bili Slovenci prepričani, da se bodo najbolje »pretolkli« s požrtvovalnostjo in dejavnim sodelovanjem s taboriščnimi oblastmi. To jim je uspelo, saj so že po dveh mesecih in pol zasedli skoraj »osemindevde-

set odstotkov« razpoložljivih mest po različnih taboriščnih uradih in drugih službah pri taboriščni upravi. Delo je bilo plačano. Pri drugih narodih so veljali za poveljnikove ljubljence. Tudi v skladišču Rdečega križa v taborišču se je vedno našlo kaj zanje. V Modeni so bili (brez visokošolcev) do maja 1946, ko so jih sedeminsedemdeset preselili v Servigliano. Kmalu nato je UNRRA razpustila taborišče v Modeni.

Monigo pri Trevisu, znano tisočem slovenskih internirancev, je bilo prvo taborišče civilnih beguncev, največ prav tistih, ki so jih Angleži prve pripeljali s Koroške v Italijo. Tu so v zidanih stavbah živeli od 14. (12.?) maja do 27. oziroma 29. avgusta 1945, ko so jih v skupinah prepeljali v Forli (in naprej v Servigliano). A ne vseh. Nekateri izobraženci so raje zavili proti Trstu. Predsednik taboriščnega odbora je bil svetnik Karel Škulj, ki je še posebej pazil, da med begunce ne bi zašle osebe, ki bi jih nagovarjale, naj se vrnejo domov. Take »sumljive« begunce je tudi sam zasliševal. Zavezniki so šele 3. julija 1945 začeli popisovati begunce.

Reggio Emilia, taborišče št. 13, je bilo za nekaj slovenskih beguncev kazensko taborišče. Prvih devet, ki so prišli iz drugega taborišča, je spremljala ocena, da »rušijo pokornost in vdanost do taboriščnih oblasti drugih taborišč«. Ko pa je bilo avgusta 1947 razpuščeno taborišče Riccione, je prišlo semkaj še nekaj drugih beguncev. Tukajšnje taboriščno poveljstvo je po svoje krotilo neposlušne in samovoljne begunce: zapiralo jih je, dajalo na prisilno delo, jim prepovedovalo izhode iz taborišča, jih zasliševalo itd. Slovenski begunci so se v tem taborišču, ki je bilo v poslopju nekdanje artilerijske vojašnice in njenih konjušnicah, slabo počutili tudi zato, ker begunci drugih narodnosti, ki so že bili tam, niso bili znali poskrbeti za red in čistočo in niti ne za druge oblike znosnega begunskega življenja. Za nameček je bilo taborišče sredi pokrajine Emilia, ki je bila takrat med najbolj naprednimi v Italiji, zato tamkajšnji prebivalci niso skrivali, kaj si mislijo o teh beguncih. Tem, razvajenim z odnosom prebivalcev okrog drugih taborišč, se je to še posebej zamerilo.

¹¹ Domači glasovi, Lienz, 5. novembra 1945.

¹² Zbornik Svobodne Slovenije, 1953.

Riccione, obmorsko mesto jugovzhodno od Riminija. Begunci so živeli v vilah (Mussolinijevi depandansi) in letoviških hotelih, ki se jim je sicer poznala vojna, vendar je to le bilo letoviško taborišče. Prvi Slovenci, ki so prišli semkaj junija 1945, so bili primorski begunci. Pozneje so prišli Štajerci in nekateri člani Narodnega odbora. Begunce so pred taboriščnimi oblastmi po vrsti zastopali Polde Kemperle, inž. Ladislav Bevc, Jože Kessler in dr. Zupan. Taborišče so 22. avgusta 1947 razpustili, slovenske begunce pa preselili v Bologno, Reggio Emilio in Senigallio.

Senigallia 7, v obmorskem mestecu med Pesarom in Ancono, je bilo taborišče slovenskih družin z otroki. Taboriščno poveljstvo jih je kmalu po prihodu v Servigliano povabilo, naj se prijavijo za bolj zdravo obmorsko življenje. Prostovoljci so odšli 24. septembra 1945 živeti v precej porušen hotel Bagni, kamor je bilo že pred njimi prišlo nekaj desetih moških iz Forlija. Skupaj z njimi so si novi prebivalci izbrali taboriščni odbor s predsednikom Alfredom Volčanom (Rudolfom Smersujem). Vodstvo taborišča jim je bilo naklonjeno, odbor je dosegel, da je prišlo iz Servigliana še več moških, predvsem duhovnikov in tako usposobljenih beguncev, da so lahko s svojimi močmi zasedli vsa »mesta«, ki so v takem taborišču potrebna.

V tem taborišču in bližnjem Serviglianu je begunsko vodstvo še posebej skrbelo, da so bili pri roki najbolj sposobni in delovni organizatorji. V taborišču so si poleg šolstva in kulturno-prosvetnega dela kmalu uredili ambulanto, obrtniške delavnice in tudi kantino. Imeli so tudi lastno taboriščno policijo. Vrsta delovnih opravil je bila plačana. Del senigallskega prebivalstva jim politično ni bil naklonjen. To »pomanjkljivost« pa so nadomestile krajevna duhovščina in krajevne prosvetne oblasti.

Njihovo življenje je zmotil prihod beguncev iz Servigliana v Senigallio 9. Spočetka niso smeli imeti nobenih stikov z njimi. Ko pa je poveljnik tega novejšega taborišča prevzel poveljstvo tudi nad starim, so nekateri njegovi ukrepi zadeli tudi te begunce. Taboriščnega odbora skoraj ni upošteval, grozil je, da bo ukinitel šole, odpravil je ambulanto.

Novi poveljnik je tudi v tem taborišču podpiral delo jugoslovanske repatriacijske komisije in tudi sam prigovarjal beguncem, naj se vrnejo domov. Begunsko vodstvo pa

je poskušalo vse, da do tega ne bi prišlo. Slovenski socialni odbor iz Rima je poslal v taborišče svojega tajnika in obenem predsednika Emigracijskega odbora Jožeta Košička, ki je beguncem sporočil, da bodo »morali v doglednem času zapustiti zlasti Italijo«, jim povedal, kakšne so možnosti za selitev, in posvaril tiste, ki bi hoteli hoditi po svojih poteh, da odbor ne bo prevzel nobenega jamstva zanje.¹³ (Če se druga svarila niso do kraja obnesla, je to gotovo zaleгло.)

Taboriščno poveljstvo se je pripravljalo, da bo izselilo več kot sto beguncev v druga taborišča. Toda vmes je posegel Slovenski narodni odbor. Njegovima odposlancema, ki sta 11. novembra 1946 prišla iz Tranija, je moral poveljnik taborišča prepustiti več beguncev za na novo snujoče se taborišče Bartetta. Da bi jih zadržali, so jim v Senigallii ponujali večje plače, toda begunci so se odločili za odhod. Še novembra so odšli (osemdeset družin in več samskih beguncev, skupno tristo trinsemdeset, a ne samo Slovencev), tako da je v Senigallii 7, kjer je bilo največ tristo Slovencev, pa še teh ne resnično prisotnih, ker so študirali v Bologni ali poučevali na Primorskem, ostalo samo še šest družin.

Senigallia 9. Podatke o tem taborišču bi morali brati za serviglianskimi, saj so le nadaljevanje tam začete in razvijajoče se dejavnosti in tam začetih in stopnjujočih se nasprotij med slovenskimi begunci in taboriščnim poveljstvom.

Dvomimo sicer lahko, da so bili slovenski begunci samo zaradi teh nasprotij kar nana-gloma, 24. julija 1946, preseljeni iz Servigliana v to taborišče. Dejstvo pa je, da tudi tukaj niso prenehala, še zaostrila so se in se nadaljevala, dokler ni za starim serviglianskim in nato senigallskim poveljnikom prevzel taborišča novi. Stari pa je še prej opravil nekaj čistk med slovenskimi izobraženci in izpeljal nekaj ukrepov, ki pa se vendarle ne zdijo čisto utemeljeni.

Senigallia 9 je bila taborišče pločevinastih barak na drugi strani mesta kot Senigallia 7. V novem taborišču so si morali begunci spet vse na novo urediti. Največkrat so se opravki vrstili takole: urejanje bivaljš, pripravljanje prostora za verske obrede (večkrat sprva zunaj taborišča in šele postopoma znotraj), za šole in potem za drugo dejavnost. Tudi v novem taborišču so poleg omenjenega uredili

prostore za kulturno-prosvetno delo (tudi pevsko sobo), tiskarno, bolnišnico, kuhinjo, pa tudi telovadišče in plažo. Imeli so tudi prostore za čevljarstvo, mizarstvo in kleparsko delavnico.

Dne 9. avgusta 1946 je v taborišče (spet) prišla preiskovalna komisija in preverjala begunsko preteklost. Takrat se je po taborišču govorilo (in se razburjalo), da bo kakšnih tristo vrnjenih v domovino. Pa ni bil nihče. Le 10. septembra so zavezniki (toda gotovo ne zaradi kakšnih ugotovitev komisije) izgnali iz taborišča 29 slovenskih duhovnikov, »ker so zavezniške oblasti videle, da ima duhovščina močan vpliv na ljudi«. Ker so se širile govorice, da jih bodo vrnili v Jugoslavijo, so begunci začeli protestirati, tako da so morali posredovati karabinerji. V resnici so izgnane poslali v Riccione. Čez čas je poveljstvo izgnalo še devet vidnejših izobražencev v taborišče Reggio Emilia. Še prej pa je poveljnik odstavil izvoljeni taboriščni odbor, imenoval novega, odstavljenega predsednika inž. Avgusta Vivoda pa poslal v Bagnoli. Že spomladi 1947 je poveljstvo beguncem vzelo še prostor za verske obrede. Vrnilo jim ga je šele novo taboriščno vodstvo.

Preiskovalne komisije še niso opravile vsega dela. Dne 20. avgusta 1947, tik pred začetkom izseljevanja, je prišla komisija IRO, sredi izseljevanja, oktobra 1947, pa še zadnjičkrat jugoslovanska repatriacijska komisija. Ne tako redko, marveč celo zelo pogosto so v taborišče prihajale okrožnice Slovenskega socialnega odbora iz Rima in begunce seznanjale, kakšne so možnosti za selitev v Latinsko Ameriko. Prvih trideset beguncev je odšlo v Argentino 22. avgusta 1947, večina pa – skozi Bagnoli – prve dni februarja 1948. Nekaj četnikov je odšlo za svojimi vrstniki v vojaška taborišča v Nemčiji. Zadnja številka dnevnika Zedinjena Slovenija je izšla v tem taborišču 1. februarja 1948.

Servigliano, jugovzhodno od Ancone, ta-

borišče na gričevnatem prijaznem svetu v barakah izpred prve svetovne vojne, je bilo drugo stalnejše bivališče civilnih beguncev. Semkaj so prišli 5. septembra 1945, med njimi vsi vidnejši klerikalni voditelji in poslanci (razen tistih, ki so že bili okrog Kreka v Rimu), nekateri člani Narodnega odbora, mnogi najuglednejši duhovniki, številni izobraženci, profesorji, časniki in drugi. Že drugi dan jih je obiskal dr. Miha Krek, prav kmalu pa tudi najvišji predstavniki krajevne cerkvene in posvetne oblasti. Dne 6. septembra je tu začel izhajati dnevnik Zedinjena Slovenija, ki je postal osrednji časnik slovenskih beguncev na italijanskih tleh. Iz dneva v dan je bilo taborišče vse bolj urejeno, postalo je »pravo mesto zase«, predvsem pa propagandno središče slovenskih beguncev v Italiji (kar je kljub vsemu ostalo tudi v Senigallii 9). Dopolnjevala ga je še bližnja Senigallia 7. V teh taboriščih je namreč izhajalo 17 periodičnih glasil, od dnevnikov od dvomeščnikov, od verskih listov do literarnih revij, ki so jih pošiljali tudi v druga (italijanska) taborišča, beguncem, ki so živeli zunaj taborišč, nekatere liste tudi v Združene države Amerike in v Argentino. V tukajšnji tiskarni so tiskali tudi nekatere rimske izdaje. V vseh drugih taboriščih v Italiji, z Rimom vred, je izhajalo dvajset enot, vendar večinoma v manjših nakladah, krajši čas in redko odmevnih tudi zunaj lastnega taborišča. Tudi nekatera področja kulturnega dela so se v Serviglianu tako razvila, da časniki o tem delu v drugih taboriščih skoraj niso poročali. Taborišče je imelo tudi svoj športni stadion, za varstvo pa lastno taboriščno policijo.

Toda Servigliano je imelo tudi drugo podo. Begunci so na poti od Moniga proti temu taborišču doživeli prvi »udar«. Dr. Anton Orehar in dr. Stanko Žitko sta (v Fermu) odstavila v Monigu izvoljenega taboriščnega predsednika Karla Škulja. Novi predsednik je postal dr. Žitko.¹⁴ Poznejši kronist je

¹³ Koledar Svobodne Slovenije, 1949.

¹⁴ Vestnik, Buenos Aires, 1962/8. Zakaj je »skupina dr. Žitko–dr. Orehar« to storila, je za nas še skrivnost. Duhovni svetnik Karel Škulj ni bil samo organizator belogardističnih postojank, ampak tudi domobranstva in njegov vnet zagovornik. Politični del begunskega vodstva pa v tistem času še besede domobranec ni rad slišal. Menda je menil, da se s takim predsednikom ne gre postavljati pred zavezniki. Zato sta odhitela (Orehar in Žitko) do angleškega poveljnika in se mu javila kot vodji kolone, kot je zapisal nekdanji ljubljanski glavar Franjo Maršič, ki je imel pozneje to čast, da ga je taboriščni poveljnik v Senigallii 9 postavil za predsednika odbora. Msgr. dr. Anton Orehar pa je bil (že ob dogodku) odposlanec škofa Rožmana za slovenske begunce v Italiji.

zapisal, da je bilo treba v novem taborišču najprej poskrbeti »za slogo in edinost«. Verjetno so tudi zato 3. novembra 1945 ponovili volitve za predsednika; Žitko je dobil petsto sedemindevetdeset glasov, nasprotni kandid. inž. Jože Padar pa dvesto dvainosemdeset. (Število odraslih beguncev?)

Gotovo so tudi medsebojna begunska nasprotja (spomnimo se prve skupine iz Ljubljane!) izzvala nekatere ukrepe taboriščnega poveljstva, predvsem pa odpor taboriščnega odbora in beguncev, ker je poveljnik 1) omogočil, da je v taborišče prišla preiskovalna komisija UNRRA, ki je iskala okupatorjeve sodelavce; 2) ker je omogočil, da je v taborišče lahko prišla jugoslovanska repatriacijska komisija in poskušala begunce neomadeževanih rok spraviti domov, in 3) ker je prav to svetoval beguncem tudi poveljnik taborišča. O komisiji UNRRA – vsaj nekateri njeni člani se očitno niso sprenevedali, kaj si mislijo o nekateri beguncih, so razglašali (tudi pozneje), da način njenega dela »nikakor ni bil v skladu z demokratskim duhom in načeli, zaradi katerih so šli zavezniki v vojno«. Poveljniku so očitali, da je »spustil« v taborišče repatriacijsko komisijo (njeno delo je bilo v tem in nekaterih drugih taboriščih prav nevarno). Zamerili so mu tudi, ker ni bil z njimi istega mnenja, kdaj in kako bi se vrnili v Jugoslavijo. Zato je odbor v tem »pravem mestu zase« vse bolj ravnal po svoje, poveljstvo, s katerim so se v začetku dobro razumeli, pa po svoje.

Dne 16. februarja 1946 je moral zapustiti taborišče predsednik odbora dr. Žitko. Begunci so bili užaljeni. Poveljnik je za 20. februar razpisal nove volitve; izvoljen je bil inž. Avgust Vivoda. Toda tudi pod njegovim predsednikovanjem ni bilo pravega miru. Poveljnik taborišča je v začetku poletja še poslal otroke za tri tedne na morje v Riccione, toda ko so se vrnili, je 24. julija 1946 preselil taborišče v Senigallio 9, kjer se je njegova bitka s slovenskimi begunci nadaljevala.¹⁵

O Serviglianu še tole. Slovenski begunci v to taborišče niso marali sprejeti generala Leona Rupnika, ko je bil iz Avstrije prišel iskat varnejša tla v Italijo. Sprejeli so ga Hrvatje v Femu. (Bilo pa je to v času, ko je bil predsednik še dr. Žitko.)

Trani, nekaj kilometrov severno od Barija, je bilo drugo največje taborišče na jugu Italije. Najprej je bilo tu nekaj nad sto Sloven-

cev, bivših nemških vojakov, nato je prišlo še več slovenskih skupin, ki so jih zavezniki pripeljali iz drugih taborišč (iz Lammie Campa npr. štiristo), slednjič pa tudi več begunskih družin. Preden so zavezniki zapustili Italijo, so to taborišče razpustili. Sicer pa se je precej beguncev že prej izselilo iz njega.

Visco pri Palmanovi, tudi znano slovenskim internirancem, je bilo prve dni maja 1945 nekajdnevno zatočišče vojaških beguncev. Omeniti ga kaže le zato, ker je 5. maja 1945 tu izšel prvi slovenski begunski list – Jugoslovanski vestnik. Najprej je bil stenčas in celo dnevnik, pozneje je postal tednik in se je selil z begunci v različna taborišča. Konec maja 1947 je prenehal izhajati.

Manjše skupine beguncev so se zadrževale tudi v kakem drugem taborišču, npr. na Liparskih otokih (bolj zaporu), v Cinecittà v Rimu, vendar se tam niso posebno udeleževale. Rimska skupina je sodelovala z drugimi begunci v Rimu.

Begunci so živeli tudi zunaj taborišč.

V Padovi je bilo več visokošolcev, deloma tudi tistih, ki so bili že med vojno prišli študirat na univerzo in se niso vrnili domov. Nekaj pa je bilo tudi novih beguncev. Po študiju jih je nekaj ostalo v Italiji, drugi so se izselili v Argentino in Kanado.

Najmočnejša begunska kolonija je bila v Rimu, kamor so iz Avstrije in Italije prišli meščanski politiki in izobraženci, ki so jih taborišča lahko pogrešala ali pa so bili bolj potrebni pri delu v Rimu, od koder so vplivali tudi na taboriščno dejavnost. Sprva so se zbirali pri dr. Mihi Kreku na via Paganini, kjer je bila slovenska pisarna za vso slovensko begunsko skupnost. Pomagala je politično in socialno. Krek, ki mu je bil Narodni odbor kmalu prepustil predsedstvo, se je pozneje preselil na via Cassia, za begunce pa je bil ustanovljen Slovenski socialni odbor na via dei Colli 8. V sosednji hiši (št. 10) je bil Dom slovenskih šolskih sester (bil je že prej), ki so tudi sodelovale in podpirale begunce. Neka skupina beguncev je živela na Olmati, druga v Cinecittà in verjetno še kje. Begunsko vodstvo je zanje takoj organiziralo pomoč v Vatikanu, kjer so za begunce posredovali predvsem p. Anton Prešeren, p. Žibert in salezijanski duhovnik Šaruga. Socialni odbor je avgusta 1945 že dosegel, da se je več beguncev zaposlilo pri zaveznikih. Bili so tolmači, pisarniške moči, stražarji zavezniških

naprav in podobno. Zavezniki so potrebe po delavcih pošiljali Kreku. Ob Kreku so se (poleg tistih politikov, ki so bili že med vojno prišli v Rim in tu omenjam le Jožeta Godino in dr. Cirila Žebota) takrat zadrževali predvsem Miloš Stare, Ruda Jurčec, Jože Košiček, Pavle Rant in drugi. Za kulturo pa je skrbel dr. Tine Debeljak.¹⁶

Kmalu po vojni so v *Fanu* pri Riminiju nekaj časa živeli goriški bogoslovci, nekaj beguncev je živelo v *Milanu* in na *Južnem Tirolskem*, precej slovenskih izobražencev pa v *Trstu* oziroma na *Svobodnem tržaškem ozemlju*.

V teh in takih taboriščih so slovenski begunci preživljali dve obdobji. V prvem jih je begunsko vodstvo prepričevalo, da je begunstvo samo kratkotrajna rešitev pred skorajšnjo, seveda zmagovito vrnitvijo v domovino. To so počeli od Kreka do kurata Kunstlja, v tisku in z živo besedo, na prižnicah ali v šolah. Zdi se, da so jim begunci res verjeli, da so čakali na »čudež, na vrnitev starega časa«.¹⁷ Zato so življenje in delo organizirali tako, kot da se bosta vsak čas nadaljevala tam, kjer sta se ob begu nehala.

Tako so se slepili približno leto dni. Šele takrat so začeli misliti tudi na neznano prihodnost. Narodni odbor je začel iskati države, ki bi sprejele begunce, ti pa so se bolj ali manj zavestno pripravljali na to.

V nečem pa sta bili obe obdobji enaki. Skušali so storiti vse, da bi pri beguncih ohranili slovensko zavest in izročilo in ohranili ali pa še bolj utrdili staro nasprotovanje narodnoosvobodilnemu boju in njegovi zmagi. S to vednostjo lažje spremljamo njihovo dejavnost.

ŠOLSTVO

PREDŠOLSKA VZGOJA, LJUDSKE ŠOLE, GIMNAZIJE

Monigo. »Ker na mladostnika zelo kvarno vpliva brezdelje in pohajkovanje«, so ga ho-

teli čim prej zaposliti z učenjem. Dne 25. maja 1945 se je prvič sestalo ljudsko in srednješolsko učiteljsstvo in sklenilo začeti, po njihovem nadaljevati, pouk 29. maja v *otroškem vrtcu*, 1. junija v *ljudski šoli* in 4. junija v *gimnaziji*, ki naj bo klasična, realna in učiteljišče obenem. Taboriščni poveljnik je sklepe odobril in določil prostore za šolski pouk. Pomagal jih je tudi opremiti. (Klopi in table so dobili iz italijanske šole.). Zavezniška vojaška uprava je tudi sama nameravala organizirati begunske šole. Ker pa so jih bili Slovenci prehiteli, jim je zavezniški svetovalec le obljubil svojo moralno in gmotno pomoč. Viri pravijo, da je obljubo tudi držal. Na gimnazijskih spričevalih, ki so jih izdali na tej šoli leta 1945, je bilo pripisano: »Slovenska gimnazija v Monigu dovoljena in bila pod nadzorstvom A. M. G., prosvetnega oddelka v Padovi.« (A. M. G. je Zavezniška vojaška uprava.) V ljudski šoli in gimnaziji so poučevali po starem jugoslovanskem učnem načrtu in predmetniku. Na gimnaziji so poučevali slovenščino, latinščino, grščino, nemščino, matematiko, fiziko, kemijo, zemljepis, zgodovino, filozofijo, verouk, risanje in telovadbo. Dodali so tudi pouk angleščine in italijanščine. Šolo so končali julija 1945 z vsemi izpiti, tudi z nižjo in višjo matura. Učenci so ob koncu šole pripravili proslavo in razstavo pod vodstvom akademskega kiparja in profesorja Franceta Goršeta. Razredi v tej šoli so bili kar močni in skoraj niso zaostajali za predvojnimi razredi v pokrajinskih mestih.

Otroški vrtec je vodila Marija Fink, ljudsko šolo in učiteljiščni oddelek Ivan Prijatelj, gimnazijo dr. Srečko Baraga, po njegovem odhodu v Trst pa Ivan Prijatelj. Na ljudski šoli je poučevalo devet laikov in pet duhovnikov, na gimnaziji osemnajst laikov in duhovnikov. To so bili Srečko Baraga, Vinko Beličič, Anton Dolinar, France Gorše, Martin Jevnikar, Vilma Kobal, Darinka Kocjan, Al-

¹⁵ To ravnanje s (slovenskimi) begunci je pravzaprav izjemno. Res je, da so si tako človekoljubne organizacije, ki so se ukvarjale z begunci, včasih pa tudi zavezniški vojaki prizadevali, da bi rešili čim več begunskih problemov, preden bi taborišča razpustili in preden bi zavezniška vojska zapustila Italijo. Toda res je tudi, da je bil to že čas vse bolj opazne hladne vojne in vse večjega zavezniškega nerazumevanja za vesten vojak in ker sta mu bili kar v krvi natančnost in poslušnost, zgoraj in spodaj.

¹⁶ To seveda ni vsa dejavnost dr. Miha Kreka in Slovenskega narodnega odbora, ki sta s svojo povojno politiko skušala predvsem škoditi oblasti doma in njenemu ugledu v svetu.

¹⁷ Vinko Beličič: Dokler je dan, Buenos Aires, 1958.

bin Mozetič, Anton Orehar, Jože Padar, Jože Peterlin, Ivan Prijatelj, Anton Stopar, Drago Schart, Rada Šturm, Ivan Theuerschuch, Ivan Vrečar in Jože Zakrajšek. Polovica jih je pozneje odšla v Trst.

Servigliano. Čeprav so slovenski begunci prišli v to taborišče prav v času, ko so se navadno odpirala šolska vrata, pouka niso mogli takoj začeti, ker ni bilo primernih prostorov. Taboriščni poveljnik jim je svetoval, naj si za ljudsko šolo in gimnazijo preskrbijo prostore v italijanski šoli. Zato so šli poveljnik taborišča, predsednik slovenskega taboriščnega odbora in gimnazijski ravnatelj prosit prosvetne oblasti za prostor v kar oddaljeno mesto Ascoli. Prostore so dobili v tamkajšnjem šolskem poslopju, le urediti bi jih morali sami. Za to pa, pravijo, niso imeli ne sredstev ne potrebnega lesa. (Ni pa v virih zapisano, kako bi učenci hodili tako daleč v šolo.) Raje so začeli obnavljati in popravljati nekaj zapuščenih barak v bližini taborišča, ki jim jih je bil z odredbo dal na razpolago taboriščni poveljnik. Begunski mizarji so izdelali tudi šolsko opremo. (Ta del taborišča je postal njihov kulturni center, saj so eno barako namenili tudi za druge dejavnosti.)

V teh barakah je imela pouk *srednja šola*, *ljudska šola* in *otroški vrtec* pa v zidani stavbi v neposredni bližini.

Na srednji šoli so imeli najprej veliko maturo za tiste srednješolce, ki so prišli iz drugih taborišč v Italiji, kjer niso imeli takih šol, nato za tiste, ki so prišli iz Avstrije, in za nove begunce iz Jugoslavije, ki še niso opravili izpitov. Izpitnemu odboru je predsedoval ravnatelj Ivan Prijatelj.

Že na začetku šolskega leta 1945/1946 je prišlo do zadrege, ker se je v drugi polovici septembra precej družin prostovoljno preselilo v Senigallio 7. Tam so začeli organizirati svoje šole. Serviglianski taboriščni odbor se je spraševal, ali naj imata dve tako bližnji taborišči vsako svojo ali obe skupno gimnazijo. Na posvetu, na katerem so bili poveljnik begunskih taborišč v anconski skupini, kamor sta sodili obe taborišči, odgovorna prosvetna referentka, poveljnika obeh taborišč, predsednika obeh taboriščnih odborov in ravnatelj obeh gimnazij, so se odločili za dve begunski gimnaziji.

Gimnazijski pouk se je začel 5. oktobra, vpisalo se je šestindvetdeset učencev (petinpetdeset fantov in enainštirideset deklet), do

konca šolskega leta pa jih je ostalo osemindeset (triinpetdeset in petintrideset). Učni uspeh je bil zadovoljiv. Učenci, ki so bili v taborišču brez staršev, so že leta 1945 dobili svoj konvikt, učenke pa v začetku 1946. Srednješolci so bili organizirani v Slovenski dijaški zvezi in v verskih organizacijah, sodelovali so v mladinskem pevskem zboru, odhajali pa so tudi na izlete v kar oddaljene kraje.

Iz Moniga ni prišlo v Servigliano enajst članov proforsorskega zbora (devet jih je šlo v Trst), zato je bil zdaj zelo okrnjen. Poučevali so še Darinka Kocjan, Albin Mozetič, Anton Orehar, Ivan Prijatelj in Jože Zakrajšek, na novo pa so sprejeli (nekateri tudi med letom) tele izobražence: Alojzija Geržiniča, Franca Goloba, Antona Iskro, Jožeta Juraka, Franca Korošca, Jožeta Krivca, Jožeta Omahno, Jožeta Osano, Janeza Perhariča, Ignacija Petjeta, Vido Peršuh, Janeza Pintarja, Jožeta Snoja, Edija Škulja, Ignacija Štrancarja, Staneta Zemljaka in Rudolfa Zrimca. Večina ni bila pedagoško usposobljena. Gimnazijo je tudi tu vodil Ivan Prijatelj.

Gmotno so podpirali servigliansko šolstvo Škofijska dobrodelna pisarna, ki jo je vodil Janez Dolšina, pomagala pa je pri nakupih knjig, šolskih potrebščin, obleke in priboljškov hrane za učence, slovenski taboriščni odbor, ki je iz dohodkov taboriščnega dobrodelnega sklada prispeval za šolske potrebščine, britanski Rdeči križ, ki ga begunci pozneje omenjajo s posebno hvaležnostjo, občasno pa so se izkazale tudi druge ustanove, npr. Vatikan.

Senigallia 9. Razmere v tem taborišču niso bile naklonjene niti šolstvu, vendar jim ga je uspelo obdržati do razselitve.

Najprej so s pomočjo taboriščnega poveljnika poskrbeli za *otroški vrtec*, ki je bil v manjši baraki. Sprva ga je obiskovalo petnajst do dvajset otrok, ko pa je prišla v taborišče skupina iz Riccioneja, nad trideset otrok. Otroški vrtec so po vrsti vodile Marjana Kovač-Batagelj (gimnazijo je končala v taborišču), Marta Fink, Kristina Prijatelj in Joža Dolinar. (Tako pogosto so se menjavale zato, ker je njihove vrste redčila selitev v Argentino in odhod na študij v Rim.

Ljudska šola je imela v šolskem letu 1946/1947 štiri razrede, nekaj časa pet s po pet do deset učencev v razredu. (Za manj kot tri učence po dogovoru s taboriščnim povelj-

nikom niso odpirali razreda ne v ljudski šoli ne v gimnaziji.) Upraviteljica je bila Helena Petje. Viri trdijo, da so na tej stopnji pouka imeli samo usposobljene učne moči.

Na *gimnazijo* se je v tem šolskem letu vpisalo osemdeset učencev (oseminštirideset fantov in dvaintrideset deklet), na koncu šolskega leta jih je bilo v vseh razredih le še dvainšestdeset (osemintrideset in štiriindvajset). V drugem razredu so bili samo trije učenci, najštevilnejša sta bila sedmi in osmi razred. Na šoli so uvedli roditeljske sestanke. Maturirali so vsi, in sicer z odličnim, prav dobrim ali dobrim uspehom. (Viri navajajo, da so do leta 1949 priznali veljavnost teh pričeval za študij v Španiji, Angliji – zunanje ministrstvo in Argentini – zunanje in prosvetno ministrstvo.) Ravnateljstvo šole je pošiljalo polletna poročila o učnih uspehih taboriščnemu poveljstvu in Narodnemu odboru v Rim.

Ko so iz taborišča izgnali duhovnike, mnogi so bili v profsorskem zboru, so se razmere v njem še poslabšale. Za poučevanje so poiskali nove izobražence, ki vsi niso bili pedagogi: Pavleta Fajdigo, Boža Finka, Franca Miheliča, Daretta Preglja, Simona Rajerja, Julija Savellija in Jožo Vombergarja.

Šolsko leto 1947/1948 se je začelo bolj v znamenju razseljevanja kot rednega pouka, saj so se bili prvi begunci, predvsem iz učiteljskega zbora, že izselili, drugi pa so se na to pripravljali. Pouk sta začela ljudska šola in otroški vrtec. Delovala sta do marca 1948. Na gimnaziji pa so poskrbeli predvsem za maturo. Že med počitnicami so pripravili maturitetni tečaj za sedmošolce, ki so po končanem tečaju naredili še osmi razred in maturo. Na gimnaziji so nehali poučevati 2. februarja 1948, ker je bila večina učiteljskega zbora že odšla iz taborišča.

Senigallia 7. Dne 7. oktobra 1945 so odprli *otroški vrtec* za šestindvajset otrok. Vodila ga je Blanka Cerny. Ustanovili so tudi petrazredno *ljudsko šolo*, v kateri je bilo devetintrideset otrok, vodili pa sta jo najprej Franca Opeka, pozneje pa Lojzka Verbic.

Ko je bilo odločeno, da imata Servigliano in Senigallia 7 svoji *gimnaziji*, je bil dr. Anton Stopar z dekretom skupnosti taborišč v Anconu imenovan za ravnatelja nižje gimnazije,

po posredovanju taboriščnega predsednika pa tudi višje.¹⁸ Zato so najprej vpisovali učence v nižje, potem pa tudi v višje razrede. V vse razrede se je vpisalo sedeminpetdeset učencev, največ v prvi razred. Učenci so bili redni in privatni (sedaj izredni), njihovo število pa ni bilo stalno. Ob koncu šolskega leta je bilo petinpetdeset rednih in enajst privatnih; med rednimi jih je devet imelo popravne izpite, trije pa niso bili ocenjeni. Imeli so skavtsko organizacijo, svoje glasilo, nižješolci in ljudskošolci so sodelovali v pevskem zboru, vsi pa so precej hodili na izlete. Najpomembnejši je bil izlet v Rim in Assisi (23. do 27. aprila 1946) za učence od četrtega do osmega razreda. Prevoz in popotnico jim je dala – baje ne prav rada – taboriščna uprava. Po ogledu rimskih zanimivosti so bili sprejeti tudi pri papežu Piju XII. Ob koncu šole so pripravili akademijo in razstavo.

Profesorski zbor je bil slabo strokovno usposobljen. V njem je bilo več visokošolcev (prišli so iz Forlija) s še nedokončanim študijem, ki so ga hoteli nadaljevati. Iskali so možnosti, da bi se vpisali na italijansko univerzo. Januarja 1946 jih je ducat odšlo v Bologno. Vrzal med professorji se je še povečala.

Gimnazija je bila deloma klasična, deloma realna, pouk je bil organiziran po starem učnem jugoslovanskem načrtu, srbohrvaščino so nadomestili z italijanščino in angleščino, na realni smeri so poučevali tudi nemščino.

Ta šola, priznava pisec poročila o njenem delu, ni imela pravice javnosti. S tem so si začeli beliti glavo šele, ko so spoznali, da se ne bodo »zmagovito« vrnili domov in da spričevala, ki so jih dobivali na šoli, izgubljajo veljavo. Zato je ravnatelj gimnazije hotel imeli »kaj mednarodnega«. Dosegel je, da so učenci polagali razredne izpite in maturo tudi na italijanskih šolah. Pokrajinska prosvetna oblast v Anconu je dovolila, da so pri razrednih izpitih upoštevali delno jugoslovanski, delno pa italijanski učni načrt. Tako so prve dni junija 1946 (uspešno) delali pet dni nižji in šest dni višji tečajni izpit. Jeseni 1946 je pet abiturientk (štiri iz senigallske in ena še iz moniške gimnazije) in nekaj abiturientov iz gimnazije v Serviglianu opravilo maturo v Anconu, vendar samo po italijanskem učnem

¹⁸ Za zdaj je to edini podatek o takem imenovanju vodij slovenskih begunskih šol v Italiji.

načrtu. Kmalu je šlo še štiriinštirideset učen-
cev delat razredne izpite na italijanski seni-
gallski klasični licej. Po dogovoru z italijan-
skimi prosvetnimi oblastmi je poveljstvo be-
gunkskih taborišč imenovalo tržaškega profes-
orja dr. Franciška Suzzija za uradnega tol-
mača in posrednika pri vseh teh izpitih.

V šolskem letu 1946/1947 se je v gimnazijo
vpisalo sedeminpetdeset učencev, vendar ne
čisto prepričanih, da bo šolsko delo res steklo.
Taboriščne oblasti niso bile več pripravljene
plačevati šolanja otrok starih nad štirinajst
let. (Poveljstvo je baje trdilo, da Angleži niso
tu zato, da bi šolali Slovence.) Niso pa
nameravali ovirati »privatnega pouka« (brez
zavezniških plač učnemu osebju). Večina ta-
boriščnikov se je 24. novembra 1946 selila v
taborišče Barletta.

Podobna usoda je v tem šolskem letu
doletela tudi ljudsko šolo.

Barletta. Taboriščni odbor je sicer dose-
gel, da so taboriščne oblasti dovolile odpreti
vse šole, ki so jih bili imeli v dotedanjem
taborišču, toda za pouk ni bilo primernih
prostorov, vsaj ves čas ne. Zato so poučevali
kar v sobah. V Barletti se jim je mudilo s
šolanjem. Učenci so morali tukaj v dobrem
letu dni opraviti po dva razreda ljudske ali
srednje šole. Gimnazijci – osemindeset
rednih in dva privatista – so začeli pouk šele
14. januarja 1947. Učili so se po jugoslovans-
kem in italijanskem učnem načrtu; v vse
nižje razrede so po italijanskem vzorcu uvedli
latinščino, poučevati pa so začeli tudi španšči-
no. Učni uspeh je bil slabši: štiriindvajset jih
je imelo popravne izpite, trije jih niso naredi-
li. S poznejšimi privatnimi izpiti so jih uvrstili
v višje razrede.

Vodstvo šole je nekaj časa upalo, da se
bo gimnazija lahko priključila poljski, ki se
je potegovala za pravico javnosti. Tako učen-
cem ne bi bilo treba pred italijansko izpitno
komisijo. A ni šlo. K italijanskim izpitom so
pripustili le šestindvajset boljših učencev,
samo devet jih je izdelalo brez popravnih
izpitov. Neko ugodnost pa so le dobili. Itali-
janska prosvetna oblast je priznala za malo
maturo razredni izpit, opravljen na italijanski
gimnaziji. Tokrat so spraševali samo italijan-
ski profesorji, slovenski so le poslušali.

Taboriščne oblasti niso bile več tako rado-
darne, nič več niso plačevale učnega osebja
in niso več vozile učencev na izlete. Zdaj so
moral peš na ogled po mestu in okolici. Ob

koncu šole pa so le pripravili razstavo skupaj
z otroki iz otroškega vrtca (vodil ga je Mirko
Kunčič) in ljudske šole.

V šolskem letu 1947/1948, zadnjem pred
izselitvijo, je otroški vrtec izgubil prostore, v
ljudsko šolo je hodilo še dvaintrideset učen-
cev, v nižjo gimnazijo pa štiriintrideset. Višje
niso odprli, ker se je več profesorjev priprav-
ljalo na selitev. Novembra je taborišče zapu-
stil gimnazijski ravnatelj dr. Stopar, zamenjal
ga je Marjan Marolt, nepedagog. Učenci so
se lahko pripravljali in priglašali k privatnim
izpitom. Dne 20. novembra je opravilo izpite
šest učencev, med njimi pet sedmošolcev čez
osmi razred in z veliko maturo. Pri taki
naglici so se najbolj posvečali slovenščini,
slovenski zgodovini in zemljepisu ter matema-
tiki, zraven pa še latinščini kot osnovi španšči-
ne, ki je bila tudi obvezen predmet. Druge
predmete so zelo skržili. Krajše je bilo tudi
polletje za preostalih trideset učencev. Sredi
februarja 1948 se je že preselila večja skupina.
Učenci so dobili letna spričevala. Če so bili
slabi v latinščini, so jim dali spričevala za
realko. Nekaj učencev je še vedno ostalo. Z
njimi so »vlekli« šolo do 16. marca, ko so
vsem dali zadnja, pozitivna spričevala. Na-
zadnje je ostalo v taborišču še dvanajst šo-
loobveznih otrok in dva profesorja, ki sta jih
učila po skupinah, dokler se tudi ti niso
izselili.

V treh šolskih letih so v taboriščih Senigal-
lia 7 in Barletta poučevali v otroškem vrtcu
štirje vzgojitelji, v ljudski šoli dvanajst učite-
ljev in katehetov, na gimnaziji pa dvaintride-
set profesorjev (ki večkrat po niso bili) in
katehetov.

Eboli. V tem taborišču je bila samo (?)
gimnazija, sprva skupna¹⁹ za slovenske in
srbske učence s slovenskim in srbskim učnim
osebjem. Razmerje med slovenskimi in
srbskimi učenci je bilo baje ena proti deset,
razmerje v profsorskem zboru pa obrnjeno.
Srbski profesorji so poučevali srbsščino, an-
gleščino, zemljepis, prirodopis in higieno,
slovenski pa slovenščino, latinščino, franco-
ščino, matematiko in zgodovino ter vrouk
za katoličane. Imeli so sedem ur pouka na
dan. Slovenski učenci (po enem viru jih je
bilo šestintrideset, po drugem pa nad petde-
set) so imeli vsak dan še uro slovenščine in
poseben slovenski seminar ter debatne ure.
Da bi jim olajšali dodatno izobraževanje, so
jih združili v posebni četi in nastanili v enem

posloplju. Učenci in profesorji so se pridno vozili na izlete.

Riccione. Na razpolago je prav malo podatkov. Viri navajajo, da so imeli *otroški vrtec* in petrazredno *ljudsko šolo*, otrok pa skupaj za dva razreda. Posebnost v tem taborišču pa je bila ljudska šola za odrasle. Junija 1945 je bilo v taborišču največ primorskih Slovencev, ki niso bili obiskovali slovenskih šol, zato so to hoteli nadomestiti v begunstvu. Poučevali so jih predvsem profesorji z goriške gimnazije, dokler niso odšli v Trst. Njihovo delo so nato prevzeli drugi izobraženci.

Trani. Žal lahko samo napišem, da so imeli *otroški vrtec*, *ljudsko šolo* in *gimnazijo* in da je bil glavni organizator tamkajšnjega šolstva član Slovenskega narodnega odbora dr. Franc Bajlec.

Modena. Slovenski visokošolci so organizirali *otroški vrtec*, *ljudsko* in *srednjo šolo* za druge narodnosti v taborišču.

Rim. Nekaj slovenskih srednješolcev je delalo izpite na tamkajšnji poljski gimnaziji.

ŠOLSKE KNJIGE

Begunci v Italiji niso izdajali učnih knjig, razen priročnika za španščino. Uporabljali so predvsem predvojne slovenske učbenike, do njih jim je pomagala tudi Škofijska dobrodelna pisarna, učbenike, ki so jih izdajali v avstrijskih taboriščih, pozneje pa tudi tiste, ki jih je v begunski pripravi izdajala Zavezniška vojaška uprava v Trstu. Socialni odbor v Rimu je preskrbel več italijanskih knjig (predvsem za učiteljski zbor), s knjigami latinskih klasikov pa so jim pomagali tudi nekateri bližnji škofijski zavodi.

Šolskemu in mladinskemu izobraževanju in vzgoji je bilo namenjenih sedem mladinskih listov, glasil mladinskih organizacij (dijaške zveze, skavtov) ali širše mladinske skupnosti.

UČITELJSKI ZBOR

Še bolj kot v taboriščih v Avstriji je primanjkovalo ustrezno izobraženih učnih moči organizatorjem begunskega šolstva v Italiji. Ljudskošolskih učiteljev je sicer bilo dovolj, toda teh šol je bilo razmeroma malo.

Čisto drugače pa je bilo s srednješolskimi profesorji. V Monigu so še nekako zmogli primerno zasesti učne predmete, že v Serviglianu, naslednjem taborišču, pa so v professorskem zboru bile hude vrzeli. Odhod enajstih profesorjev so morali nadomestiti z drugimi visokošolsko izobraženimi begunci, največ z duhovniki. Ko pa so taboriščne oblasti v naslednjem taborišču izgnale z drugimi duhovniki tudi take, ki so poučevali, je moralo slovensko vodstvo poiskati nadomestilo zanje. Našlo ga je med novimi izobraženci, ki niso imeli nobenih pedagoških izkušenj; bili so pravniki, novinarji, tehniki, pa tudi taki, ki visokošolskega študija sploh še niso bili dokončali. Morda ni brez zanimivosti, da se je učno osebje v nekaterih taboriščih prej izselilo kot učenci in njihove družine.

Na koncu tega pregleda lahko poskusimo narediti nekaj primerjav in odgovoriti na nekaj vprašanj.

V taboriščih v Avstriji je delegat Narodnega odbora za Koroško in Štajersko po nekaj dneh begunstva z uredbo št. 1 ustanovil v Vetrinju s pravico javnosti prvo slovensko begunsko gimnazijo in druge učne zavode, z uredbo št. 2 pa imenoval prosvetnega načelnika, da bi jih organiziral.²⁰ Takega ukrepa Narodnega odbora za slovenske begunske šole v Italiji ni opaziti. V Monigu je samo učiteljstvo sklenilo, da bo nadaljevalo s poukom, in takoj nato prosilo poveljnika za soglasje ter ga tudi dobilo. Vidno je bilo celo na spričevalih. Ko so se v Serviglianu in Senigallii 7 spraševali, koliko šol naj imata taborišči, o tem ni odločal Narodni odbor, temveč višje zavezniško poveljstvo in italijanske krajevne prosvetne oblasti. Samo za eno teh dveh šol zanesljivo vemo, da je poskrbela za mednarodno veljavna spričevala. Res je, da je že taboriščni tisk v Avstriji²¹ pisal, da ima (tudi) druga gimnazija zagotovilo, da bodo njeni učenci delali pred posebno komisijo izpite v slovenskem jeziku in da bo komisija izdala spričevala, ki jih bo priznala (italijanska?) država. Toda precej zgovoren poročevalec o žitju in bitju slovenskih beguncev v Serviglianu in nato v Senigallii 9 ni

¹⁹ Ta »sprva skupna« v virih ni bila odpravljena. Ker je bilo to taborišče, iz katerega so bolj odhajali kot pa vanj prihajali, dvomim, da so si lahko organizirali čisto svojo šolo.

²⁰ Šolstvo.

²¹ Taboriščnik, Špital, II/46, 15. februarja 1947.

nikjer zapisal, da so dogovor tudi uresničili. Ker smo o šolskih razmerah v Senigallii 7 prebrali, da je tudi nekaj serviglianskih maturantov delalo maturo na italijanski šoli, se zdi, kot da so se učenci sami odločili za to. Za druge srednje šole pa ni niti takih podatkov. Brez vednosti zavezniških taboriščnih poveljstev gotovo niso delale, saj so jih marsikje plačevali zavezniki. Toda kakšno vlogo je imel Narodni odbor? Seveda je podpiral šolanje, moralno in gmotno, najbrž pa je taboriščnim odborom in vodjem šol ter njihovi prisebnosti in stvarnosti prepustil, kakšno popotnico (spričevala) bodo dali učencem na pot. Lahko se tudi vprašamo, ali Narodni odbor na italijanskih tleh ni imel sposobnega organizatorja, ki bi poskrbel za kolikor toliko enotno šolanje, ali pa se je (odbor in Krek) raje ukvarjal z drugimi, političnimi in političantskimi problemi.

TEČAJI IN DRUGE OBLIKE IZOBRAŽEVANJA

Če je mogoče vsaj za nekatere tečaje v avstrijskih taboriščih verjeti, da so bili primerno kakovostno pripravljani, ker so imeli več usposobljenih predavateljev, tega ne bi mogli trditi za velik del tečajev v italijanskih taboriščih. Organizirali so jih v naglici predvsem zato, da bi se begunci lahko čim prej spoznavali z novim okoljem, da bi se lažje zaposlovali, ko so bile možnosti za to, da bi sprejeto delo lažje opravljali (po nekaterih tečajih je mogoče soditi, kakšna dela so bila na razpolago), ter slednjič, da bi se pravočasno pripravili tudi za prihodnje potrebe. Pri tem so jim večkrat pomagali tudi taki, ki niso imeli pravega znanja, vendarle dovolj, da so tečajnikom pomagali čez prve čeri. (Zgled: angleščino je poučeval srednješolec zadnjih razredov, toda z nekajmesečno jezikovno prakso v službi pri zaveznikih.)

Razumljivo je, da so organizirali največ tečajev angleščine in italijanščine, v pripravah na selitev pa tudi španščine.

V Monigu so že 11. maja 1945 uvedli *angleški tečaj*; tega so civilni begunci nadaljevali v Serviglianu, kjer so mu prav kmalu pridružili še tečaj *italijanščine*. Oba tečaja so nekajkrat ponovili. Organizirali so tudi *šoferski*, *kmetijski*, *fotoamaterski* in *stenografski* tečaj, za njimi pa tečaje *nemščine*, *francoščine*, *prve pomoči* in *knjigovodstva*; ob kmetijskem tečaju je začela delovati *kmetijska* in

obrtno-nadaljevalna šola. Po selitvi v Senigallio 9 so pripravili nov *knjigovodski* in *prikrojevalni* tečaj.

Begunci, ki so odšli v Senigallio 7, so si tam organizirali tečaje *angleščine*, *italijanščine*, *poljščine*, *češčine*, *francoščine* in *nemščine* ter *šoferski* tečaj. Proti koncu bivanja v tem taborišču so nekaj tečajev ukinili, na novo pa začeli *tečaj krojenja*. V Barletti, za večino teh beguncev zadnjem taborišču na italijanskih tleh, je vse tečaje spodrinil pouk *španščine* kot priprava na selitev. (Ni pa se odveč spomniti, da so bili v tem taborišču skoraj vsi odrasli begunci zaposleni, zato niso imeli časa za drugo udejstvovanje.)

Vojaški begunci so si že v svojem prvem, dalj časa trajajočem taborišču Forli organizirali *stenografski*, *angleški*, *nemški* in *telegrafski* tečaj, pozneje pa tudi tečaj *matematike*. Po treh tednih v Eboliu so nadaljevali *angleško* uro in organizirali tečaje *francoščine*, *kmetijstva* in *radiotelegrafije*. (Po drugem viru pa so imeli enake tečaje kot v Forliju.) V Lammie Campu so imeli dva tečaja *angleškega* jezika in *sadjarski* tečaj. Angleščino so nadaljevali tudi v Traniju, začeli pa so se učiti tudi *španščine*. *Jezikovne* tečaje so imeli tudi v taborišču Riccione, prej kot v drugih taboriščih pa so baje uvedli pouk *španščine*.

V Modeni so slovenski begunci organizirali *jezikovne*, *obrtno* in druge *strokovne* tečaje za druge narodnosti v taborišču.

VISOKOŠOLCI

Na univerzi v *Bologni* je bilo v začetku 1946 vpisanih okrog sedemdeset visokošolcev, v šolskem letu 1946/1947 pa devetdeset. Na tej univerzi so naredili štiristo izpitov in dobili šest diplom. Drugače pa so se organizirali tudi kulturno, idejno-politično in športno. Ustanovili so si svoje (stanovsko) društvo *Branik*, imeli so svoj pevski zbor, gledališki krožek je naštudiral Kovačevega študenta, s katerim so gostovali tudi pri Slovencih v Modeni. Za miklavževanje leta 1946 so pripravili Gorenškovo spevoigro, organizirali so tudi Tomaževe dneve. Imeli so svoj fotoklub, ki je pripravil lastno razstavo, bili so uspešni športniki in leta 1946 postali prvaki bolonjske univerze v odbojki.

Poveljstvo njihovega prehodnega taborišča je julija 1946 organiziralo nekajtedensko letovanje pri Lago di Como, od koder so se

planinci in plezalci lahko povzpeli tudi v Dolomite. Januarja 1947 je bila ista skupina poslana na smučanje, druga pa na počitnice v Riccione.

Že med šolskim letom 1946/1947 si je več visokošolcev priskrbelo podporo za študij v Španiji, nekateri pa v Belgiji.

V Rimu živeči visokošolci so 10. novembra 1946 »znova«²² organizirali Zvezo slovenskih katoliških visokošolcev, ki je združila stanovsko naravnana društva v begunskih taboriščih: senigallsko Slovenijo, Branik iz Bologne, rimsko društvo visokošolk Čebelica in skupino v Belgiji. Zveza je od ustanovitve pa do 1951 izdajala svojo revijo Nova doba, do leta 1948 v Rimu, potem pa v Madridu. Spočetka je obravnavala probleme, ki so zanimali katoliške visokošolce nasploh in stanovce še posebej, nato se je bolj posvečala družbenim vprašanjem. Izdala je tudi dva izbora begunskih pesmi kot prilogi Nove dobe: Našo pesem I, leta 1947 v Rimu (urednik Rafko Vodeb) in Našo pesem II, leta 1950 v Madridu.

V Padovi so pozimi 1945/1946 ustanovili Klub slovenskih akademikov v tujini in se povezali s sorodnimi klubi v Rimu, Bologni in Gradcu. Od jeseni 1945 do jeseni 1948 je diplomiralo ali promoviralo štirinajst begunskih visokošolcev.

Podpirale so jih krajevne cerkvene in prosvetne oblasti, Socialni odbor v Rimu in Liga katoliških ameriških Slovencev.

V šolskem letu 1947/1948 je več slovenskih begunskih visokošolcev šlo iz Italije študirat v Španijo.²³ Študirali so v več mestih. V Madridu jih je bilo dvaindvajset (devetnajst v kolegiju sv. Jakoba za begunske visokošolce, za druge tri ni podatkov); v Barceloni je bilo devet visokošolcev in dve visokošolki; v Zaragozi šest visokošolk.

Za študij v Španiji so se odločili tako stanovsko kot stražarsko opredeljeni, le da je bilo stanovcev več in da so bili bolj organizirani. Prav kmalu so opravili s stražarji. »V Španiji je stražarska skupina takoj nastopila

kot predstavnik vseh slovenskih študentov, ki so prišli tja študirat, ne da bi se prej dogovorila z drugimi. Zaradi tega je prišlo do trenja. Ker pa je bilo več tistih, ki se niso prištevali k stražarski skupini, so se končno ti sami predstavili Špancem.«²⁴

Stanovci so bili deležni tudi precejšnje gmotne podpore. Visokošolke so v Zaragozo prišle s posredovanjem španske dekliške katoliške akcije in so živele po samostanih, ki so imeli oddelke za dijakinje. Visokošolce so podpirali tudi nekateri škofje, industrijalci, španska katoliška akcija, slovenski izseljenski duhovniki in slovenski izseljenski industrijalci, predvsem iz Združenih držav Amerike.

O študiju v Španiji je malo znanega. Študirali so medicino, pravo, filozofijo, teologijo. Precej več pa vemo o njihovi stanovski organiziranosti in vzgoji.

Po prihodu v Španijo so v Barceloni ustanovili stanovsko društvo Plamen. Vanj so se včlanili vsi tamkajšnji visokošolci. Člani rimskega društva Slovenija in bolonjskega Branika so v Madridu ustanovili stanovsko društvo Danica. Visokošolke so še naprej imele svoje rimsko društvo Čebelica. Po sklepu drugega rednega pisnega občnega zbora, od 14. januarja do 22. februarja 1948, so sedež Zveze slovenskih katoliških visokošolcev prenesli iz Rima v Madrid. Obenem so prenesli tudi sedež uredništva svoje revije in pesniške priloge. Vsako društvo je imelo svojega duhovnega vodjo. Danico je najprej vodil dr. Jakob Kolarič, za njim J. Petek in slednjič dr. Franc Mihelčič.²⁵ Pri Plamenu je bil najprej duhovni vodja Alojzij Breznik, nato pa sta se zvrstila še Stanko Jazbec in Jože Flis. Dr. Kolarič je bil tudi duhovni vodja Zveze.

Veliko prizadevanj so vlagali v priprave enotredenskih študijskih tečajev, ki so jih med šolskimi počitnicami prirejali v Madridu. Gmotno so jih omogočili »prijatelji Zveze po svetu«, nekaj pa tudi španska katoliška akcija. Na tečajih so se zbirali slovenski stanovci iz Španije in Belgije, udeleževali pa so se jih

²² »Znova« je v izvirniku, pomenilo pa naj bi, da so vsi stanovci bili pri domobranci in nato kot begunci vrnjeni Jugoslaviji. Tisti, ki so ostali, pa niso imeli več svojih društev. Zato so jih začeli »znova« ustanavljati. Stanovsko gibanje je prav med begunci v Italiji oživljalo in doživljalo večji razmah.

²³ Iz Avstrije jih ni bilo, ker se tam baje ni dalo dobiti španskih vizumov.

²⁴ Janez Grum, Vestnik, 1986/3.

²⁵ Mihelčičeva prisotnost zanika opombo 24. Kot salezijanski duhovnik je prišel iz avstrijskih taborišč in se iz Španije spet vrnil v Avstrijo.

tudi slovenski duhovniki. Na prvem tečaju avgusta 1948 se je zbralo nad trideset udeležencev. Po obveznih verskih obredih ga je začel dr. Kolarič s predavanjem o nadnaravnem življenju katoliškega visokošolca, nato pa so sledila druga predavanja: o katoliškem izobražencu v svetu, o španskem katoliškem gibanju po državljanski vojni (predavatelj Španec), o socialnem vprašanju v Sloveniji, o slovenski kulturi, gospodarstvu, o vprašanju katoliškega pojmovanja posameznih izobraženskih poklicev. Po predavanjih so bile razprave. Priredili so tudi skupen izlet, pred koncem tečaja pa so imeli še »slovenski večer«, »posvečen spominu stanovcev, ki so padli v boju proti komunizmu«.

Naj presežem časovni okvir članka samo s podatki o naslednjem tečaju. Avgusta 1949 so poslušali tale predavanja: o evharističnem življenju katoliškega visokošolca, o načrtni poglobitvi in o krepitvi katolicizma med Slovenci, o izobražencu med narodom, o organizaciji slovenske emigracije, o problemu ženske v sodobnem svetu, o temelju stanovskih organizacij, o delu v stanovskih krožkih in o odnosu članov do svoje organizacije. Spet so pripravili »slovenski večer«, na katerem so tokrat že nastopili moški zbor, ženski zbor, kvintet in solisti.

V naslednjih treh letih so pripravili še tri tečaje, nato pa so morali prenehati, ker so visokošolci že doštudirali ali se razselili. (Novincev torej ni bilo.) Največ jih je šlo v Združene države Amerike, v Kanado in Južno Ameriko, nekateri pa so se za nekaj let zaposlili kar v Francovi Španiji.

Morda so bili med temi tudi stražarji. Ko so jih stanovci potisnili v kot, je njihov madridski odsek imel tedenske sestanke, na katerih so »obdelovali stražarsko ideologijo«.

BOGOSLOVJE

Za begunce je bilo bogoslovje sestavni del visokošolskega študija.

Znano je, da je ob koncu vojne zbežalo iz domovine veliko bogoslovcev ljubljanske škofije, nekaj tudi iz lavantinske (mariborske) in goriške. Z njimi je bilo tudi več bogoslovnih profesorjev in seveda drugih duhovnikov, svetnih in redovnih.

Nekaj salezijanskih duhovnikov se je kmalu zateklo v Italijo v salezijanski zavod v Monteortonu blizu Padove. Pri njih je bil tudi prelat dr. Alojzij Odar, ki je skupaj s salezi-

jancema Alojzijem Tomcem²⁶ in Andrejem Farkašem začel pripravljati tla za ustanovitev begunskega semenišča. Bogoslovci so bili v začetku večinoma po taboriščih, od koder so jih reševali tudi bližnji cerkveni dostojanstveniki. Tako je npr. cesenski škof na priporočilo goriškega duhovnika dr. Alfonza Čuka že 14. maja 1945 rešil iz tamkajšnjega zavezniškega taborišča goriške bogoslovce, ki so nato »sijajno preskrbljeni« čakali v škofijskem semenišču v mestu Fano pri Riminiju. Večina bogoslovcev pa je bila verjetno v taborišču Monigo, kamor je bila prispela s prvo večjo nam že znano skupino beguncev iz Beljaka. Tisti, ki so ostali v Avstriji, pa so prihajali po skrivnih poteh proti Padovi. Tako so bili prvi bogoslovci in prvi profesorji že zbrani v Praglii. (Več bogoslovcev je šlo seveda študirati tudi v Rim.) Tu so bili v začetku gostje italijanskih salezijanskih bogoslovcev. Ko pa so se ti lahko vrnili v svoje prostore, ki jim jih je bila med vojno zasedla vojska, so slovenski bogoslovci dobili tudi izpraznjene prostore; na razpolago jim jih je dal opat v Praglii, salezijanci pa so prispevali pohištvo, posteljnino in za začetek brezplačno oskrbo. Bogoslovci so lahko začeli študirati, čeprav to bogoslovje še ni imelo pravne podlage, pa tudi zagotovljenih sredstev ne. Ti vprašanja sta šla urejat v Rim prej omenjena Tomc in Farkaš, pomagal pa jima je dr. Anton Prešeren, slovenski asistent pri jezuitskem generalu. Papeža Pija XII. in pristojno vatikansko kongregacijo so prosili ne samo za priznanje semenišča in bogoslovja, ampak kar za prenos ljubljanske teološke fakultete v Praglio.²⁷ Prošnjo so v Vatikanu že v nekaj dneh rešili. Dr. Farkaš je sporočil: »Semenišče v Praglii dobi pravni značaj teološke fakultete, prelat dr. Odar bo imenovan za rektorja, Sv. oče je naklonil prvi velik dar in obljubil vzdrževanje ustanove v bodočnosti po svetem sedžu.«²⁸ Rimska kongregacija za semenišča je slovensko begunsko semenišče in teološko fakulteto priznala z odlokom z dne 25. junija 1945. Pravzaprav jo je na novo ustanovila, čeprav je postala del teološke fakultete v Ljubljani. Pravno urejeno semenišče je že leta 1945 imelo petindvajset gojencev slušateljev.²⁹ Proforski zbor pa so takrat sestavljali: rektor in dekan dr. Alojzij Odar, prelat dr. Matija Slavič, profesorji dr. Ivan Ahčin, dr. Ignacij Lenček, dr. Janez Kraljič, dr. Janez Vodopivec, dr. Vladimir Karel Truh-

lar, ki je bil tudi spiritual, imenovan pa je bil tudi dr. J. Turk, ki pa ni mogel priti iz Avstrije. Leta 1946 se jim je pridružil tudi dr. Ludvik Čepon. Bogoslovci so začeli junija počitniški tečaj, oktobra pa redna predavanja.

Do prvih mesecev leta 1946 je bilo semeniško življenje urejeno in utečeno, potem pa so se začele zadrege: gostoljubje italijanskih salezijancev se je manjšalo, vatikanska kongregacija za semenišča je kljub začetni obljudi baje težko vzdrževala to bogoslovje, toda privolila je, da ga bo podpirala tudi v šolskem letu 1946/1947. Opatija v Praglii pa je vse bolj pogrešala svoje prostore, ki jim jih je bila začasno odstopila. Na pomoč je priskočil škof dr. Johannes Geisler, ki je slovenskim bogoslovcem odstopil prostore v svojem škofij-skem semenišču v Brixnu (Bressanone) na Južnem Tirolskem. Tja so se preselili septembra 1946. V novih prostorih je imel vsak bogoslovec svojo sobo. Število se je povečalo (zdaj dvaintrideset), ker so prišli novi bogoslovci, ki so v glavnem maturirali na begunskih gimnazijah v Avstriji in Italiji. Toda vseh težav le niso odpravili. Kongregacija za semenišča jih v tem letu ni več podpirala. Najhujše zadrege pa so prišle, ko so se zavezniki začeli pripravljati, da zapustijo Italijo, in ko je bila sklenjena mirovna pogodba z Italijo. Razmere so se zato bistveno spremenile.

Vodstvo semenišča in škof Rožman sta morala poiskati rešitev zanje. Ponujale so se jima tri možnosti: da semenišče razpustijo in se bogoslovci porazdelijo po italijanskih semeniščih, da se vsi bogoslovci zatečejo v slovenski zavod v Rimu, ali da se vse semenišče preseli kam v Ameriko. Izbrala sta zadnjo, kajti leta 1947 se jima je ta zdela najbolj varna. Škof Rožman je konec poletja pisal prelatu Odarju: »Danes še bolj poudarjam, kot sem pred tremi meseci: mene je v

Evropi strah!«³⁰ Strah je namreč zbujala tudi mirovna pogodba, po kateri bi Jugoslavija lahko zahtevala, da ji Italija vrne te duhovnike in bogoslovce, kajti, kot je zapisal škof: »Bogoslovci so bili skoraj vsi (deloma še kot gimnazijci) ali pri domobrancih ali pri policiji«³¹ – saj nekje je moral biti vsak...«³² Vedeli pa so tudi, da semenišče ne bo moglo pričakovati novih bogoslovcev, če ne bo sledilo drugim beguncem, ki pa so že odhajali v čezmorske dežele.

Tako se je tudi semenišče v dveh skupinah (prva je odšla iz Brixna konec septembra 1947 čez Bagnoli) do aprila 1948 izselilo v Argentino in tam po nekaj zapletih nadaljevalo delo. Nekaj profesorjev pa je ostalo.

V Praglii so bogoslovci organizirali »slovenske večere« z naslovi Zima, Pomlad, Domovina, Misel, na katerih so brali slovenske klasike. V Brixnu so take večere nadaljevali. Izdajali so nekaj svojih glasil, stanovskih in literarnih. Prvo literarno glasilo so imeli bogoslovci lavantinske škofije. Z imenom Lipica so ga izdajali v Rimu približno enkrat na mesec. Proti koncu 1945 je prenehalo izhajati, ker so začeli izdajati skupno bogoslovno glasilo Misel, ki je objavljalo članke teološke in filozofske narave ter literarne prispevke bogoslovcev. V ta list so pisali tudi bogoslovci iz Praglie. Ko pa so se naselili v Brixnu, so ustanovili svoj list Delo in vzgoja.

V Praglii in Brixnu so imeli svoj pevski zbor, ki je nastopal na njihovih priložnostnih prireditvah in veselih večerih, včasih tudi zunaj svojega okolja.

Teologi so imeli poleg svojih verskih organizacij tudi znanstveno društvo Bogoslovna zveza, v katerem so obranavali filozofska in pedagoška vprašanja.

Kratka primerjava podatkov o begunskih visokošolcih v Avstriji in Italiji. Jeseni 1945

²⁶ Salezijanski duhovnik Alojzij Tome je vojni čas preživel v gradu Lisičje pri Škofljici. Med okoliškimi prebivalci ni veljal za nič večjega in nič drugačnega prijatelja osvobodilnega boja kot njegov salezijanski kolega France Cigan. (Prim. moj članek v reviji Borec 1986/1, strani 52–54.) Cigan je ostal na Koroškem in deloval med tamkajšnjimi begunci. Tome pa je bil že maja 1945 v Italiji. Ali je samo naključje, da sta si dva tako podobna nasprotnika nove države lepo razdelila ozemeljsko in delovno področje?

²⁷ Škof Rožman III., stran 566.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Krek je februarja 1946 pisal, da jih je bilo okrog 40.

³⁰ Škof Rožman III., stran 569.

³¹ Na strani 358 istega vira je videti, da tudi (morda pa predvsem) pri politični policiji.

³² Kot opomba 30.

je šlo iz taborišč v Avstriji študirat v Gradec sedeminosemdeset visokošolcev. Na italijanskih univerzah in na slovenski bogoslovni fakulteti pa je študiralo stošestintrideset visokošolcev. Med njimi ni rimskih, ker zanje (še) ne vemo, koliko jih je bilo. V Italiji jih je torej študiralo precej več kot v Avstriji.

Visokošolci v Avstriji so bili stražarji (bili so tudi edina strnjena stražarska skupina med našimi begunci v Avstriji in so že v Anrrasu začeli izdajati svoje glasilo), med visokošolci v Italiji pa so bili predvsem člani Katoliške akcije.

PROSVETNO-KULTURNA DEJAVNOST

PEVSKI ZBORI IN DRUGE OBLIKE GLASBENEGA ŽIVLJENJA

Že od prvih dni begunstva so s petjem spremljali cerkvene obrede. Ker so imeli tudi pevovodje, so kmalu začeli ustanavljati zборе. S svojimi nastopi so dopolnjevali že prve prireditve, sodelovali pri različnih praznovanjih, na akademijah, bogoslužnih ali laičnih, spominskih ali priložnostnih.

Pravi rojstni dan *Emigrantskega pevskega zbora* naj bi bil 4. avgusta 1945 v Monigu, svoj prvi javni koncert pa je imel zadnje dni avgusta, prav za slovo od tega taborišča. Zbor je vodil Andrej Pogačar, ki je s temi pevci prepeval že ves čas taboriščnega življenja.

Prave možnosti za delo je zbor dobil v Serviglianu, ko je sem prišel še tisti del pevcev, ki je bil ostal v Forliju. Vaditi so začeli 25. septembra. Najprej je zbor pel na akademiji v taborišču, kmalu nato pa je nastopil na več prireditvah znotraj in zunaj taborišča. Na praznovanju 1. decembra so na koncertu v taboriščni gledališki dvorani nastopili moški, ženski in mešani zbor, moški oktet in tercet sester Finkovih. Zbor, ki si je nadel še ime *Slovenija*, je štel okrog šestdeset pevcev, med njimi je bilo nekaj članov predvojnega Akademskega pevskega zbora. Večkrat ga je spremljal pianist Jože Osana, pozneje tudi Alojzij Geržinič. Zbor je kmalu začel hoditi tudi na gostovanja. Najpomembnejše je bilo v Rimu od 19. do 25. marca 1946, kjer je imel več pevskih nastopov v nekaterih cerkvah in cerkvenih dvoranh, v vojaških prostorih poljske vojske in pred

nekaterimi predstavniki rimske cerkvene, meščanske in diplomatske družbe. Dne 21. marca ga je sprejel papež Pij XII. Zbor je posnel tudi nekaj pesmi za vatikansko radijsko postajo. Na gostovanju ga je spremljal poveljnik taborišča Servigliano. Po koncertih so dr. Miha Krek in njegovi sodelavci trdili, da si v zboru »niti predstavljati ne morejo, kolikšno uslugo so napravili naši stvari«.

Doma, v taborišču, so zbor pogrešali. Da bi ga razbremenili drugega manj pomembnega dela, so ustanovili še »*ljudski*« *pevski zbor*, ki pa je gojil predvsem cerkveno petje. Zbor Slovenija je bil na tehle bolj opaženih gostovanjih: pred nastopi v Rimu je v začetku marca pel poljski vojski v Amandoli, sredi marca je šel pet Slovincem v Riccione, ko se je vračal, je pel še v Senigallii 7. Pel je v serviglianski kinodvorani, v bližnji župni cerkvi, v fermski stolnici ter v gledaliških dvoranh bližnjih mest.

V novem taborišču Senigallia 9 si je uredil pevsko sobo, v kateri je vadal nov program. Avgusta 1946 je imel svoj prvi senigallski koncert. Septembra je izgubil pevovodjo, ki je bil z drugimi duhovniki izgnan iz taborišča. Zbor je prevzel dr. Julij Savelli, dotedanji predsednik zbora, in z njim naštudiral začeti program. S tem programom je dvakrat nastopil v taborišču, enkrat pa pred Poljaki v Riminiju. Taboriščno vodstvo je kmalu izgnalo z drugimi izobraženci tudi dr. Savellija. Zdaj je zbor prevzel tretji in zadnji zborovodja Jože Omahna, predsednik zbora pa je postal nekdanji apezejevec Božo Fink. Zbor je za veliko noč 1947 nastopil v senigallski stolnici in v taborišču na koncertu za Angleže. Nato so se tudi člani zbora že začeli pripravljati na selitev.

Begunci v Senigallii 7 so si organizirali dva pevska zbora: *mladinskega*, ki ga je vodila Lojzka Verbic, in *mešanega*, ki ga je vodil organist Turk. Zbor je pel cerkvene in posvetne pesmi in s svojimi nastopi opozoril nase tudi druge narodnosti. Na željo Poljakov je naštudiral poljsko mašo. Februarja 1946 je dobil novega pevovodjo Stanka Jazbeca. Nastopal je na različnih prireditvah, tudi na »prosvetnih večerih«, ki so jih prirejali v tem taborišču. V Barletti se je zbor še obdržal, vendar je imel manj samostojnih koncertov. Beguncem sta ostala v spominu predvsem zborovski in violinski solistični (Šone) koncert

v taborišču in zborovo petje Vodopivčeve maše v največji barleški cerkvi.

V vojaškem taborišču Forli so Slovenci že konec maja 1945 imeli *moški pevski zbor*, ki ga je vodil Omahna. Na sporedu je imel cerkvene in posvetne pesmi. V Eboliju je zbor prevzel Gabrijel Čamernik in z njim prvič nastopil na koncertu 8. decembra 1945. Kmalu nato je vodstvo zbora prevzel Emil Savelli. Zbor je, kot v drugih taboriščih, nastopal pri verskih obredih in na taboriščnih prireditvah, na katerih pa si je program večkrat razdelil s srbskimi pevci.

V Lammie Campu so imeli dva zbora, ker je bilo taborišče precej veliko. Slovenci v njem pa tako razkropljeni in zaposleni, da jih niso mogli vseh zbrati ob isti uri. Prvi zbor *Triglav* so ustanovili 28. oktobra 1945 z vodjem Janezom Plahuto, drugega *Slovenec* pa 12. novembra z Borisom Pavšerjem.

V Modeni so imeli *mešani pevski zbor* in *moški oktet* (vodil ga je Nikolaj Jeločnik). Nastopil je dvakrat. *Zbor* v Riccioneju je gojil pod vodstvom Curka in Jenka predvsem cerkveno petje. Pevski zbor so imeli tudi visokošolci v Bologni in bogoslovci v Pragli in Brixnu.

V Franiju sta se oba zbora iz Lammie Campa združila v *moški zbor*, ki so ga vodili Plahuta, Jakulin in Pavšar.

Orkester je bilo malo. Prvega, *Domače godce*, je v začetku februarja 1946 v Lammie Campu ustanovil Boris Pavšer. Na programu je imel tudi resno glasbo. Orkester v Traniju je pripravil več koncertov narodne in umetne glasbe. Zamisli, da bi imeli orkester tudi v Serviglianu, pa niso pripeljali do konca. Imeli pa so tudi dve *jazzovski skupini*, v Eboliju in Riccioneju, ki sta ju vodila Češnovar in Pristnik oziroma Jenko in Vojnovič.

Bilo je tudi nekaj solističnih, pevskih in instrumentalnih *koncertov*. Solistka Franja Golobova je imela samostojna koncerta novembra in decembra 1946 v Rimu, nastopala je tudi na rimskem radiu in na koncertu v taborišču Servigliano. Sopranistka Marica Šiferer je imela štiri koncerte v Modeni, Osana in Šonc pa klavirske oziroma violinske koncerte v Serviglianu, Senigallii in Barletti. V Senigallii 9 so avgusta 1946 ustanovili tudi *pevsko šolo*.

GLEDALIŠKA DEJAVNOST

Odrski umetnosti so se civilni begunci začeli posvečati šele v Serviglianu. Uredili so si primerno dvorano in »kar prostran oder z vsemi napravami za razsvetljavo in s kulisami«. V delavnicah so jim naredili tudi dovolj oblek. To je v kratkem času uspelo *Slovenskemu emigrantskemu odru* s približno osemdesetimi člani, ki so ga ustanovili 29. oktobra 1945 pod vodstvom Perhariča, ob strani pa sta mu stala taboriščno poveljstvo in taboriščni odbor. Načrti so bili veliki: od ustanovitve dramatične šole do uprizoritve štirih premier na mesec, z eno besedo, načrti za stalno gledališče. Stvarnost je bila malo drugačna.

Prva uprizoritev je bilo martinovanje 12. novembra (ponovljeno), kmalu nato Balantičev večer (ki so ga decembra ponovili v Senigallii 7) in miklavževanje z Vombergerjevim novim Rebeljonom v peklju. Pravo gledališko uprizoritev pa so pripravili za novo leto 1946 z Vombergerjevo Vodo (z dvema ponovitvama) v režiji Marjana Wilemparta. Februarja 1946 so uprizorili Jalnov Dom z režiserjem Pavliničem, Gogoljevega Revizorja v Špehovi režiji (štiri predstave), Jalnovo Srenjo z istim režiserjem, v začetku aprila pa Sket-Bajukovo Miklovo Zalo z režiserjem Wilempartom (ena ponovitev). Pripravili so tudi avtorski večer domačega begunskega pesnika Vinka Žitnika in recitacijski večer Prešernovega Krsta. Vmes so tekle priprave za Shakespearovega Hamleta.

Poročevalci so bili navdušeni nad predstavami. Pisali so, da je Emigrantski oder »prestopil mejo od navadnega odrskega dela do umetniškega odrskega ustvarjanja«.³³

Na predstavo Hamleta, ki ga je režiral Jože Osana na Wilempartovi sceni, so gledalce posebej pripravljali v kulturni reviji. Osana je objavil članek *Življenje – bistvena stalnica igralske umetnosti* (razmišljanja ob Hamletu), Alojzij Geržinič pa v nadaljevanjih *O odrskem jeziku in o Hamletu*. Natisnili so tudi prizor grobarjev.³⁴ Premiere 11. julija 1946 se je udeležil tudi Krek. Predstavo so ponovili.

Lutkovno gledališče v tem taborišču je vodil Jože Zavodnik.

Po selitvi v Senigallio 9 je režiser in scenograf Wilempart priredil predstavo Ham-

³³ Svet in dom, Servigliano, marec 1946.

³⁴ Prav tam, julij/avgust 1946.

leta za uprizoritev na prostem, 6. oktobra 1946. Predstavo so si lahko ogledali vsi taboriščniki. Prav zaživetí pa ta oder v tem taborišču ni mogel. Imel je sicer nov odbor, oživila je dramatična šola, toda posebnega uspeha tudi z njo ni bilo. Za delo niso imeli primerne dvorane (uporabljali so jedilnico), taboriščne oblasti so prepovedale Balantičev večer. Skupino so razžirale tudi notranje razprtije, ki so se kmalu pokazale tudi navzven. Za božič so še pripravili Šuster-Drabosnjakove Božične igre (na predstavi je bil tudi papežev odposlanec in krajevni škof) in jih po novem letu ponovili. Februarja 1947 so trikrat uprizorili Molièrovega Skopuha (režiral Štancer), aprila pa dvakrat Finžgarjevo Verigo. Pripravili so tudi recitacijski večer s Prešernovimi in Cankarjevimi pesmimi. Toda igralska družina se je že razcepila in v taborišču sta nastali dve skupini. Prvo, *Slovenski katoliški emigrantski oder*, sta vodila Alojzij Geržinič in Nikolaj Jeločnik, drugo pa je vodil Wilempart. Prva je 1947 uprizorila Cervantesovega Čuječega stražarja (dvakrat) in Prisiljenega obupanca Antona Čehova ter pripravila miklavževanje. Druga je uprizorila Steinbeckov Mesec je zašel in Goljevega Jurčka. V začetku 1948, skoraj pred selitvijo, so v Štancarjevi režiji uprizorili še Shakespeárovo Kar hočete (s ponovitvijo).

Srednješolci so pripravili svojo predstavo *Luč z gora*.

Tudi v Senigallii 7 so se zbrali igralci in z Avgustom Žavbijem uprizorili Nicodemijevega Postržka, ki so ga najprej pokazali na odru Katoliške akcije v Senigallii, konec decembra 1945 pa dvakrat v Serviglianu. Tudi ti igralci so si izbrali Vombergerjevo Vodo in izvedli tri izvirne igrice Mirka Kunčiča: lutkovno, Miklavževo in božično (Begunska družina). Drugo lutkovno igrico je napisal Marjan Merala (?). Predstavo Hamleta so si šli ogledat v Servigliano.

V Barletti so konec februarja 1947 z režiserjem Pavlovčičem uprizorili Linhartovega Matička in z njim marca gostovali v Traniju, gledališčniki iz Tranija pa so prišli v Barletto s Tremi vaškimi svetniki. Dobili so nov lutkovni oder, besedila zanj je pisal inž. Svetlič, Mirko Kunčič pa je spisal novi besedili za miklavževanje in božičevanje.

V Forliju so slovenski begunci najprej obiskovali srbsko gledališče, ki pa jih ni zadovoljevalo. Zato so zbrali svojo *gledališko*

skupino, ki je 8. avgusta 1945 pripravila »pravi gledališki dogodek«, Strindbergov Mrtvaški ples. Živahneje so se nato izkazali v Eboliju, kjer so imeli v »prosvetnem šotoru« tudi *referenta za dramatiko*, predstave pa v taboriščni kinodvorani. Najprej so 1. in 2. novembra ponovili Mrtvaški ples in začeli z vajami za Desetega brata, ki pa ga niso uprizorili. Marca 1946 so pripravljali Cankarjevega Hlapca Jerneja, ki pa »zaradi nekaterih nasprotovanj« ni nikoli prišel na oder. Aprila so nato trikrat odigrali Tri vaške svetnike, kmalu nato še Postržka in Hofmannsthalovega Slehernika, z izvirno opereto Fantje na vasi pa so šli gostovat v Lammie Camp.

V Lammie Campu je *gledališka skupina* pripravila prvo večjo prireditev za božič 1945, pozneje je uprizorila igro Analfabet, priredila pustovanje in imela večer slovenskih pesmi. V Traniju je imelo slovensko Prosvetno društvo *dramatski odsek*; gledališka skupina je uprizorjala domača in tuja dela, »ki so jih hodili gledat tudi zavezniški uslužbenci in domačini«. Med drugim so uprizorili tudi dva odrska prizora, ki ju je napisal Edi Gobec, nekaj priložnostnih prizorov gledališkega vodje Planinca in Tri vaške svetnike. Leta 1947 so pripravili odmevno Prešernovo proslavo.

Visokošolci v Bologni so uprizorili Kovačevega študenta in izvirno Gorenškovo spevoigro. *Gledališka skupina* v taborišču Riccione je igrala Sneguljčico, Pepelko, Petruško, Zgubljenega in spet najdenega moža in novost Cirila Kočevarja Življenje v kampu. Režirala sta Ema Kessler-Blejec in Gostiša, sceno za gledališke predstave in druge prireditve pa sta pripravljala Vlado Gorazd in sin Hotimir, gostujoči scenograf in ilustrator kar v več taboriščih.

Seveda pa so gledališke skupine sodelovale tudi na vseh proslavah, akademijah in drugih prireditvah.

DRUGE OBLIKE PROSVETNEGA, KULTURNEGA IN IZOBRAŽEVALNEGA DELA

Že v Monigu so 19. junija ustanovili *ljudsko univerzo*, ki je organizirala predvsem *predavanja* o komunizmu. Poskušali pa so se tudi z bolj privlačnimi oblikami »*slovenskih večerov*« (začetnika Jože Peterlin in Vinko Beličič), ki so jih popestrili z različnimi nasto-

pi, v obveznih predavanjih pa govorili o izseljeništvu, o kulturi in lepota Benetk (priprava na obisk in ogled) itd. Sprva so bili to samo nedeljski večeri, kmalu pa tudi ob delavnikih.

V Serviglianu je imel taboriščni odbor *kulturni svet*, ki je povezoval vsa kulturna področja v tem taborišču in vodil *ljudsko univerzo*. Ta je pripravila niz predavanj o obnovi Slovenije, o kateri je govorilo enajst predavateljev: dr. Dolinar, Jože Košiček, Joško Krošelj, dr. Lampret, Jože Osana, Snoj, Anton Mrkun, Žužek, inž. Jože Padar, dr. Žitko in Prijatelj. Predavanja so namenili širšemu poslušalstvu, zato so jih dopolnjevali z »družinskimi večeri« (Košičkova pobuda), na katerih je bilo obvezno predavanje, petje in prijateljski pomenek. To obliko so ohranili tudi v letu 1946.

V Serviglianu so bila ustanovljena nekatera društva, namenjena posebnim skupinam beguncev. *Akademsko društvo Slovenija* in *Slovenska dijaška* – fantovska in dekleška – zveza sta pripravljala za svoje člane programe po svojih idejnih in političnih potrebah. Za akademike je imel profesor Geržinič deset-dnevni tečaj o metodah študija in znanstvenega dela. Akademsko društvo je postalo posebno živahno v novem taborišču Senigallia 9, kjer je bilo zaradi izгона duhovnikov in izobražencev manj prireditev kot prej. Društvo je prirejalo akademska predavanja. Ko pa se je povežalo v skupno stanovsko Zvezo slovenskih katoliških visokošolcev v Rimu, je od 10. do 15. februarja 1947 pripravilo *študijski teden* z nosilno mislijo: pokatoličanimo slovensko univerzo. Namenjen je bil visokošolcem, visokošolskim starešinam in višješolcem, predavali pa so tako visokošolci kot njihovi starešine. Naslovi predavanj: Čista filozofija, Univerza in socialna vprašanja, Agronomija, Tehnika, Medicina, Pravo, Srednja šola in univerza, Kultura in umetnost. Na dan sta bili po dve predavanji z debato in predlogi. Tedna se je udeležilo sedemdeset do osemdeset beguncev. V začetku novembra istega leta je to društvo pripravilo *socialni teden* za širšo udeležbo, nato pa tudi *filozofski tečaj* za svoje člane.

V Senigallii 7 so si organizirali redne »prosvetne večere«, na katerih so predavanja dopolnjevali z ustreznimi spremljevalnimi programi. Nekateri večeri so bili namenjeni spoznavanju novega kraja, drugi slovenskim

politikom polpretekle dobe ipd. Poseben večer so posvetili spoznavanju Angležev. Trije predavatelji so govorili o angleški zgodovini (Marolt), o Shakespearu (Žavbi) in usodi angleškega imperija (Breznik). Povezovali so jih z angleškimi pesmimi in recitacijami. Spet drug večer je bil npr. namenjen diplomatski in mednarodni tiskovni službi. Imeli so tudi Korošček večer z gostom predavateljem, Koroščevim tajnikom Joškom Krošljem. Tudi v tem taborišču so imeli *politično-socialni tečaj*, ki ga je vodil Alojzij Breznik. V Barletti rednih »prosvetnih večerov« ni bilo več. Vse redkejša predavanja so imeli v šolskih prostorih.

V Forliju je Slovencem 16. maja 1945 zunaj vojaškega dnevnega reda predaval neki častnik o slovenski skupnosti. Ko so bili slovenski begunci ločeni od drugih narodnosti, so z rednimi popoldanskimi predavanji dopolnjevali svoj (vojaški) izobraževalni program. Obravnavali so verske teme (Ignacij Kunstelj), politični položaj (dvakrat na teden Pušenjak) in splošne, tudi kulturne probleme (Dimitrij Jeruc). Sredi julija so se posebej organizirali visokošolci in priredili *kulturni teden* z različnimi prireditvami in predavanji (o filmu, zdravstvu, tehniki). V Eboliu so imeli *Slovenski akademski klub*, ki je imel več kot devetdeset članov, in *propagandni odsek*. V Traniju so imeli včasih na programu več predavanj na večer, zanje pa so predvsem skrbeli dr. Franc Bajlec, Edi Gobec, Pirc, Pitamic in duhovnika Mausar in Skvarča. Vsebinska je bila največkrat narodnostna (politična, kulturna, slovstvena zgodovina Slovencev), pa tudi moralna vzgoja, izobrazba ipd. V Lammie Campu so imeli *Prosvetno sekcijo 2. bataljona . 1. kraljevega pešpolka*. Pripravila je večer slovenske pesmi.

V Modeni so slovenski izobraženci pripravljali *predavanja* tudi za širši krog beguncev o komunističnih revolucijah, za poznavalce pa tudi *strokovna predavanja*. V Riccio-2. *bataljona 1. kraljevega pešpolka*. Pripravila je večer slovenske pesmi.

V Rimu so visokošolci – stanovci, organizirali *Tomaževe dneve*, na katerih so predavali o katoliškem svetovnem nazoru, o kulturnih problemih slovenskega katolicizma, o katoliškem nauku, o zasebni lastnini, visokošolci v Bologni pa o potrebah Tomaževe filozofije v sedanjem času, o ločitvi v luči cerkvenega nauka, o prispevku k rešitvi pro-

blema katoliške inteligence. Zveza združenih delavcev, zbrana okrog lista Družabna pravda v Rimu, je prirejala svoja *zborovanja*. V Rimu je živel tudi dr. Tine Debeljak, ki se je, razen domačim, posvečal tudi poljskim kulturnim in političnim problemom. O slovenskem pesništvu je hodil predavat poljskim oficirjem ne samo v Rimu, ampak tudi v drugih italijanskih mestih. Sodeloval je pri njihovi vojaški reviji in v biltenih Intermariuma, postal profesor na poljski gimnaziji v Rimu in prevajal poljsko poezijo v slovenščino. Njegovo Črno mašo za pobite Slovence so brali v neki rimski cerkveni dvorani, v kateri so navadno prirejali slovenske akademije.

Spomladi 1947 sta dr. Rudolf Hanželič in Avgusta Horvat prišla predavat iz avstrijskih taborišč v italijanska o *socialnem dnevu v družini*. Njuno geslo je bilo: zdrava družina je odsev zemskega raja.

Tako kot predavanja so tudi razne *akademije, proslave, spominski dnevi* ali *žalne slovesnosti*, ki so jih imeli in se jih udeleževali, odkrivala, da so begunci seveda enotnih protikomunističnih in protinarodnoosvobodilnih načel, toda že kar različnih pogledov na preteklost in pričakovanj v prihodnosti.

Begunci so skoraj brez izjeme praznovali vse (državne) praznike, ki so bili predpisani v stari Jugoslaviji. Med take je sodil 6. september, rojstni dan kralja Petra II. Praznovali so ga tako v vojaških kot civilnih taboriščih, čim bolj slovesno in čim bolj vidno. V Forliju sta se velike proslave 1945. leta udeležila tudi dr. Miha Krek in njegov tajnik Jože Godina. V Serviglianu se begunci istega leta še niso utegnili ogledati po novem taborišču, ko so že pripravili »nekakšno akademijo z govori, petjem sester Finkovih in improviziranega moškega zbora ter deklamacijami«. V vojaškem taborišču so kraljevi družini izkazali še več časti. V Forliju so skupaj s srbskimi četniki praznovali Petrovo po pravoslavnem koledarju, z »zahvalnimi molitvami za Petra II. in slavnostno akademijo«. Ko pa so prišli v Eboli, so se 10. oktobra z žalno mašo in proslavo spomnili obletnice smrti kralja Aleksandra. Toda navdušenje za kralja Petra in prednike je minilo, še preden je bilo leto naokrog.

Drugo, vsaj sprva enako obvezujoče, je bilo praznovanje 1. decembra, dneva združitve. Nasprotno pa v tistem času ni bilo opaziti

kakšnega prazničnega zanimanja za 29. oktober, če prezrem, da je bil tega dne, na primer, ustanovljen Slovenski emigrantski oder v Serviglianu in da datum morda le ni bil naključno izbran. Nekaj razlik je v drugih proslavah in prireditvah. V Serviglianu so 1946 (edini, kot je znano) proslavljali 3. maj, že nekaj mesecev pa je njihov zbor prepeval pesem Hej, tretji maj, posvečeno temu ljubljanskemu taborškemu dogodku. V Eboliju so (tudi) 1946 in tudi edini (?) proslavljali 27. marec. V Forliju so 1945 praznovali vidovdanski dan (28. junij).

Žalne slovesnosti so bile vedno obsodba narodnoosvobodilnega boja. V Serviglianu so jih namenjali jelendolskim žrtvam, pobitim Slovincem na Štajerskem, pobitim domobrancem, v Senigallii 7 vetrinjskim žrtvam, v Rimu kočevskim, žrtvam Grčaric, dr. Natlačenu, dr. Kulovcu, v Eboliju so se spominjali pobitih domobrancev (!) iz Jelendola in Grčaric. Dr. Korošca so se spomnili v Rimu in v Serviglianu, v Eboliju pa še tretje obletnice štajerskega četništva. Razlikovanja se začinjajo kazati tudi v odnosih do državne ureditve Slovenije: v taboriščih so izdajali Zedinjeno Slovenijo, v Rimu pa so stražarji okrog Žebota že začeli izdajati Slovensko državo.

Knjižnice je bilo malo. Bile so v taboriščih Eboli, Lammie Camp (prve knjige za to manjšo knjižnico je poslal dr. Šeruga iz Vatikana), Servigliano (knjižnico je ustanovil taboriščni dobrodelni fond) in Trani (tu so imeli sedemdeset slovenskih in nekaj tujih del).

Zato pa so imeli v dvanajstih taboriščih in v Rimu svoj *tisk*, od skromnega stenčasa do literarnih revij in književnih almanahov, od pesniških zbirk do stanovskih glasil. Dolgo časa je bil tisk svoboden, šele po zapletih v taboriščih so taboriščne oblasti uvedle cenzuro. Zato pa so to svobodo nadvse izkoristili. Svoj tisk so, kot že vemo, pošiljali po Italiji, pa tudi v druge države, predvsem Združene države Amerike in Argentino. V druge države, predvsem omenjeni, so pošiljali tudi svoje članke in svoja mnenja o tako imenovani begunski resnici. Gotovo ne edini, najbolj neutruden pa zagotovo je bil dr. Tine Debeljak, ki je pod različnimi imeni (Jeremija Kalin, Vid Zemlič, Jamnikov Janez, Dobeic, Janez, Prijatelj iz Avstrije, Prijatelj iz Ljubljane) sodeloval v vidnejših begunskih listih, posebno v reviji Svet in dom, objavjal samo-

stojne pamflete (Koledarček slovenskih emigrantov za leto 1946) in dopisoval tudi v slovenske ameriške liste, zlasti v Ameriško domovino.

Razstave so imeli samo v nekaterih taboriščih. Po izročilu so v šolah ob koncu šolskega leta prirejali razstave ročnih del in likovnih izdelkov, navadno skupne za vse vzgojnoizobraževalne enote taborišča.

Za nekatere praznike, predvsem za božič in veliko noč, so v taboriščih civilnih beguncev (o vojaških ni podatkov) prirejali obrtne razstave in razstave ročnih del. V Serviglianu in obeh Senigalliah so imeli zelo razvito obrt, ki je v glavnem lahko zadovoljevala vse njihove potrebe, osebne in skupne. Zato so v Senigallii 9 povabili na razstavo tudi domačine. Samostojno je razstavljal tudi fotoklub bolonjskih visokošolcev.

Umetniške razstave so bile v taboriščih redkost. Manj ali bolj znani umetniki, ki so živeli tam, so ilustrirali časnike in revije in drugo propagandno gradivo, opremljali verske objekte in oblikovali scenske podobe gledaliških in drugih prireditev. Zato lahko omenim le tiste umetnike, ki so samostojno ali v skupini razstavljali svoja dela.

France Gorše je v Monigu zraven razstave, ki so jo pod njegovim pedagoškim vodstvom priredili učenci, razstavljal tudi svoja najnovejša dela, med drugimi portrete vsega proforskega zbora.

Večje možnosti je imela Bara Remec, ki je bila prišla iz Avstrije v Rim. Skupaj s slikarjem Miheličem je razstavljala v galeriji sv. Marka, z eno podobo je sodelovala na razstavi poljskih umetnikov, njene ilustracije je objavljala poljska revija Orzel Bialy. Izdelala je več lesorezov za Debeljakove prevode poljske lirike *Žalost zmagošlavja*, ki so bili objavljeni v Argentini. Tudi Debeljakova Črna maša in ilustracije Bare Remčeve zanjo so iz rimskih časov.

Izletništvo seveda ni bilo namenjeno samo izobraževanju, bilo je tudi romanje in športno utrjevanje. Nanj opozarjam, ker je bilo precej razvito in dobro premišljeno. V že bežnem pregledu te dejavnosti opazimo tudi odnos taboriščnih poveljstev do beguncev ter včasih tudi gmotne razmere taboriščnikov. Več izletov iz posameznih taborišč sem že omenila, ko sem govorila o njihovi dejavnosti. Zato jih zdaj navajam le na kratko.

Iz Moniga so si begunci hodili ogledovat Benetke (na ogled so jih pripravljali s posebnimi predavanji), Vittorio Veneto in njegovo okolico, zanimali so se za italijanske kmetijske predele, s kolesi so se vozili do Padove in še kam. Iz Servigliana si niso ogledali Rima samo pevci tamkajšnjega zbora Slovenija, ampak tudi mnogi drugi taboriščniki. Na obiske so se pripravljali s predavanji Jožeta Košička. Obiskovali so tudi romarski kraj Loreta. Srednješolci so dopolnjevali pouk s številnimi izleti v kar precej oddaljene zgodovinsko ali versko zanimive kraje. Predvsem pa so tamkajšnji Slovenci, posamič ali v skupinah, »obredli hribe in doline daleč naokrog«. Največ izletov je bilo spomladi 1946. Taboriščna uprava je posebej poskrbela za otroke in jih za tri tedne poslala v kolonijo na morje. V Senigallii 9 se zaradi znanih razmer izletništvo v bolj oddaljene kraje ni moglo razviti. V Senigallii 7 pa so na izlete hodili zlasti v srednji šoli. Višješolci so obiskali Rim in Assisi. Tudi ti begunci so hodili v Loreto in si ogledovali mestne zanimivosti. V Barletti so se morali zadovoljiti samo z mestnimi in drugimi bližnjimi zanimivostmi.

Vojaška taborišča sprva niso imela veliko svobode. Četniki iz Ebolija so organizirali prvi izlet 13. oktobra 1945 »za dijake in profesorje ter po nekaj vojakov iz vsake čete«. Potem pa je bilo izletov vse več. Novembra so učenci in profesorji šli v Pompeje in na Tirensko morje (bilo jih je za dva tovarnjaka). Decembra so za nekaj več časa šli na San Rocco, na (zanje) večji izlet pa so se odpravili še marca 1946.

Begunski visokošolci v Bologni niso bili samo na letovanju ob Lago di Como (1946) in na zimovanju (1947), kamor jih je poslala zavezniška uprava, ampak so hodili tudi planinarit in plezat po tirolskih vrhovih. Izletništvo ni bilo tuje niti bogoslovcem v Pragli in Brixnu. Najdaljši izlet pa si je verjetno pripravila skupina iz Tranija, ki si je pred izselitvijo v Ameriko ves mesec ogledovala znamenitosti Evrope od Bagnolija do Hamburga.

Tu seveda niso posebej omenjena številna gostovanja kulturnih in športnih skupin v drugih taboriščih in zunaj njih, ki so jih tudi izrabljali za spoznavanje novih znamenitosti. Še manj pa potovanja posameznikov ali manjših skupin, ki so prihajale vse do nekdane meje med cono A in B Svobodnega tržaškega ozemlja.

Ločeno od vseh teh prireditvev, zborovanj in praznovanj, z vsemi njihovimi vidnimi in nevidnimi pomeni, omenjam *judovski večer* v taborišču Barletta. S tem večerom, »svojo veliko atrakcijo«, kot so zapisali leta 1952, so v taborišču, v katerem je bilo več Judov (poleg drugih narodnosti), slovenski begunci leta 1947 začeli svojo jesensko kulturno in prosvetno sezono. Večer si je zamislil, spored spisal in zrežiral mladinski pisatelj Mirko Kunčič.^{34a}

GMOTNE RAZMERE

Od kod beguncem sredstva za tako dejavnost? Odgovor so seveda poznali le begunci. Mi lahko vsaj poskusimo spoznati razmere, ki nam bodo približale nekaj resnic.

Začeti bi morali že pri begu, ne da bi podcenjevali nesrečo ljudi, ki zapuščajo svoje domove. Vedeti moramo, da vsi slovenski begunci niso šli na drugo stran meje tako praznih rok, kot navadno mislimo. Res je, bilo jih je precej, veliko preveč tudi takih, ki so vse svoje premoženje nosili s seboj. In mislim, da je bilo največ teh prav med tistimi, ki jim res ni bilo treba bežati in ki so bili usmiljenja vredne žrtve načrtnega vtepanja strahu pred zmagovalcem časa in razmer.

Toda tisti, ki so jim tako govorili, so se na beg pripravili bolje. Z njimi je odhajalo njihovo lastno, pa tudi narodovo premoženje. Dvomimo, da je bilo vrnjeno vsaj tistemu delu naroda, ki je bil zraven in potreben. Toda begunci so se morali opreti tudi na drugačno pomoč. Prav kmalu so si organizirali razne oblike samopomoči, ustanavljali so sklade in dobrotelne pisarne, ki so jih polnili s svojimi prispevki, s svojim zaslužkom in svojo iznajdljivostjo. Nekaj denarja so začeli dobivati, ko so svojim prireditvam, listom, knjigam in seveda obrtnim izdelkom dali tržno vsebino. Toda za organizacijo golega življenja, kaj šele za tako razvejeno dejavnost, teh sredstev najbrž ni bilo dovolj.

Zato so bile pri roki razne človekoljubne organizacije, UNRRA, Rdeči križ in druge, ki so odločilno pomagale pri organizaciji begunskega življenja. Poleg rednih prispevkov so skrbele še za izredna obdarovanja, ki se jih tudi doma ne bi branili.

Posebno dobrodošla je bila slovenskim beguncem vatikanska pomoč. Bila je hitra in raznovrstna. (Dne 16. maja 1945 je papežev

odposlanec že prinesel v Monigo 50.000 lir.) Z njo so si pomagali begunci v taboriščih in zunaj njih. Rimska begunska družčina se je lahko takoj lotila vsestranske organizacije begunskega življenja, ker je bila vsaj za nekaj časa preskrbljena v Vatikanu. S to podporo so kupovali knjige in šolske potrebščine, od nje so skoraj živele cele šole. Vatikan je vse do zadnjega vsako leto obdaroval begunske otroke ob Miklavžu ali božiču, v Italiji in v Avstriji. Mimo osrednje vatikanske pa je bila izdatna in vsestranska tudi podpora krajevnih škofij in župnij, tudi v drugih državah. Prebivalci okoli taborišč navadno niso bili skopih rok, posebno še, če so bili tudi sami politični somišljeniki beguncev. Ta naklonjenost beguncem se je širila tudi drugod po Evropi. Za begunce so ustanavljali posebne dobrotelne organizacije (npr. Švica), drugje so sprejemali posamezne begunce v svojo zaščito. Nekatere organizacije so omogočale, da so begunci opravili čisto določene dejavnosti. Tako je »prijateljska naklonjenost francoske tajne službe in prijateljev v zavezniškem štabu v Rimu« kar dvakrat omogočila večdnevno bivanje in tajne pogovore dr. Miha Kreka in Ruda Jurčeca v Parizu 1946. in 1947. leta, kjer sta se sestala s kraljem Petrom II., dr. Mačkom in Dragišo Cvetkovičem.

Pomoč pa je mogoče uporabljati na več načinov.

Med najučinkovitejše organizacije, ki so slovenskim beguncem pošiljale pomoč, je treba šteti Ligo katoliških Slovencev v Ameriki, ustanovljeno 9. avgusta 1945. Prav tej organizaciji so se in se še lahko zahvalijo, da so imeli v Rimu tako begunsko središče. Tam so dobivali prvo pomoč, zaposlitve, dokumente in ustrezne prepustnice za potovanja in selitev. Tam je bil nekakšen njihov »konzulat«.

Za to središče so takrat vedeli skoraj vsi bližnji begunci, kako so bili prišli do njega, pa samo posvečeni v skrivnost. Zato je bila zadrega kar precejšnja, ko se je zvedelo tudi za to. Begunski tisk je leta 1977 z velikimi naslovi poročal, da je prišlo do tatvine begunskega imetja. Zdaj je moral razložiti, da je na Via dei Colli 8 v Rimu povojni begunski Socialni odbor leta 1946 kupil hišo iz denarja, »ki so ga ameriški Slovenci zbirali za podpiranje žrtev komunizma iz Slovenije, stradajočih po italijanskih in avstrijskih DP-jevskih (Displaced Persons – begunci, m.op.) taboriš-

čih». ³⁵ Ta hiša, »v eni najlepših in najdražjih četrtih Rima«, je postala politično, informativno in gmotno središče beguncev. Ko pa je bila uveljavljena mirovna pogodba z Italijo in begunci niso več smeli biti njeni lastniki, so poiskali navideznega lastnika, italijanskega državljanja; izbrali so »ugledne klerikalne Slovence z Goriškega«, zbrane prav za ta posel v zadrugi Piave. Leta 1977 so ti navidezni lastniki hišo prodali nekemu zasebniku, ne da bi se z begunci o tem posvetovali. Nasledniki starega begunskega Socialnega odbora so bili ogorčeni. Ko so skušali dokazati, čigava je v resnici hiša, so po malem tudi odkrili, kako so bili prišli do nje. Povzemam na kratko: začetni denar za njen nakup so dobili iz razlike med takratno uradno in neuradno ceno dolarjev, ki so jih za begunce pošiljali ameriški Slovenci prek Lige in mimo nje. Trideset tisoč dolarjev je bilo namenjenih v glavnem duhovnikom za maše, trideset tisoč pa kot podpora drugim beguncem v taboriščih. Njihova prodaja na črni borzi je dala tudi trikrat več kot najboljša menjava v (vatikanski) banki. ³⁶

BEGUNCI IN TRŽAŠKO ŠOLSTVO

To poglavje ne bi niti sodilo v prispevek, v katerem obravnavam begunsko dejavnost v njihovih lastnih vrstah. Toda prav na Tržaškem so begunci tako odkrito in dosledno uredničili svoje zamisli, da bi podobi o njihovi zagnanosti marsikaj manjkalo, če ne bi vsaj na kratko opozorila tudi na to njihovo dejavnost.

Usodi povojnega slovenskega tržaškega šolstva so se posvečali že raziskovalci tistega časa. Zato se samo z nekaj besedami presejimo v tiste dni.

Leta 1985, ob štiridesetletnici slovenskega šolstva na Primorskem, so v begunskem tisku

samozavestno in samovšečno pisali: »Slovenskega šolstva na Primorskem bi po maju 1945 brez Bowmana, Simoneja, dr. Barage in političnih beguncev ne bilo.« Je kaj resnice v tem?

»Prijateljsko« zavezniško vedenje z Jugoslavijo je znano. Osvoboditeljica Trsta, jugoslovanska vojska, ga je morala zapustiti. Po njenem odhodu so začeli v Trstu odpravljati tudi rezultate te kratkotrajne svobode. V Trst se je z zavezniško podporo ali predvsem po njihovi volji začela vračati italijanska, celo fašistična zakonodaja. Med njenimi žrtvami naj bi bilo tudi slovensko šolstvo. Znano je, da se je začelo obnavljati že med narodnoosvobodilnim bojem, skrivaj seveda, vendar dovolj, da je Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor z vso upravičenostjo pričakoval, da bo v kratkem storjeno toliko, da ga bo v celoti mogoče obnoviti in še razviti. Še preden pa so se pravi rezultati sploh lahko pokazali, so zavezniki ponudili tako krivično rešitev, da sta tržaška prosvetna služba pri Pokrajinskem narodnoosvobodilnem odboru in učiteljstvo, ki se je že zbralo, tako rešitev v celoti odklonila. Zavezniki pa kot da so čakali prav na to. Po bitki smo lahko vsi pametni in danes lahko sprašujemo, ali so izbrali najboljšo pot. Toda ali so kljub razočaranjem, ki so jih bili že doživeli pri zaveznikih, mogli pričakovati, da jih bodo še dovčerajšnji zavezniki v skupnem boju izročili na milost in nemilost tudi še dovčerajšnjim, ne samo ideološkim, ampak tudi skupnim oboroženim nasprotnikom? Zgodilo pa se je prav to. Ogorčeni zaradi tega in obremenjeni z nepravničnim bojem za zahodne meje Jugoslavije morda tudi pozneje niso izbirali najboljših sredstev, toda boj je bil tako neenakopraven, da je bil skoraj že vnaprej izgubljen. Begunci, samozavestni, ker je bil za njimi tako mogočen zaveznik, so se s tako ihto spustili v ta boj, da jim v tej brezobzirnosti zlepa kdo ni bil kos.

^{34a} Toda kakšen judovski večer si je zamislil Mirko Kunčič? Kakšen judovski večer so pripravili slovenski begunci? Je bil večer Begunske družine ali večer o Judih in framasonih? Je bil zaničljiv? Spoštljiv? Sovražen? Strpen? Hinavski? Skesan? Kakšen? Oni, ki so, najmanj to lahko rečemo, brezbrizno gledali, kako Hitler uničuje, brezobzirno in brez oddiha, brez milosti, starce in otroke, matere in hčere. Toda koliko tistih slovenskih beguncev v Barletti je sploh lahko reklo, da se niti spogledovali niso bili s Hitlerjem, če že pravih slovenskih prisežnikov ni bilo veliko med njimi? Nemara so pripravili lep večer. Najčistejši in najdoslednejši nasprotniki Hitlerja, kar so na jeziku postali čez noč, so to znali narediti. Ampak kakšnih obrazov?

³⁵ Sij slovenske svobode, Buenos Aires, 1977/12. Dalje: Sij.

³⁶ Sij, 1978/6 in nekaj naslednjih števil.

Začelo se je, po mojem védenju, najbrž v Gorici, kjer so nekateri klerikalni prosvetni delavci, medvojni nasprotniki narodnoosvobodilnega boja, sprejeli ponudeno zavezniško rešitev slovenskega šolstva. Zato je na Goriškem organizacija tudi začela delovati. V Trstu pa ne. Prav tedaj je v Trst prišel dr. Srečko Baraga, direktor gimnazije v Monigu, da bi prosil prosvetno službo pri zavezniški upravi, naj dovoli, da se begunska gimnazija preseli v Trst. Zavezniki cele gimnazije niso rabili, prav pa bi jim prišel človek, ki bi organiziral tukajšnje slovensko tržaško šolstvo. Ta človek je postal Baraga. Prosvetni referent zavezniške uprave ga je 16. avgusta 1945 postavil za svetovalca za slovenske šole pri Zavezniški vojaški upravi v Trstu. Baraga je takoj poklical v Trst profesorja Alojzija Geržiniča, takrat begunca v taborišču Cese-na, pred tem pa nadporočnika Slovenskega narodnega varnostnega zbora, primorskih domobrancev, ki je pod nemško okupacijo in za nemške potrebe organiziral slovensko domobransko šolstvo na Tržaškem in je zato razmeroma dobro poznal tržaško območje. Preden je prišel v Trst, je Geržinič že vodil domobranske učiteljske tečaje v Idriji. Po njegovem odhodu ga je nasledil prav Baraga. Zdaj, avgusta 1945, sta se skupaj znašla v Trstu. Oba begunca se gotovo nista obotavljala. Nasprotno. Do skrajnosti sta izrabila tako naklonjenost, ki jo je zlasti Baragi izkazoval zavezniški referent poročnik Simone, kot tudi lastne izkušnje, ki sta jih že imela pri organizaciji šolstva. Pripravila sta potrebne predloge in zakone, izvedla predhodne prijave za vpis na slovenske šole in ustvarila okoliščine, v katerih so zavezniki 8. oktobra 1945 podpisali okrožnici, s katerima so ustanovili slovenske srednje šole in slovensko-hrvaške ljudske šole, 10. oktobra pa dr. Srečka Barago imenovali za ravnatelja na višji realni gimnaziji, profesorja Alojzija Geržiniča pa za njegovega namestnika. Imenovali so tudi druge vodje šol. Posledice tega dejanja so bile vidne in občutne.

Takoj so začeli čistiti že obstoječe šole. Odstranili so vse učne načrte, ki jih je bila uvedla prosvetna služba Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora in so bili izrazito protifašistični in prežeti z narodnoosvobodilnim bojem. Vsako slikovno znamenje, ki je spominjalo na ta boj, kot peterokraka zvezda, jugoslovanski grb, da ne omenjam slike mar-

šala Tita, je bilo najstrožje prepovedano. Neposlušna šola, in na podeželju jih je bilo nekaj, je bila lahko kaznovana tako, da so ji odvzeli pravico javnosti. V mestu so veljala še strožja merila. Vse učne knjige, ki so prišle v Trst z narodnoosvobodilnim bojem in svobodo, so morale iz šol. Iskali so učbenike stare Jugoslavije in jih vozili v Trst. Toda bilo jih je premalo. Ker Trst zaradi fašističnega odnosa do slovenskega jezika in pouka starih knjig ni imel, so začeli pripravljati izdajo novih učbenikov. Zavezniška vojaška uprava je bila pripravljena podpirati izdajanje slovenskih učnih knjig. Najprej so pripravili berilo za ljudsko šolo, takoj nato pa Zgodovino slovenskega slovstva za srednje šole. Izdajo novega berila čisto razumemo; hoteli so imeti »čiste« učbenike. Toda zakaj je bilo treba takoj izdati novo Zgodovino slovstva, ko v staro, slovensko, še ni mogla zaiti literatura o narodnoosvobodilni vojni? Eden od treh avtorjev nove zgodovine, odgovoren za moderno, je bil Alojzij Geržinič, ki mu niso bila po volji umetniška merila, uveljavljena v stari zgodovini. Geržinič je bil izrazit zagovornik in nadaljevalec škofa Antona Mahniča in njegovih umetniških načel. Svoja načela je Geržinič npr. čez čas objavil v rimski begunski reviji Nova doba v eseju Pomen dr. Antona Mahniča za Slovence. V njem se je zavzel za rehabilitacijo Mahničevih političnih in estetskih načel. Zato je zahteval, da je treba vso slovensko književnost na novo ovrednotiti.³⁷ Izdajanje slovenskih učbenikov se je nadaljevalo. Izšlo je več kot petdeset naslovov in večino so napisali begunski pisci.

Drugo področje, ki sta ga hotela Baraga in Geržinič čim prej očistiti, je bilo učno osebje. Na »svojih« šolah nista trpela nikogar, ki ni bil njun somišljenik in zaveznik. V Trst in njegovo okolico je takoj po koncu vojne prišlo več Tržačanov ali Primorcev, ki so bili pred fašizmom zbežali v Jugoslavijo in niso bili fašisti. Mnogi, ne pa vsi, pa so bili sodelavci in aktivisti osvobodilnega boja. Za Barago je bilo to dovolj, da je pod najrazličnejšimi pretvezami, včasih zelo naravnost, disciplinsko in nepedagoško, odstavljal te učitelje ali jih vsaj prestavljal v odročne podeželske kraje, kjer so se še precej ohranili nekdanji ljudski odbori. Ti so bili za Barago prenevarni, zato se je raje zavzemal za čisto mestnega območja. S svojo grajo ni prizanašal niti svojim nekdanjim političnim sodelavcem,

če so se mu zdeli premalo odločni in preveč popustljivi v učni politiki. Prav ob Baragovi graji takega sodelavca lahko pokažem, kakšnih laži in nepravilnosti je bil sposoben Baraga.

Baragi so zavezniki tako zaupali, da so mu dajali tudi pritožbe in graje, ki so jih dobivali o njem večinoma od njegovih podrejenih uslužbencev. Tako mu je prosvetni referent pokazal tudi pritožbo, ki je Baragi med drugim očitala, da nepravilno ravna z okrožnim šolskim nadzornikom. Baraga je poslal zavezniškemu referentu svoja pojasnila in svoj zagovor, ki je bil pozneje objavljen v begunskem tisku. Baraga je inšpektorju očital, da je bil premestil z okoliških šol v mestne šole hude komuniste, ki še pravi učitelji niso. To je trdil tudi za Slavico Maver, ki jo je inšpektor prestavil iz Trebč k Sv. Ivanu v Trstu, Baraga pa takoj nagnal na šolo v Lokev, toda Maverjeva se je temu uprla. Svoj prav je Baraga utemeljeval s tem, da je Maverjeva samočasna učiteljica, »ki poprej ni bila nikdar učiteljica in ki je (...) prišla sem agitirat za komunizem«. ³⁷ Slavica Maver, rojena Tržačanka, je diplomirala na ljubljanskem učiteljskem letu 1919, naredila strokovni izpit jeseni 1922 v Mariboru, poučevala je v Juršincih v Slovenskih goricah in v Cirknici pri Ptuj ter s takimi pedagoškimi izkušnjami prišla leta 1945 v Trst. Maverjeva se je torej upravičeno uprla, toda pri Baragi niso veljala strokovna načela. Vztrajal je pri svojem in Maverjeva je odšla s šole. Z drugim delom Baragove trditve o Maverjevi se sicer ne bi ukvarjala, če ne bi bila tako značilna že za belogardistično pa tudi za begunsko propagando. Baraga je bil napisal, da je inšpektor prestavil v mesto same »hude komuniste«, in s prstom pokazal na Maverjevo. Toda Maverjeva ni bila nikoli članica nobene komunistične organizacije, bila pa je predana aktivistka in sodelavka Osvobodilne fronte in prepričana zagovornica nebegunskega šolstva na Tržaškem. Žrtev Baragove prosvetne politike je bil tudi tržaški slovenski pisatelj in upokojeni profesor Boris Pahor. Ob štiridesletnici povojnega šolstva na Primorskem je

Pahor tiste, ki so peli preveliko hvalo begunskim zaslugam, mirno in prepričljivo postavil na stvarna tla. Ta pa so bila taka, da mu »slovenska šolska oblast ni hotela dati mesta profesorja kljub temu, da sem domačin in da sem 1947 doktoriral v Padovi! Šele italijanska oblast je 1953. leta uvidela, da ni nikakršnega razloga, da ne bi bil nameščen kot profesor«. ³⁹ Pahorju pa najbrž ni narekovala naslednje ocene samo omenjena osebna izkušnja: »Nikakršne simpatije ne čutim ne do gospoda Alojzija Geržiniča ne do dr. Srečka Barage.«

Baraga, ki ni bil dolgo ravnatelj omenjene šole, je učne moči, ki jih je odklanjal zaradi političnih razlogov, nadomeščal z begunci. Prva večja skupina je prišla za njim iz Moniga, pa tudi iz drugih taborišč so stalno odhajali proti Trstu in Goriški. Nekateri so bili v posameznih taboriščih samo še navidezno prijavljeni, v resnici pa so bili že nekaj časa na tržaških šolah. Prvi so bili primerno usposobljeni, naslednji pa vse manj, tako da so morali zanje prirejati razne hitre tečaje in jih ustrezno izobraziti. Baragi je uspelo, da so zavezniki za čisto kratek čas uveljavili načelo, da lahko poučujejo tudi tisti, ki niso imeli tamkajšnjega državljanstva. To pa so bili vsi begunski učitelji in profesorji. Toda Baraga jih je nastavljal na šole.

Nečesa pa Baraga ni predvidel. V Trst je privabil nekdanje stražarje, najožje Ehrliche sodelavce in člane uredništva Straža v viharju, ki niso bili njegovih ožjih političnih pogledov. Vendar ni znano, da bi med njimi prihajalo do kakšnih usodnejših nasprotovanj. Zanimivo je, kako so begunci še čez leta gledali na njihovo navzočnost v Trstu: »V Trstu ni bilo pogojev, da bi stražarski starešine nastopali kot posebna skupina, ki bi bila v opoziciji proti nekemu političnemu vodstvu in ki bi se čutila poklicana prevzeti to vodstvo. Tudi stražarski starešine so morali tam kot vsi drugi delati kot posamezniki, vsak v svojem poklicu.« ⁴⁰ Morda so se odpovedali nasprotovanju tudi zato, ker je Narodni odbor v Rimu dvanajstimi profesorjem v Trstu pošiljal dodatno plačo tisoč lir vsak

³⁷ Več: Tisk.

³⁸ Alojzij Geržinič: Boj za slovensko šolstvo na Primorskem, SKA, Buenos Aires, 1983. Odgovor tej trditvi pa ustna izjava Slavice Maver, Ljubljana.

³⁹ Zaliv, Trst, 1986, stran 149.

⁴⁰ Janez Grum, Vestnik, 1986/3.

mesec do konca šolskega leta 1945/1946. (Za poznejši čas nimam podatkov.)⁴¹

Sicer pa so ti begunci, predvsem iz stražarskih vrst, prevzeli pobudo in dobili v roke tudi druga prosvetna in kulturna področja na Tržaškem: prevzeli so slovenski del tržaškega radia, urejali in dopisovali v slovenski zavezniški tednik Glas zaveznikov, ustanavljali so razna šolska glasila, sodelovali v krajevnem, Jugoslaviji nenaklonjenem tisku, prevzeli v svoje roke znanstveni inštitut ipd.

Napredne slovenske politične organizacije v Trstu in napredni šolniki, kolikor jih je še ostalo, so nenehno protestirali pri zavezniški upravi, ker je bila beguncem prepustila vzgojo slovenskih tržaških otrok. Toda edino Geržinič je moral zapustiti vrste šolnikov, saj je bil spomin na njegovo domobranstvo v Trstu vendarle taka spotika, da je niti zavezniki, vsaj javno, niso mogli prezreti. Toda Geržinič je še naprej dobival plačo Zavezniške vojaške uprave in pri njej pripravljaval in sodeloval pri izdajanju novih slovenskih učbenikov. Šele februarja 1946 je zapustil Trst in odšel za profesorja v taborišči Servigliano in Senigallia 9.

Slovensko politično in upravno vodstvo je z žalostjo spremljalo, kako se je bohotila begunska oblast na Tržaškem. Barago je v Ljubljani sodišče obsodilo na smrt zaradi njegovega medvojnega sovražnega delovanja. Oblasti so zahtevale, naj ga zato zavezniki vrnejo Jugoslaviji. Zaman. Barago so, kot je sam izjavljal, zavezniki celo zavarovali. Njegov zavezniški predstojnik, ameriški kapetan Simone, je o njem pisal navdušujoče ocene. Med drugim je pred svojim odhodom iz prosvetnega oddelka Zavezniške vojaške uprave julija 1947 o Baragi zapisal, da je bil v preteklih dveh letih »zanesljiv uradnik, uspešen in dobro razpoložen navzlic mnogim težavam in nevarnostim zanj, katere so ga zadevale zaradi političnega položaja na ozemlju Julijske Benečije«.⁴²

Vseeno pa se Baraga v Trstu ni počutil prav varno. Kmalu po ljubljanski sodbi je

začel spraševati Kreka, kaj naj stori. Krek je bil sprva neodločen. Najprej se mu ni zdelo nemogoče, da bi zavezniki Barago izročili Jugoslaviji. Kmalu nato pa se mu je zdelo, da tega ne bodo storili, čeprav ni verjel v njihovo učinkovito varstvo. Toda skriven pobeg pred to nevarnostjo se mu je zdel strahopetstvo. Slednjič (vse dopisovanje je bilo marca 1946), mu je poslal več navodil in razmišljanj, kako naj bi se begunci zavarovali, obenem pa tudi moralno podporo: »Nadaljnje ostajanje v zoni A se bo zaradi velikega osebnega rizika, ki bi ga s tem prevzeli predvsem naši emigranti, smatralo za izredno postržovalnost in junaštvo pri vseh, ki bi ostali zaradi tega, ker so v zavezniški službi, ali ker opravljajo kako delo, ki so ga prevzeli po naših željah in odobrenju. Kolikor bomo kdaj mogli, bomo dali takemu ravnanju primerno priznanje.«⁴³ Tako mu je obljubil v imenu Narodnega odbora.

Toda Baraga si je vseeno prizadeval, da bi se čimprej umaknil iz Trsta in Italije. To mu je čez čas, že med prvimi, tudi uspelo. Že junija 1947 so mu sporočili, da je prišlo vselitveno dovoljenje. Ker ga je moral osebno prevzeti, ga je Krek opogumil: »Jaz nisem nikjer zasledil Vašega imena med tistimi, ki bi jih zavezniki preganjali ali smatrali za kolaboracioniste.«⁴⁴

Še enkrat se spomnimo Krekove obljube tistim, »ki so delo v zoni A prevzeli po naših željah in odobrenju«. Krek se je ves čas osebno zanimal za tržaške razmere. (To dokazujejo tudi drugi njegovi posegi.) Ko je jeseni 1945 obiskoval begunska taborišča v severni Italiji, je obiskal tudi Trst in Gorico. Skrbel je, kot smo tudi videli, za gmotno plat begunskih šolnikov v Trstu. In če je res, kar je pripovedoval dr. Tine Debeljak malo pred Baragovo smrtjo, Geržinič pa zapisal, namreč, da je nameraval Krek poslati v Trst Debeljaka, pri čemer sploh ni pomembna osebna zamenjava, ni treba dvomiti, da se je Krek nadvse zanimal za tržaške šolske (in druge) razmere.

⁴¹ Prav tam, 1986/4.

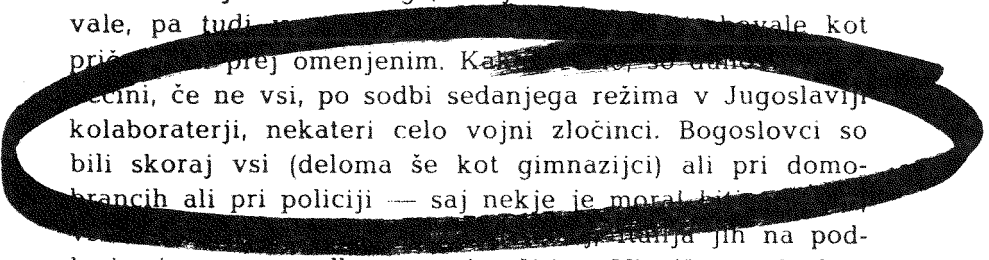
⁴² Geržinič: Boj, stran 189.

⁴³ Prav tam, stran 187.

⁴⁴ Prav tam, stran 188.

raziti in razpršiti.⁴⁹ Avgusta 1946 je vprašanje postalo še bolj pereče: „A zdaj je prišla nova skrb: Kaj bo nadalje z našo fakulteto... Končno pa samo eno vsak dan Jezusa prosim: Naj namesto pobitih bogoslovcev in duhovnikov vzbudi nove, še boljše in še zvestejše poklice in jim nudi možnost študija in priprave. Upam in zaupam, da bo pokazal pot in možnost, čeprav zdaj vse precej brezupno izgleda. Seveda Vas pa bo uporabljal, da tuhtate, poskušate in letate od Poncija do Pilata — naj Vam bo ta skrb tisočkrat blagoslovljena.“⁵⁰ Zdi se, da takrat, ko je škof pisal to pismo, še ni bilo gotovo, ali bo Sveti sedež še dalje podpiral begunsko semenišče.

Spomladi leta 1947 pa je škofu postajalo vedno bolj jasno, da se semenišče mora izseliti: „Če je možnost dana, da more iti celo bogoslovje v Južno Ameriko, mislim, da je prav, če se te možnosti posluži.“ To misel sporoča škof prelatu Odarju 26. 3. 1947. Konec poletja 1947 je uvidel, da v Evropi begunci niso varni: „Danes še bolj poudarjam kot sem pred tremi meseci: Mene je v Evropi strah!...“⁵¹

Drugega mnenja je bil prof. dr. Alojzij Suštar. V pismu z dne 10. julija 1947 navaja škofu Rožmanu vse pomisleke zoper izselitev duhovnikov in bogoslovcev v Argentino oziroma sploh čez ocean. Škof mu 9. avgusta 1947 odgovarja iz Celovca, kjer je še vedno bil konfiniran: „Prvo vprašanje, ali so duhovniki in bogoslovci v Italiji varni. Člen 45. mirovne pogodbe pravi, da se Italija zaveže, ali-iranim in asociiranim državam izročiti vse vojne zločince, kolaboraterje in kvislinge, ki jih bodo te države zahtevale, pa tudi...“

...prej omenjenim. Kako...
...ecini, če ne vsi, po sodbi sedanjega režima v Jugoslaviji, kolaboraterji, nekateri celo vojni zločinci. Bogoslovci so bili skoraj vsi (deloma še kot gimnazijci) ali pri domobrancih ali pri policiji — saj nekje je moral...
...na podlagi mirovne pogodbe mora izročiti... Vi pišete: 'Umik v Argentino pomeni najbrž konec našega semenišča.' Na

no stanje, tako da je bil kap. Simoni prav zadovoljen z njegovim delom.

4. V šolskem letu 1945/46 je bil prav na moj predlog imenovan za okrožnega inšpektorja v Trstu prof. Žitko, ker je bil takrat edini starejši profesor med antikomunisti.

5. Ker poznam prof. Žitka že iz mladosti in je pripadal poprej isti politični skupini kot jaz, se je ta urad popolnoma zanesel na njegovo delo in mu prepustil vse posle, ki so se tikali nanavo organiziranih slovenskih šol.

6. Toda posledice delovanja prof. Žitka so se pokazale že do meseca februarja 1946. Na slovenskih srednjih šolah v Trstu so bile do takrat že tri dijaške stavke, s poslopja so dijaki razobešali vsako noč Titove zastave, zidovi so bili popisani s „Smrt Baragi“ in z različnimi komunističnimi gesli, tako da je bilo poslopje podobno hlevu. Ko je prišel polk. Wshburne v Trst in si je ogledal šole, se je tako škandaliziral nad takim stanjem poslopja, da je takoj zapustil zavod. Zahteval je, da kap. Simoni takoj nekaj ukrene. Ko mi je naročil, da naj inšpektor Žitko napravi red, ta ni hotel narediti, ker se je bal komunistov. Takrat je bilo stanje res strašno in nevarno. Kap. Simoni je bil na Žitka zelo hud.

Skoraj po vseh ljudskih šolah na tržaškem področju je vladala anarhija. Komunistični odbori so ukazovali, kakor so hoteli. Inšpektor Žitko pa ne samo, da ni hotel nadzorovati šole, ker se je bal priti navzkriž s komunisti, ampak se je redno dogajalo, da sploh nerednosti na šolah ni prijavil prosvetnemu oddelku. To smo izvedeli od drugih oseb ali pa iz časopisov. Dalje je Žitko predlagal za namestitve komunistov in so bili komunisti v Jugoslavije in sicer delno delali proti ZVU. V predlogu za namestitve v šolsko leto 1946/47 je predlagal za mesto Trst več komunistov, ki so poprej leto službovali na deželi. Tako je npr. premestil iz Trebče v Trst začasno učiteljico Maver Lavoslavo, ki poprej ni bila nikdar učiteljica in ki je pustila moža in otroke v Jugoslaviji, samo da je prišla sem agitirat za komunizem. In ko je prišla ta ženska v Trst, je poleg tega, da je na šoli pri Sv. Ivanu komandirala vse, celo prišla na prostotla, postala tajnica komunističnega odbora in šolskih katov. Zaradi njenega delovanja so ZVU šole morali premestiti v Lokev, a tja ni hotela iti. Ko je bil inšp. Žitko vprašan, zakaj je to žensko premestil v Trst, ni vedel nobenega razloga, temveč se je izgovarjal, da ga je preslepila z lepim govorjenjem. Žitko je delal take koncesije komunistom zato, ker je pustil v Jugoslaviji svojo tvornico mila in mislil, da jo bo na ta način rešil. Pustil je v Ljubljani tudi ženo, otroke in hišo. Komunisti so izvajali nanj pritisk z grožnjo proti ženi in tako je bil inšpektor Žitko samo figura komunistov in figura Rubinija. Nočem naštevati še tisoč drugih njegovih grehov.

MAG. IRENA MRVIČ

Primer Janeza Marna- Črtomira Mraka

PRISPEVEK
K BOLJŠEMU VEDENJU
O DELOVANJU PRIPADNIKOV
NARODNEGA IZDAJSTVA

*Okupacija
je leta 1941 slovenski narod
postavila pred izredno težko preizkušnjo,
grožila mu je smrt.
Kljub temu zaradi razrednih,
ideoloških in drugih vzrokov med Slovenci
v boju za osvoboditev
ni prišlo do popolne enotnosti.
Ravno nasprotno,
prišlo je do pojavov narodnega izdajstva
kolaboracionizma in protirevolucije.
Zgodovina človeštva pozna takšna,
sicer tragična razmerja
in jih obravnava kot zakonit pojav.
Zadnja vojna s svojim dogajanjem pri nas
prav gotovo v tem ni bila izjema.
O tej slovenski tragediji
je že vrsta zgodovinarjev
in predvsem pisateljev
marsikaj napisala,
in to kot poskus
osvetlitve določenih dogajanj
in ravnanja tistih posameznikov,
ki so zašli
na pot protinarnodnega delovanja.
Temu je namenjen tudi ta prispevek.*

Janez Marn-Črtomir Mrak je bil sin iz trdne kmečke družine, doma iz Hudej pri Mirni na Dolenjskem. Rojen je bil 16. oktobra 1913, očetu Janezu Marnu in materi Mariji, rojeni Hočevar.¹ V družini je poleg njega bilo še pet otrok. Na materino željo naj bi študiral teologijo, vendar se je odločil za pravo. V letih pred drugo svetovno vojno je študiral v Ljubljani, tik pred okupacijo pa je kot absolvent prava začel službovati na ljubljanski pošti.

Očitno se politično oziroma družbeno aktivno ni udeleževal, kajti v pregledu študentskega gibanja na ljubljanski univerzi (avtorja Slavka Kremenška) ga ne najdemo med družbeno in politično bolj aktivnimi študenti. Kot študent je stanoval v akademskem domu, ki je imel svoje prostore na Miklošičevi cesti. Od tam se ga spominja Vladislav Vidrajs, katerega družina je ravno tako živela v tem poslopju. Kolikor se spominja Vidrajs, je Janez Marn takrat občasno deloval v znanem najstarejšem klerikalnem društvu Danica, vendar za to nimamo neposrednega dokaza².

Po okupaciji Slovenije se je začel zblíževati s krščanskimi socialisti. Dobil je nalogo na Trebanjskem organizirati Narodno zaščito, in je to tudi dokaj uspešno opravil.³ Od avgusta 1941 je sodeloval na številnih sestankih prvih organizatorjev Osvobodilne fronte na območju Velike Loke, Gradišča, Trebnja. Skupaj s Francem Gašparšičem, profesorjem Francem Omahnom in še nekaterim je deloval v rajonskem odboru Osvobodilne fronte Trebnje in pomagal graditi terensko organizacijo Osvobodilne fronte.⁴ Spomladi 1942 je odšel s svojo družino v partizane in sprva deloval na domačem terenu.

Razmejitvena črta med nemškim in italijanskim okupacijskim območjem je od sredine junija 1941 potekala po zasavskih hribih, za Št. Rupertom, Sv. Križem (ali Gabrovko) in Krmeljem. Tako je tudi to izrazito gospodarsko zaostalo območje s pretežno kmečkim življenjem kljub pronemškemu nastopom v prvih dneh okupacije sodilo v italijansko okupacijsko območje — vse do italijanske kapitulacije.

Prvi terenski odbori Osvobodilne fronte so tukaj začeli nastajati že konec maja 1941. Trdnejšo organizacijsko obliko in razmah pa so doživeli potem, ko so junija 1941 na pobudo okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije Novo mesto ustanovili okrožni odbor Osvobodilne fronte. Ozemlje, ki ga je s svojim delovanjem pokrival ta odbor, so bili tisti deli Dolenjske, ki so geografsko, gospodarsko, kulturno in po prometnih zvezah težili

k Novemu mestu, delno pa k Ljubljani kot svojima prirodnima središčema. Vse to območje je še iz časov stare jugoslovanske države bilo izrazito gospodarsko zaostalo, z več kot 70 odstotki kmečkega prebivalstva in kot takšno pripravno za najbolj reakcionarne ideološke manipulacije. Na območju Trebnjega in Mokronoga, ki sta zaradi železniške proge in cestnega križa v Trebnjem postala velikega pomena za okupatorja, so začeli nastajati terenski odbori, junija in julija v Mokronogu, Trebelnem, Trebnjem, Dolenji Nemški vasi. Avgusta in septembra 1941 so tukaj že delovali rajonski odbori, kar je spodbudilo večjo aktivnost prebivalstva. Tisti del prebivalstva, ki pa ni bil naklonjen narodnoosvobodilnemu gibanju, se je že udinjal okupatorju ali pa ostajal neprizadeto ravnodušen do dogodkov. Od spomladi 1942 se je tudi na tem območju pričela dobro organizirana aktivnost članov Katoliške akcije, ki so iz Ljubljane in Novega mesta skušali pridobiti čim več novih sodelavcev. Na trebanjsko-mokrononoškem območju je bila ta aktivnost izrazito močna v Št. Rupertu in okolici, kjer so že poleti 1942 začele nastajati belogardistične skupine. V takšnih razmerah je seveda prihajalo do izdajstev in terorja italijanskih oblasti nad civilnim prebivalstvom. Ker so zaradi ovadbe Franca Kolenca ali njegovega sina italijanski karabinjerji 4. aprila 1942 ranili in ujeli brata Alojza Marna, je Janez Marn 6. aprila dal pobiti Kolenčevo družino. Sedemnajstletni Alojz Kolenc je ranjen zbežal. Sedmega aprila so v povračilo karabinjeri in črnosrajniki požgali Marnovo domačijo in ustrelili dvainpetdesetletnega Marnovega očeta, mater in sestro pa aretirali in ju odpeljali v internacijo.⁵ To je bilo eno prvih takšnih dejanj, zaradi katerih je Marn postal v poznejših mesecih znan v različnih okoljih, vendar je minilo še precej časa, da so v vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja postali nanj bolj pozorni.

Prve dni maja 1942 je bil ustanovljen Dolenjski odred, v okviru katerega so bili oblikovani štirje bataljoni. Za našo vsebino je zanimiv prvi bataljon, ki so ga sestavljali borci s položajem trebanjsko-mokrononoškega območja. Komandant tega bataljona je postal Janez Marn-Črtomir, politkomisar pa Niko Šilih-Boris Nikič.⁶ Do konca maja je bataljon v sestavi drugih enot Dolenjskega odreda deloval na območju severovzhodne Dolenjske, konec maja pa se je premaknil na območje v bližini okupatorjeve postojanke Sv. Anton nad Zdenso vasio in v bližino železniške postaje Do-

brepolje. O prisotnosti bataljona na tem območju, njegovi sestavi, delovanju in nekaterih drugih zadevah sporoča časopis Slovenec, 17. septembra 1942, v 213. številki. Sodeč po zapisih v objavljeni zgodovinopisni literaturi je Janez Marn-Črtomir takoj po prihodu h Kopoljam v dobrepoljski dolini navezal stike s tamkajšnjim kaplanom Ivanom Lavrihom, o katerem Franček Saje v svojem delu Belogardizem trdi, da je bil eden glavnih zaupnikov protikomunistične aktivnosti oziroma Slovenske legije na tem koncu Notranjske. Kot kaže, sta se Marn in Lavrih poznala že od prej ali pa je Marnu bilo naročeno, da se poveže z njim, kajti na obiske v kaplanijo je Marn odhajal sam, brez posredovanja domačih aktivistov.⁷ Kljub temu, da so bataljon zaposlovale številne akcije proti Italijanom, je v bataljonu oziroma njegovem glavnem delu, kjer je bilo tudi bataljonsko poveljstvo, prihajalo do nediscipline, pijančevanja, pa tudi do medsebojnih sporov med borci.⁸ Prestopki so se vrstili zlasti zato, ker jih je dopuščal ali celo z lastnim zgledom spodbujal komandant bataljona. Ali je takrat Marn že razmišljal o preходу v vrste ilegalnega belogardistično-plavogardističnega delovanja in ali je imel kakšne neposredne stike z vodstvom mihailovičevcev na Slovenskem, za to nimamo konkretnih dokazov. Čeprav po njegovi zamenjavi v vodstvu prvega bataljona lahko sodimo, da mu vrhovno vodstvo narodnoosvobodilnega boja ni več popolnoma zaupalo.⁹

Na znani partijski konferenci na Cinku v Kočevskem Rogu od 5. do 8. julija 1942, kjer so veliko govorili o nepravilnostih nekaterih vodstev partizanskih enot do civilnega prebivalstva ter sektaštvu pri komunistih, je v razpravi sodeloval tudi politkomisar 1. bataljona Dolenjskega odreda Niko Šilih. Govoril je o nesoglasjih s krščanskimi socialisti na območju 1. bataljona Dolenjskega odreda v Dobrepoljski dolini, kjer je prišlo do rigoroznega obsojanja in usmrteitev nekaterih domačinov. Seveda je pri tem bila izpostavljena tudi Črtomirova komandantska odgovornost.

Dne 25. junija 1942 je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet dotedanjo 3. grupo odredov razdelilo na 3. in 5. grupo in ustanovilo iz 3. grupe in 3. bataljona Dolenjskega odreda nov Zahodnodolenjski odred s tremi bataljoni. Ob vključitvi borcev 1. bataljona Dolenjskega odreda v Zahodnodolenjski odred je Marn ostal brez razporeda in bil postavljen pod nadzor. K nezaupanju vanj je svoje pri-

speval tudi ugotovljen premik ilegalne četniške skupine Milana Kranjca, ki se je po razkriju na območju Dobrunj začela premikati. Po izdelanem načrtu je načrtovala premik na območje Dobrepolja in tam ustanovitev večje ga oboroženega oddelka, s katerim bi vojaško obvladala območje Suhe krajine. Ta načrt ji je preprečila uspešna akcija čete partizanov Druge grupe odredov, ki je 6. junija 1942 uspešno razbila zbirno belogardistično taborišče v bližini Primskovega. Tako je četniška skupina Milana Kranjca po svojem prihodu na območje med Čušperkom, Starim gradom in Zdenško vasio vzpostavila zvezo s kaplanom Ivanom Lavrihom. Ta jim je v tabor pripeljal tri domačine, po izjavah borcev 1. bataljona pa je stik z njim imela tudi patrola bataljona.¹⁰ Splošne politične razmere v bataljonu in na območju Dobrepoljske doline so, kljub takratni ideji o ustanavljanju samostojnih enot krščanskih socialistov, komunistov oziroma sokolov, preprečili takšno razdelitev borcev v 1. bataljonu.

Ali je Janez Marn-Črtomir Mrak po vseh teh dogodkih resnično zbežal s še tremi sodelavci iz enote, je težko potrditi, čeprav Slovenec v 213. številki, z dne 17. septembra 1942, piše o tem. Da se je o tem govorilo, se spominjajo tudi nekateri še živeči udeleženci takratnih dogodkov,¹¹ vendar konkretnih dokazov za to ni. Nasprotno pa je Edvard Kardelj 5. avgusta 1942 v pismu Zdenki Kidrič-Marjeti dobesedno sporočil: »Marn je tu namestnik komandanta odreda in ni res, da bi dezertiral. To je kleveta bg, če to govori. Je res krščanski socialist in res, da je bil začasno odstavljen, toda stvar je urejena ...«¹² Sodeč po dogodkih, ki

so sledili, so Marna zaradi precejšnje popularnosti med civilnim prebivalstvom in njegove obljube, da se bo popravil, avgusta 1942 že rehabilitirali in postavili za namestnika komandanta Krškega odreda. Toda že ob jesenski vključitvi 2. in 3. bataljona Krškega odreda in 2. bataljona Zahodnodolenjskega odreda v novo ustanovljeno Gubčevo brigado, so znova pretresali vprašanje Marnove discipline in po temeljitem pogovoru v Beblerjevem štabu je bil odstavljen s funkcije in poslan na politično delo na domače območje.¹³

Od junija 1942 so zaradi obsežnih nalog, ki so bile pred aktivisti Osvobodilne fronte, območje okrognega odbora Osvobodilne fronte Novo mesto razdelili na podokrožja. Tako so na tem, za našo vsebino pomembnem območju ustanovili trebanjsko in mirensko-mokronoško podokrožje. V prvem so območno delovali rajoni v Trebnjem, Sv. Križu, pozneje tudi Dobrnič, v drugem pa Mirna, Mokronog, Št. Rupert in Trebelno. Tako je razmeroma močni aktivnosti prebivalstva bila prirejena tudi bolj ustrezna organizacija Osvobodilne fronte.¹⁴ Vendar je že po 12. septembru 1942, ko je prišlo do italijanske ofenzive na tem območju, postala situacija precej drugačna. Povečano vojaško aktivnost so spremljala tudi večja nasilja okupatorja in hkrati organiziranje nasprotnikov narodnoosvobodilnega gibanja v belogardistične skupine, ki so se utrdile v Št. Rupertu, na Rakovniku, v Mokronogu, Tržišču, Št. Janžu, Trebnjem, Selah pri Šumberku, poleti 1943 pa še v Dobrniču in na Čatežu.

Od pozne jeseni leta 1942 je Janez Marn-Črtomir Mrak bil sprva politični delavec Osvobodilne fronte Novo mesto. Nato pa je na

¹ Rojstne podatke hrani matični urad Trebnje.

² Ustna izjava Vladislava Vidrajsa avtorici, 15. junija 1987.

³ Tone Fajfar: Odločitev 1941, Založba Borec, Ljubljana 1967, strani 92 in 93.

⁴ Zoran Hudales: Občina Trebnje v NOB, Ljubljana 1975, strani 88 in 89.

⁵ Arhiv IZDG, f 3/V, lt. brzojavke karab. tenence Trebnje, 5., 8. in 10. aprila 1942; Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941 – 1945, Založba Borec, Ljubljana 1987, strani 92 in 93; ustna izjava Antona Zgonca-Vasje, julij 1987.

⁶ Velimir Kraševac-Igor: Dolenjski puntarji, Založba Borec, Ljubljana 1985, strani 13 in 14.

⁷ Izjava Julije Adamič, poročene Kosina, z dne 23. junija 1986.

⁸ Zaslišanje Črtomirja Mraka, IZDG, f 4, M 1/06; prvo zaslišanje Črtomira Mraka na podlagi obtožnice glavnega poveljstva, z dne 26. junija 1942.

⁹ Velimir Kraševac-Igor: Dolenjski puntarji, Založba Borec, Ljubljana 1985.

¹⁰ Štefanija Ravnihar-Podbevšek: Sv. Urh, Založba Borec, Ljubljana 1978, stran 103; Franček Saje: Belogardizem, Založba Borec, Ljubljana 1951, strani 326 in 327; arhiv IZDG, f VII/1.

¹¹ Ustna izjava Hinka Kavčiča (eden aktivistov Osvobodilne fronte iz Dobrepolja), junija 1987.

¹² Arhiv CK ZKS v Ljubljani.

¹³ Ustna izjava Karla Forteja, z dne 7. julija 1987.

¹⁴ Vekoslav Perpar: Aktivisti Osvobodilne fronte podokrožja Trebnje in Mokronog, Domicili občin, stran 734.

lastno željo odšel za aktivista v trebanjski rajonski odbor. Z nekaj sebi podobnih ljudi se je zakopal v ilegalo in se izogibal resnično pozitivnemu političnemu delu. Pravzaprav za čas od pozne jeseni 1942 do zgodnje pomladi 1943 sploh nimamo nobenih konkretnih podatkov, kje je bil in kaj je delal. Aktivisti trebanjskega in mirenko-mokronoškega podokrožja so ga občasno srečevali in v glavnem mu jih je uspelo prepričati, da opravlja pomembno politično delo z vednostjo najvišjega vodstva Osvobodilne fronte.

To je bilo obdobje, ko je narodnoosvobodilno gibanje doživljalo po neuspeli roški ofenzivi nov polet, pa tudi obdobje merjenja moči z vsemi tistimi v vrstah gibanja in ob njem, ki jim moralna premoč komunistov ni ustrezala.

Med idejno nazorsko različnimi sodelavci v Osvobodilni fronti je bilo čutiti obujanje neke samostojnosti posameznih ustanovnih skupin. Tako so organizirali samostojne sestanke partizanov komunistov, partizanov krščanskih socialistov oziroma kristjanov (ki jih je bilo največ!) in sokolov, kar je seveda krepilo sektaštvo med partizani in pogosto tudi ločevanje med njimi po neustreznih merilih.¹⁵ Zaradi podobnega političnega dela med sicer dobrimi krščansko-socialističnimi kadri na Dolenskem je tisti del političnih delavcev, ki je že od začetka bil skeptičen do sodelovanja s komunisti, postal še bolj nezaupljiv. Kljub formalno urejenim odnosom v vrhu Osvobodilne fronte po sprejetju dolomitske izjave, so posamezni terenski aktivisti še naprej, čeprav bolj prikrito, delovali po starem. Zato so bila potrebna še nadaljnja razčiščenja med njimi. Tako so bili aktivisti krščanskih socialistov iz novomeškega in belokranjskega okrožja 19. in 20. februarja 1943 klicani v Bogneti vasi pri Trebelnem, sredi marca pa na Srebotniku pri Starih žagah. Razčiščevali so odprta vprašanja. Večina aktivistov se je sprijaznila z realnostjo in na Pugled so prišli vsi, tam sprejeli Kardeljevo pojasnilo o pravilnosti sprejetih sklepov dolomitske izjave, nato pa so se vrnili nazaj na svoje aktivistično delo.¹⁶ Med njimi je bil tudi Janez Marn, ki je po smrti Vinka Paderšiča in Vinka Kosa ter potem, ko je bil ranjen Franček List-Marko, prišel v novomeški okrožni odbor Osvobodilne fronte. Kot aktivist se je s svojim najožjim sodelavcem Dragom Prijateljem nadzraval na trebanjskem koncu. To je bil čas, ko so slovenski in hrvaški partizani zavzeli okupatorsko postojanko Suhor v Beli krajini. Uspeha te partizanske zma-

ge ne gre presojati zgolj po uničenju postojanke, pridobljenem plenu v orožju, marveč tudi po dejstvu, da se je pokazala vsa slabost belogardistov in njihovih italijanskih zaščitnikov. Nadvse je pomemben padec Suhorja zato, ker sta zaslisanji ujetih belogardističnih kolovodij Dobrivoja Vasiljevića¹⁷ in patra Norberta Klementa pokazali globok moralni propad ljudi, ki so bili včasih oficirji jugoslovanske vojske oziroma nosilci pomembnih družbenih funkcij. Posebno zanimiva je bila izpoved aktivnega pehotnega kapetana nekdanje jugoslovanske vojske Dobrivoja Vasiljevića o vojaški organiziranosti Legije smrti, ilegalne vojske pod vodstvom majorja Karla Novaka, ter njeni približni številčni moči in prostorski razmeščenosti. Ta zaslisanja so tudi pojasnila stopnjo povezanosti belogardistično-mihailovičevske organizacije z italijansko vojsko. Smoter te organiziranosti v Sloveniji je bil vojaško obvladati masiv Gorjancev, od koder bi potem prodirali v druge dele Slovenije. Zaenkrat so sodelovali z Italijani, ob drugačnem povelju iz Londona ali če zaradi močnega klerikalnega vpliva ne bi mogli ostati v taki povezavi, pa so se nameravali vrniti v ilegalo in nadaljevati svoje delo.

Spomladi 1943, v precej spremenjenih, za okupatorja neugodnih političnih in vojaških dogodkih na bojiščih, je tudi med klerikalci in mihailovičevci prišlo do resnega razhajanja, vendar nespremenjenega odnosa do narodnoosvobodilnega gibanja. Eni in drugi so pričakovali ugodnejše pozicije zase in temu ustrezno ustvarjali ali poskušali ustvariti določene povezave.

Sodeč po zapisanih izjavah kaplana Jakoba Mavca v Slovenskem domu, jeseni 1943, so poleti iz Ljubljane poskušali ustvariti stik s Črtomirom Mrakom v smislu zbližanja in sporazumevanja belih voditeljev in Osvobodilne fronte. Na dveh sestankih, na katerih sta se v okolici Trebnjega sestala Črtomir Mrak in kaplan Franc Malovrh-Breznik, so imeli take pogovore, vendar konkretnjših rezultatov ti srečanja nista prinesli. Prišlo pa je do bolj odkrite diferenciacije Črtomira in njegovih ožjih sodelavcev do narodnoosvobodilnega gibanja.¹⁸

Na območju trebanjskega in mirenko-mokronoškega podokrožja je od marca 1943 naraščala sovražnikova napadalnost, ki jo je spremljala tudi povečana aktivnost četniško-belogardističnih skupin. Tako je iz vrhniške okolice skozi Stično, Čatež in Trebelno naprej proti Krki prišla večja skupina (kakšnih 30 lju-

di) pod vodstvom Karla Novaka, Marjana St-miša in kaplana Franca Malovrha¹⁹. Surovo so nastopali proti civilnemu prebivalstvu in med potjo morili politične aktiviste in partizane, ki so bili ločeni od svojih enot. Na to območje pa so pritiskali tudi belogardisti. Tako je konec marca 1943 iz tabora Štajerskega bataljona prišla v Št. Rupert skupina 32 belogardistov, pretežno tamkajšnjih domačinov, in se utrdila v cerkvi in kaplaniji. Na prošnjo domačega župnika je v začetku aprila tudi Mirna peč dobila belogardistično enoto, ki je v naslednjih mesecih delovala južno od železniške proge Trebnje—Novo mesto. V Trebnjem pa so skupno z Italijani bili zelo aktivni Banoi²⁰ belogardisti. V vojaškem smislu je na tem območju deloval Zahodnodolenjski odred, od aprila tudi bataljoni brigade Ivana Cankarja, v junijskih dneh pa so na obrobje tega območja prišle tudi druge slovenske brigade, ki jim je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet zastavilo posebne naloge.

V drugi polovici julija 1943 je po ukazu majorja Karla Novaka prišlo do preurejanja četniške-mihailovičevske organizacije in mobilizacije vanjo. Najprej sta odšli dve skupini, ena na Primorsko, druga na Gorenjsko, preostali pa so se organizirali kot četniški odred in odšli na mobilizacijsko propagandni pohod na Dolenjsko. Vodil jih je Danilo Koprivica-Borut. Ob srečanju predhodnice plavogardistov z borci Zahodnodolenjskega odreda so se predstavljali kot vojska kralja Petra in napovedovali, po skorajšnji kapitulaciji Italije, skupen boj s partizani proti Nemcem. Vodstvo odreda ni nasedlo tej verbalni demagogiji, marveč je hitro organiziralo dobro oboroženo skupino, ki je začela hajko za plavogardisti. Njihova ak-

cija se je uspešno končala pri Družinski vasi, kjer so praktično brez boja zajeli glavino te četniške skupine, precej orožja in vojaške opreme. Zdaleč največjo vrednost so imeli zaplenjeni dokumenti, ki so potrjevali in dokazovali zločinsko dejavnost bele in plave garde, njuno sodelovanje z italijanskim okupatorjem in protinarodno delovanje nekaterih med ujetimi.²¹ Tako so trije med ujetimi bili obtoženi pred vojaškim sodiščem in po temeljitem sodnem postopku tudi obsojeni na smrt. Vsem drugim so ponudili možnost vstopa v partizane. Zanimivo je, da Velimir Kraševac-Igor v svoji monografiji o Zahodnodolenjskem odredu govori o tem, da je med zaslišanimi četniki v Družinski vasi bil tudi Janez Marn-Črtomir. Navaja ga kot vodjo²² skupine belogardističnih dezerterjev iz Otočca. Tako je že drugič v dobrem letu dni govor o dezerterju Janezu Marnu-Črtomiru, čeprav je prvi »pobeg« poleti 1942 iz vrst 1. bataljona Dolenjskega odreda nedokazljiv. Nasprotno pa za poletje 1943 ohranjeni arhivski dokumenti in še živi posamezniki, ki so bili Črtomiru blizu, govorijo, da je opravljal delo terenskega političnega delavca v trebanjskem podokrožju. Prav o tem terenskem delu in napakah v njem govorita dve ohranjeni poročili vojaške obveščevalne službe iz začetka avgusta 1943.²³ V prvem so sporočeni natančen opis taborišča »plavih« v Družinski vasi in druge značilnosti moštva, ki je bivalo tam, v drugem pa je opis srečanja, ki ga je imela četniška skupina Bogdana Zaplottnika z intendantom Zahodnodolenjskega odreda Jeričem in s še nekaterimi v gostilni Dolenšek v bližini Trebelnega. Na to srečanje sta prišla tudi politična delavca Črtomir-Janez Marn in Drago Prijatelj. Četniki so prepričevali prisotne o želji svojega komandanta Boru-

¹⁵ Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945, Založba Borec, Ljubljana 1987, stran 581.

¹⁶ Jože Penca: Pričevanje in vprašanje, Naši razgledi št. 6, 25. marca 1983, strani 161 in 162.

¹⁷ Dokument o belogardistično-mihailovičevski izdaji, januar 1943, 122/II, Muzej ljudske revolucije Slovenije, Ljubljana.

¹⁸ Franček Saje: Belogardizem, Založba Borec, Ljubljana 1951, stran 746.

¹⁹ Velimir Kraševac-Igor: Dolenjski puntarji, Založba Borec, Ljubljana 1985, stran 254.

²⁰ Ivan Ban, fašistični komisar trebanjske občine.

²¹ Glej dokument o plavogardističnem izdajstvu, agitacijska komisija Izvršnega odbora Osvobodilne fronte, Muzej ljudske revolucije Slovenije, Ljubljana.

²² Velimir Kraševac-Igor: Dolenjski puntarji, Založba Borec, Ljubljana 1985, stran 294: »Vsi belogardisti iz Otočca, ki so pristopili k četnikom v Družinski vasi, so bili oproščeni in izpuščeni, prav tako njihov vodja Janez Marn, čeprav se je o njem vedelo, da je partizanski dezerter. Marn je priznal svoj pobeg, zato so ga poslali domov z literaturo, ki je govorila o pomenu narodnoosvobodilnega boja...«

²³ Poročilo Nika Majcna z dne 3. in 14. avgusta 1943, Arhiv RSNZ SRS, glavni obveščevalni odsek pri Glavnem štabu narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije I; poročilo Nika Majcna z dne 27. avgusta 1943 centralni komisiji varnostnoobveščevalne službe, arhiv RSNZ SRS, glavni obveščevalni odsek pri Glavnem štabu narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije I.

ta-Danila Koprivice, da bi se pogajal o sodelovanju s partizani. Še bolj kot ti dve poročili je za našo problematiko zanimivo naslednje iz zadnjih dni avgusta, ki ga je Niko Majcen poslal centralni komisiji Varnostnoobveščevalne službe Osvobodilne fronte in v katerem je sporočil vrsto ugotovljenih nepravilnosti v zvezi s terenskim političnim delom Janeza Marna, Draga Prijatelja in še nekaterih drugih političnih delavcev. Vsa zadeva se je začela razpletati po zaslugi kontrolorja kurirskih postaj Vladimira,²⁴ ki je na svojih obhodih kurirskih postaj ugotovil nekatere nepravilnosti pri oskrbovanju kurirske postaje TV-4 in se seznanil s govoricami o skrivaštvu ter rekvizicijah, ki so jih skrivači delali v dogovoru z nekaterimi terenskimi političnimi delavci.

Sedež TV-4 je od aprila 1943 bil v Blatnem klancu, v skritem grabnu potoka Radulje. Od tam so kurirji hodili vsaj dvakrat na teden preko Gradišča mimo Gomile, Račjega sela, Iglenika na Dolgo njivo do javke. Imeli pa so tudi redne stike s tehniko, ki je bila na Hmeljniku, in zvezo s TV-16 na območju Brezove rebr.

Razkrilo se je, da je nekeje v skalah med Ponikavami in Repčami tabor dezertjerjev,²⁵ med katerimi je bil tudi Črtomirov brat Jože, ki se je javno izdajal za plavogardista in napovedoval združitev krščanskih socialistov in plavih ter končno zmago plavih.

V Trebnjem je nabiralno akcijo za plave organiziral profesor Omahen iz Prudofa. Več o načinu odtujevanja raznega blaga je pojasnil konkreten primer, ko je komandant TV-4 Gaber²⁶ prosil mesarja Potokarja v Trebnjem, naj jim pošlje nekaj zabele, in je Potokar po dogovoru poslal okrog 8 kg slanine in kruha v svojo zidanico v Lipnik. Ko pa so v zidanico prišli kurirji iz TV-4, so ugotovili, da so politični delavci, terenci Drago Prijatelj, Janez Marn-Črtomir in Jože Marn, že odnesli omenjene zaloge. V pogovoru s Potokarjem jim je ta pojasnil, da je obljubljena živila dal Črtomiru, da jih ta odnese Gabru. Seveda postaja TV-4 te hrane ni nikoli dobila. V Trebnjem in okolici pa so ljudje vse pogostejše govorili o večjih količinah materiala, ki so ga simpatizerji Osvobodilne fronte preko omenjenih terenskih delavcev pošiljali v partizanske enote, do tja pa to blago nikoli ni prišlo. TV-4 je o vsej zadevi poročala sekretarju trebanjskega podokrožja Vrbincu-Vekoslavu Perparju. Ta je obljubil, da bo stvar uredil, hkrati pa jih je potolažil, da zadeve z dezertjerji presojajo preveč črnogledno, kajti mnogi dezertjerji se vračajo v partizansko vojsko.²⁷

Toda zadeve se niso polegale in tako je terenski delavec iz Vrhovega Lado Žgajnar s posebnim pismom sporočil izvršnemu odboru Osvobodilne fronte o razmerah na terenu. Toda ker ni prišlo do nobene intervencije, je podvomil, da je pismo sploh prišlo na pravi naslov. Ljudje na terenu so čedalje pogostejše opozarjali na razmere, ki so terjale ukrepanje. Do ukrepov je prišlo šele po opisanih poročilih obveščevalca Nika Majcna, posebno zadnjega iz konca avgusta, ki ga je poslal centralni komisiji varnostnoobveščevalne službe. Pričeli so poizvedovati od dveh strani, po nalogu članice centralne komisije varnostnoobveščevalne službe Marjete-Zdenke Kidrič in okrožne komisije varnostnoobveščevalne službe za novomeško okrožje.²⁸ Očitno pa do kakšnega večjega razpleta zadeve pred kapitulacijo Italije ni prišlo. Vrstili so se pomembni politični in vojaški dogodki, ki so za krajši čas zadevo potisnili ob rob, da bi v začetku oktobra 1943 znova postala zelo aktualna.

Varnostnoobveščevalno službo v okrožju Novo mesto so začeli organizirati v juniju 1943. Imenovana okrožna komisija je začela delati šele avgusta, ko je bila organizirana prva obveščevalna služba in so začeli sistematično zbirati obveščevalne informacije o razmerah v sovražnikovih postojankah, njegovi oborožitvi in o vseh njegovih aktivnih sodelavcih. Obveščevalna poročila, namenjena centralni komisiji varnostnoobveščevalne službe in s tem operativnim enotam partizanske vojske, v avgustu in septembru sporočajo med drugim tudi o povečani aktivnosti belogardistov in plavogardistov. Tako obveščevalno poročilo iz Novega mesta iz sredine avgusta 1943 govori o dejavnosti plavogardistov v Ljubljani, njihovem vodstvu, finančnih virih, predvsem pa o zvezah z belo gardo in okupatorjem. Ko konkretno govori o novomeški dejavnosti plavih, navaja, kakšne vsote so bile zbrane v Novem mestu zanje, poroča o vrnitvi nekaterih žandarmerijskih in drugih oficirjev stare jugoslovanske vojske iz internacije ter o njihovem aktiviranju v plavo gardo. V mokronoškem in trebanjskem območju so že v prvi polovici avgusta opazili oživljeno plavogardistično dejavnost v vrstah domačih starojugoslovanskih oficirjev, uradnikov in uslužbencev. Osrednja oseba vsega tega organiziranja je bil starojugoslovanski geodetski kapetan Andrej Glušič,²⁹ ki se je povezal s Karlom Plemljem, poslovodjo firme Bata v Mokronogu, Jovanom Tepšićem, aktivnim artilerijskim oficirjem, in uradnikom Prevoda v Mokronogu Trupejem

ter še nekaterimi drugimi. Okrožna komisija varnostnoobveščevalne službe³⁰ je povečano plavogardistično dejavnost zaznala tudi v Škocjanu pri Novem mestu. Takoj po kapitulaciji Italije, ko so na območju vsega okrožja Osvobodilne fronte začeli intenzivno mobilizacijo, sta se nanjo odzvala Andrej Glušič in Karel Plemelj. Toda že po nekaj dneh sta skrivaj zapustila partizansko enoto, Gubčevo brigado, in se zatekla v ilegalo. Okrožna komisija je nato od obveščevalca iz Mokronoga dobila obvestilo, da je Glušič o svojem pobegu pisal mokronoškem zdravniku dr. Mušiču. Obvestil ga je, da je zapustil partizanske vrste, ker je dobil zvezo z angleško informativno službo, katere član je že dalj časa. Obenem ga je prosil, naj poskrbi za njegovo družino. Za nas je zanimivo vprašanje, ali je prišlo do povezave Janeza Marna-Črtomira in njegovega kroga z Glušičem že takrat ali pa je ta zveza nastala pozneje. Glušič v svojem poročilu Mihailoviču, poslanem 1. marca 1944, govori o tej zvezi, ki traja že dalj časa.³¹ Po naročilu centralne komisije varnostnoobveščevalne službe septembra 1943 je novomeška okrožna komisija varnostnoobveščevalne službe začela raziskovati obtožbe proti Janezu Marnu in njegovim sodelavcem. Zaslili so sedem oseb,³² ki so imele take ali drugačne stike z obtoženim, in so bili ugledni sodelavci narodnoosvobodilnega gibanja. Vsi zaslili so sodili, da sta Janez Marn-Črtomir in Drago Prijatelj formalno sicer zadolžena za politično delo na območju obeh podokrožij, da pa na večji razmah narod-

noosvobodilnega gibanja premalo vplivata. Njuna politika je bila politika čakanja, češ, vsa prihodnost slovenskega naroda je vezana na Angleže, partizanska vojska v tem boju nima nobenih šans. Vedeli so za naklonjenost Črtomira »plavim«, predvsem pa poznali njegovo toleranco do vseh partizanskih dezerterjev, ki so se v večjem številu skrivali v Mirenski dolini.

Po opravljenih poizvedovanjih je novomeška okrožna komisija zbrane izsledke posredovala centralni komisiji varnostnoobveščevalne službe ter s tem končala zadevo. Dodatnih preiskav ali pogovorov niso opravili, saj jim v tem smislu niso bila posredovana nobena dodatna navodila. Tovarišica Vida Kulovec, članica novomeške komisije varnostnoobveščevalne službe, se spominja, da je vse zadeve pozneje vodila centralna komisija varnostnoobveščevalne službe v dogovoru z obveščevalnim oddelkom pri Glavnem štabu narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije. Sicer pa je tak način dela bil običajen v delovanju varnostnoobveščevalne službe, ki je bila strogo centralno vodena od zgoraj navzdol. Glede na poznejši potek dogodkov lahko domnevamo, da je centralna komisija varnostnoobveščevalne službe skupaj z obveščevalnim oddelkom Glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije ob zbiranju številnih podatkov in informacij ob pripravah na kočevski proces proti organizatorjem in ideologom bele in plave garde ugotovila ponavljanje obtožb na

²⁴ Jože Žukovec, glej Rado Zakonjšek: Partizanski kurirji, Ljubljana 1986, stran 45.

²⁵ Ustna izjava Staneta Prijatelja, z dne 20. julija 1987, v njej je posebej omenjal veliko dezerterjev in skrivačev, ki so poleti 1943 delovali na območju obeh podokrožij. Spominja se Črtomira iz tistega časa kot vojneega referenta pri podokrožnem odboru Osvobodilne fronte.

²⁶ Jože Horvat, glej Rado Zakonjšek: Partizanski kurirji, Ljubljana 1985, stran 44.

²⁷ Pogovor z Vekoslavom Perparjem-Vrbincem, septembra 1987; spominja se, da je Črtomirova negativna vloga postala bolj jasna ob kapitulaciji Italije, ko je kot vojaški referent pri podokrožnem odboru Osvobodilne fronte Trebnje odkrito zavračal mobilizacijo. Zato so ga tudi razrešili te funkcije.

²⁸ Poročilo okrožne komisije varnostnoobveščevalne službe Novo mesto centralni komisiji varnostnoobveščevalne službe z dne 15. avgusta 1943, arhiv RSNZ SRS, A 411104-106.

²⁹ Po podatkih odseka za notranje zadeve – obveščevalni oddelek, 15. julija 1944, v arhivu RSNZ SRS, A 378520: Glušič Andrej, rojen 30. novembra 1906, jugoslovanski oficir, kapetan I. klase, stalno bivališče Mokronog, pred vojno služboval v Beogradu, po okupaciji prišel v Slovenijo, leta 1942 bil interniran, aprila 1943 pa se je vrnil v Mokronog. Od tam je stalno hodil v Ljubljano na sestanke Bega in Moga.

³⁰ Poročilo okrožne komisije varnostnoobveščevalne službe Novo mesto, z dne 30. septembra 1943, v arhivu RSNZ SRS.

³¹ Poročilo o formiranju »mirenskega odreda«, 1. marca 1944, Vojnoistorijski arhiv Beograd, F kontra-revolucija, K 150, 8/1: »Komandant poročnik Marn je bil dve leti v partizanih komandant bataljona in nato član okrožnega odbora za Novo mesto. Po poklicu je študent prava in je bil član stranke krščanskih socialistov. V partizanske vrste je stopil takoj na začetku kot nacionalist in je takoj, ko je spoznal, da je partizanstvo povsem komunistična zadeva, vzpostavil stik s podpisanim ter je bil ves čas njegov obveščevalec.«

³² Zaslisanja, ki so jih opravili člani okrožne komisije varnostnoobveščevalne službe Novo mesto, 23. septembra 1943, arhiv RSNZ SRS, A 455407 – 455411.

rovaš Črtomira in sodelavcev in zato ukazala, da ga privedejo v Kočevje na zaslišanje. Tudi zaslišanja posameznih obtožencev v kočevskem procesu (France Malovrh-Breznik, Jože Štepic-Joco) so pokazala določene povezave z Janezom Marnom.³³ Kljub temu so menili, da njegova krivda ni popolnoma dokazljiva, zato so ga poslali v Ribnico, kjer naj bi ga nadzirali v varnostni skupini,³⁴ daleč od domačega območja in s tem nemške meje.

Takoj po teh dogodkih, sredi oktobra 1943, je prišlo do nemške ofenzive, ki je skoraj po mesecu svobode na Dolenjskem, Notranjskem in v Beli krajini prinesla nove vojaške preizkušnje za narodnoosvobodilno gibanje. Novonastale vojaške razmere je Janez Marn-Črtomir izkoristil in preprosto izginil iz Ribnice. Seveda je v ribniški skupini varnostnikov prišlo do preplaha, vendar v novih vojaških razmerah, ki so terjale njihov premik proti Beli krajini, kaj več kot očitka niso bili deležni. In kam se je napotil Janez Marn-Črtomir? Očitno nazaj na domače območje.³⁵ Nove vojaške razmere, to je po nemški ofenzivi stalna prisotnost nemških vojaških posadk v prejšnjih italijanskih postojankah, ob komunikacijah in v večjih krajih, so zmanjšale svobodno in polsvobodno ozemlje, predvsem pa omejile redno medsebojno obveščanje vseh udeležencev narodnoosvobodilnega gibanja. Tako smemo upravičeno domnevati, da je Marn-Črtomir še nekaj časa deloval na območju trebanjskega in mirensko-mokronoškega podokrožja, od koder je nato konec leta odšel v Ljubljano. O tem, da je odšel v Ljubljano, priča tudi sporočilo trebanjske podokrožne komisije varstvenoobveščevalne službe. Ko so tukajšnji varnostniki iskali sledove za plavogardističnega agitatorjema bratoma Jožetom in Jankom Sajem v okolici vasi Št. Lovrenc, so od domačinov izvedeli, da se je Črtomir že odpravil v Ljubljano. Seveda so bili pri komisiji previdni pri oblikovanju končnega sklepa in so to vest označili le kot poizkus zabrisanja sledi.³⁶ Toda izsledki obveščevalne službe odseka za notranje zadeve pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, zbrani v začetku marca 1944, so ugotovitev, da se je Črtomir zatekel v Ljubljano, potrdili. V istem poročilu je tudi ugotovitev, da je Črtomir skupaj z Andrejem Glušičem, bratoma Sajem in profesorjem Omahnom organiziral plavogardistično delovanje na mokronoško-trebanjskem območju. Zgodaj spomladi 1944 je Janez Marn-Črtomir Mrak svojo aktivnost in njene cilje sam pisno predstavil v obliki posebnega pro-

glasa,³⁷ namenjenega Slovencem na območju Dolenjske. V njem je ocenil svojo partizansko dejavnost, funkcije, ki jih je opravljal v partizanski vojski in Osvobodilni fronti. Kot vzrok za svoj umik iz narodnoosvobodilnega gibanja je navedel popolno prevlado komunistične partije nad gibanjem in jo nato obtožil vsega trpljenja slovenskega ljudstva in brezsmiselnega uničevanja narodnega premoženja. V nadaljevanju proglasa obvešča slovensko javnost, da je s svojimi tovariši, častniki, podčastniki in zvestim moštvom sklenil izpeljati udar v partizanskih vrstah in začeti boj proti komunistom za zaščito slovenskih življenj in narodnega premoženja ter osvoboditev in zedinjeno Slovenijo v novi socialno urejeni federativni Jugoslaviji.

V tistem času so Marnove mirenske četnike prebivalci območja mejnega pasu novomeško-grosupeljsko-stiškega okrožja že dobro poznali in razen njemu zvestih pripadnikov besedam njegovega proglasa niso verjeli. So-deč po ohranjenih poročilih obveščevalnega oddelka pri odseku za notranje zadeve predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in obveščevalnega centra Glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, so Marnovi četniki, tako imenovani Mirenski odred, začeli nastopati na območju Mokronoga, Sv. Križa in Trebnjega v začetku marca 1944. Skupina, sprva okrog 70 ljudi, pozneje nekaj čez 100, je bila zelo dobro oborožena. Lovili in pobijali so politične delavce Osvobodilne fronte, napadali manjše partizanske patrulje in partizanske kurirje ter tako nadaljevali taktiko bojevanja ilegalnih četniških skupin iz leta 1942. V stikih s prebivalstvom pa so se izdajali za redno jugoslovansko vojsko in prebivalstvu tvezili o pogajanjih s partizani, ki da so v teku, ter o bodočem medsebojnem sporazumu. Seveda takšnih pogajanj ni bilo, nasprotno, partizanske enote so skušale uničiti Marnove četnike, vendar so se ti uspešno izmikali vsem večjim spopadom, saj so imeli med prebivalstvom številne informatorje. Obveščevalni center pri Glavnem štabu narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije je njihovo dejavnost zasledoval in zanimiva je ocena³⁸, ki so jo konec oktobra 1944 oblikovali o tej dejavnosti: »... Pod nazivom »Črna roka« je razumeti troje: 1. skrivaške skupine dezertirjev iz narodnoosvobodilne vojske; 2. teroristično-likvidatorske bande v Ljubljani, pa tudi po drugih krajih Slovenije; 3. plavogardistično formacijo »Črna roka«, ki se je pojavila na terenu

v marcu 1943 na sektorju Čatež-Sv. Križ, s komandantom Mrak Janezom – Črtomirjem, ki se sedaj nahaja v Dolomitih, z nazivom Dolenski četniški odred kot legalna plavogardistična mihailovičevska skupina. Skupina se je rekrutirala iz skrivačev in partizanskih dezertirjev. Od avgusta dalje je opaziti še posamezne oddelke t.zv. »Črne roke«, legalno vključene k nekaterim domobranskim postojankam. Domobranci jih uporabljajo kot napadalne patrole na kurirje in terenske organizacije, sicer se grupe v borbi ne udeležujejo...»

In kaj je o tej enoti, ki jo je vodil Janez Marn-Črtomir Mrak napisal v svojem pismu³⁹ Andrej Glušič »gospodu ministru vojske in mornarice Dražu Mihailoviću«? Del tega se glasi: »Po tragediji našega prvega odreda v Grčaricah, od tega je več kot pet mesecev, smo 27. februarja formirali »Mirenski četniški odred«. Odred smo poimenovali po reki Mirni, njegovo mobilizacijsko operacijsko območje je ozemlje med Krko in začasno nemško mejo proti Ljubljanski pokrajini. Za organizacijo prostovoljne mobilizacije so na to območje odšli iz Ljubljane trije oficirji, in to: rez. pehotni poročnik, Janez Marn, komandant odreda, aktivni pehotni podporočnik Jože Saje, namestnik komandanta in rez. pehotni podpo-

ročnik Slavko Grum, s 102 borbema četnikoma, ki so oboroženi z 20 mitraljezi, 2 lahkim metalcema, 4 puškomitraljezi, 3 brzostrelnimi puškami in 82 puškami. Naloga odreda je zbrati raztepane skupinice tako imenovanih skrivačev na tem območju, računa se na okrog 700 ljudi...»

Po zbiranju, formiranju in urjenju bo odred to območje očistil partizanov, v prvi vrsti s propagandnim vplivom na nezadovoljnejše, ki jih je v partizanskih vrstah vsak dan več.»

Janez Marn-Črtomir Mrak si je leta 1944 pridobil zelo slab sloves med številnimi sodelavci in simpatizerji narodnoosvobodilnega gibanja. Ne samo da je vodil Mirenski četniški odred, ki je ropal in pobijal po trebanjskem, mirenskem in mokronoškem območju, marveč se je tudi osebno udeleževal pri različnih nepoštenih delih v Ljubljani in okolici. Njegove zveze z najvišjim vodstvom domobranstva in nemškim okupatorjem so potrjene in izpričane v poročilih obsojencev pred vojaškim sodiščem IV. armade v Ljubljani takoj po končani vojni. Njegova usoda po koncu vojne ni znana. Domnevajo, da je pobegnil iz dežele, vendar o tem žal nimamo dovolj trdnih dokazov.⁴⁰

³³ Zaslišanje obtožencev v kočevskem procesu, arhiv IZDG v Ljubljani, F 6.

³⁴ Ustna izjava Vladislava Vidrajsa, 19. junija 1987.

³⁵ Ustna izjava Staneta Prijatelja, 20. julija 1977; v njej se spominja bežnega srečanja s Črtomiro ob koncu nemške sovražne ofenzive.

³⁶ Poročilo obveščevalca Slavka Kolenca okrožni komisiji varnostnoobveščevalne službe Novo mesto, konec novembra 1943, arhiv RSNZ SRS, A 413329–413332.

³⁷ Proglas Udar v partizanskih vrstah, 20. aprila 1944, prepis v arhivu IZDG v Ljubljani; o tem proglasu govori tudi poročilo obveščevalne službe odseka za notranje zadeve pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta maja 1944, v arhivu RSNZ SRS.

³⁸ Del poročila obveščevalnega oddelka Glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 20. oktobra 1944, o belo- in plavogardistični formaciji v Sloveniji, arhiv IZDG v Ljubljani, F glavni štab, F 52.

³⁹ Poročilo poverjenika za četniške odrede za vzhodno Slovenijo, 1. marca 1944, v Vojnoistorijskem arhivu v Beogradu, F kontrarevolucija, K 150, 8/1.

⁴⁰ Poleg naštetih posameznikov, ki so mi ljubeznivo pomagali pri razjasnjevanju nekaterih nejasnosti v vsebini, ki sem jo obdelovala, in so navedeni v opombah, so mi pri tem delu z nasveti pomagali Albin Ausec, Bogdan Osolnik in Lado Ostanek.

Proglas

Slovenci! Kod komandant part. Bataljona in Krakega odreda ter kot član političnega odbora za novinarske potrebe, sem imel prilike od blizu opazovati razvoj in delo OF. Vsi poiskusi, ki smo jih jaz in drugi v teku dveh let započeli, da bi OF privedli na narodne podlage so ostali brezuspešni. Program devetih točk, ki je bil osnovan za skupen osvobodilen gstop različnih svetovne nazerskih skupin, je bil od partitijcev izdajalske pogazen. Od 15; 16. 43. dalje lihe ne, ore biti funkcionar OF kdor ni partitijec. OF torej ni n'e drugega kake ves kaker komunistična partitija.

Nesteti poboji krstanskih socialistov in Sokolev- nepartitijcev sem vsem jasno dokazujejo kakšen je pravi namen KPS.

Zverinsko pobijanje trpecega slovenskega ljudstva, katerega prica ste vi sami in brezsmiselno unicevanje nasega narodnega premozenja vodi v najhujše nezrepe, ki se kdaj zadela nas nared;

Zato sem sklenil, da s svojimi tovarisi lastniki, podkastniki in zvestim moštvom izvedem

UDAR V PARTIZANSKIH VRSTAH.

da osvobodim in zdruzim vse posteno in narodno cutece moštvo iz krempljev komunistične partije, da take skupno zascitimo civilno prebivalstvo narodnega premozenja in sebe. Póživam vse eny, ki se riste omadzevani z bratovmoriško krvjo, da se takoj pridružite mojim odredom.

Krivce zločinov, upornike in izdajalce pa bo brez pogojne zasluzena kazn.

Ki bivsi partizani in skrivaci odklanjamo sodelovanje z okupatorji nato nemoramo stopiti v domobranske edinice in ostajamo se nadalje v gozdovih borec se da svetle ideale, ki morajo navdajati vsakega dobrega Slovenca in Jugoslovana. Ti ideali so:

1. Zascita Slovenskih civiljen in narodnega premozenja,
2. Osvoboditev,
3. Zedinjena Slovenija v novi, socialno urejeni federativni Jugoslaviji.

Nase orožje, vojaski duh, pogum in podpora naroda so najboljšje poroštvo nase zmage.

na polozaju, 20 aprila 1944.

Janez Marn - Črtomir Mrak l; r.

Komandant

Prijava 00 - N 6

28. V. 1944.

Viz: Glej situacijsko poročilo
z 27. V. 44.

PREPIS PROGLASA UDAR V PARTIZANSKIH VRSTAH, Z DNE 20. APRILA 1944, S KATERIM JANEZ MARN - ČRTOMIR MRAK PREBIVALSTVU NA OBMOČJU DOLENJSKE POJASNUJE IN RAZGLAŠA SVOJO VOJAŠKO IN POLITIČNO USMERITEV.

(PREPIS HRANI ARHIV INŠTITUTA ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA V LJUBLJANI)

MAG. JERA VODUŠEK-STARIČ
(Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana)

MARGINALIJE

K pisanju teh obrobnihih pripomb me je spodbudilo nekaj trditev in navedb v Danasovem feljtonu dr. Dušana Bilandžića: Slovenija, Sličnosti i razlike (Danas št. 293, 294, 295 od 29. septembra do 13. oktobra 1987). Ne želim javno razmišljati o raznih možnih zgodovinskih interpretacijah dogajanj iz naše polpretekle zgodovine, toda omenjenemu feljtonu ob rob pa bi, po dolgem premisleku, le dodala nekaj svojih pogledov. Gre predvsem za prva povojna leta oziroma za vprašanje ocene centralizma vis-à-vis odporom proti centralistični ureditvi. Svoje poglede na to vprašanje je dr. Bilandžić zelo večje prikazal z izborom citatov iz del (govorov, razprav) Edvarda Kardelja in zlasti iz najnovejših zbranih del Borisa Kidriča (Komunist, Beograd 1985), kjer je objavljenih kar lepo število doslej še neznanih Kidričevih razprav in govorov. Škoda je le, da je to storil tako, da je uporabil metodo treh »primerov« in jih podkrepil z nekaj zelo zgovornimi citati, bralcu pa je prepustil, da jih sam poveže v zgodbo, ne da bi ga napotil k viru. Prepričani smo, da pri tem besede »primer« ni izbral zaradi njenega možnega negativnega prizvoka »afera«, temveč le kot poskus tudi v zgodovini uporabiti metodo, ki iz družboslovja vse bolj prodira tudi v historično znanost, metodo t.i. »case studya«. Toda če k temu dodamo še vrsto močnih pojmov, ki jih vsebujejo citati, kot so pojavi socialdemokratizma, partikularizma, nacionalizma, malomeščanstva, separatizma, liberalizma, in jih pustimo brez pojasnjenega zgodovinskega ozadja, lahko bralca danes, ko se nemalokrat razglablja o »primeru Slovenija«, privedemo do, milo rečeno, neprijetnih asociacij.

Dr. Bilandžić nam v prvem nadaljevanju feljtona o Sloveniji (Danas 1987/št. 293, stran 64) za ilustracijo kurza odpora proti centralizmu navaja skupno sejo politbiroja centralnega komiteja KP Jugoslavije in centralnega komiteja KP Slovenije 4. decembra 1945. Lahko, da je vsebina te seje pomenila tudi odpor proti centralizmu, vendar je obenem bila tudi vrh neke druge zgodbe, ki se je začela že dosti prej. Za naš primer recimo, da se je začela s t.i. dolomitsko izjavo, s katero je KP Slovenije leta 1943 s soglasjem predstavnikov drugih političnih skupin v vodstvu Osvobodilne fronte prevzela vodilno vlogo v narodnoosvobodilnem gibanju Slovenije in v Osvobodilni fronti. V letu 1944 je politika Osvobodilne fronte iz taktičnih razlogov temeljila na t.i. »širini gibanja«. Edvard Kardelj je takrat večkrat opozarjal proti sektašenju in zavračanju vseh poštenih in nekompromitiranih elementov (ne glede na njihovo strankarsko pripadnost), ki so se želeli vključiti v narodnoosvobodilno gibanje. »Zdi se mi, da se pri vas spet kažejo sektaške napake. V vsej literaturi je pogosto poudarjena vloga KP v taki obliki, da nam danes lahko samo škoduje. Danes nam je širina bolj potrebna kot kdaj prej.« (Red. prevod iz pisma Edvarda Kardelja, člana politbiroja centralnega komiteja KP Jugoslavije in vrhovnega štaba NOV in POJ, z dne 29. julija 1944, centralnemu komiteju KP Slovenije, iz Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilnem gibanju narodov Jugoslavije, II, knjiga 13, stran 577.) Takšna politika je seveda bila povezana tudi s takratnim mednarodnim položajem, ko se je na obzoru že risal konec vojne in se je že razmišljalo o načinu in malo kasneje tudi že o podrobnostih prevzema oblasti v deželi ter so potekali pogovori s kraljevo vlado dr. Ivana Šubašića. Sočasno pa se je skrbno in trdno vodilo notranjepolitični razvoj v deželi. O tem nam priča tudi dejstvo, da so med prvimi centralnimi (in federalnimi) organi oblasti po AVNOJ in NKOJ bili maja 1944 ustanovljeni prav organi notranjih zadev in Oddelek za zaščito naroda (Ozna, bodoča UDBA). Ti so bili organizirani na temeljito »centralistični« podlagi (vsa Ozna je bila neposredno podrejena poverjeništvu za narodno obrambo NKOJ, njen šef je postal takratni organizacijski sekretar centralnega komiteja KP Jugoslavije Aleksandar Ranković, šef Ozne za Slovenijo pa Ivan Maček-Matija;

ta je svoje naloge in navodila za delo dobival neposredno v vrhovnem štabu in mu je ustno tudi poročal) in so poleg drugega imeli posebne politične naloge pri prevzemu oblasti (podobno je veljalo za KNOJ). Nekako v tem času je poskus vođenja »samostojne« politike, šlo je namreč v glavnem za pogovore o neposrednem zavezniškem kreditu slovenskemu narodnoosvobodilnemu gibanju, privedel Borisa Kidriča in Josipa Vidmarja v nezaviden položaj. Prvega so celo začasno odstavili in »izolirali« za približno teden dni, kolikor je trajalo dopisovanje in razčiščevanje z vrhovnim štabom, nato pa so ga rehabilitirali. »Alarmantne novice, da sta tovariša Kidrič in Vidmar demisionirala«, so junija 1944 segle celo na Primorsko (Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, IV, stran 410). Nastali položaj je Boris Kidrič 12. junija 1944 pojasnil v pismu Kardelju. Za pogodbo o kreditu se je, piše, zavzemal toliko, kot drugi člani centralnega komiteja KP Slovenije. »Pogodba o [kreditu] torej ni v nobenem pogledu Kidričeva pogodba, sicer pa naj o tem odloči kontrolna komisija. Neizmerno sem vdan Partiji, do poslednje kapljice krvi, vsaj glede tega ne boste razočarani zaradi mene.« (Red. prevod, Viri za zgodovino ZKJ, Dokumenti centralnih organov KPJ in NOV in revolucija 1941–1945, 18, stran 96.)

Čez približno mesec dni je Edvard Kardelj takole ocenil celo zadevo: »Zadeva z 20 milijoni, ki ste si jih sposodili od Angležev, je urejena, kar zadeva Petra (Boris Kidrič), pa ostane dejstvo, da ste kot celota naredili veliko napako, ki bi nam lahko naredila največjo škodo. Kaže, da včasih pozabljate na razredna nasprotja in vse drugo in si delate iluzije, ki vas bodo nekega dne drago stale. Ne dovolite si padati iz ene skrajnosti v drugo.« (Red. prev. že citiranega pisma Edvarda Kardelja, z dne 29. julija 1944.) Da bi skrajšali dolgo zgodbo, povejmo samo, da se je poleti in jeseni živahno razvilo delo ljudske oblasti v Sloveniji. In jeseni je Edvard Kardelj ponovno pisal v Slovenijo, da gre brez pomislekov izvajati direktive centralnega komiteja KP Jugoslavije (oziroma NKOJ), ter Slovence svaril pred hrvaškim primerom (pismo Edvarda Kardelja z dne 14. oktobra 1944, Metod Mikuž, op. cit., stran 178). Glede na dogodke v ozadju vidimo, da je v tem pismu v bistvu šlo za to, kako organizirati bodočo oblast, sodstvo in zakonodajo (Kardelj je v njem kritiziral slovensko določilo v odloku o sodiščih, da je treba soditi po zakonih, saj teh ni bilo: »CK KPJ je stvari rešil na revolucionaren način in postavil novo zakonitost...«), kako uravnavati odnos države do cerkve in religije in drugo. Kar se hrvaškega primera tiče, je za našo zgodbo dovolj ilustrativen primer iz dela pravosodnega oddelka ZAVNOH. Prav v tem času je šef tega oddelka dr. Ferdo Čulinovič zagovarjal potrebo po izdelavi pravnih predpisov, in to je imenovani oddelek tudi storil ter nam tako zapustil edinstveni primer kazenskega zakonika in predpisov o kazenskem postopku iz časa narodnoosvobodilnega boja (z opombo, da dr. Čulinovič pozneje ne srečamo več na tej funkciji, saj je bil premeščen v Beograd). Podobne primere raznih bolj ali manj dorečenih razmišljanj, razprav, načrtov, uredb in znanstvenih elaboratov lahko najdemo tudi v okviru takratnega dela organov SNOS v Sloveniji.

V jeseni, zimi in na pomlad 1944/1945 so nato vzpostavili, ob prvih trenjih, delovne stike med centralnimi in federalnimi organi oblasti, sledilo je enovito sankcioniranje predpisov in organiziranje oblasti. Razvoj »centralizacije« je bil odvisen od tega, kdaj je bilo katero območje osvobojeno, in tudi od specifičnih političnih razmer na njem (npr. HRSS in HSS na Hrvaškem, politične skupine, ki so se vključile v NF Srbije, odnos do cerkve, do vojnih zločincev, posledice različnih oblik okupacije in stopnje razvitosti narodnoosvobodilnega gibanja...). Pri tem je še vedno odprto vprašanje, katera od osebnosti je bila nosilec te politike centralizacije, ki so jo izvajali s prvimi ukrepi pri organizaciji nove države, saj so o tem, poleg Kidričeve in Kardeljeve, znane tudi koncepcije Josipa Broza Tita, Moše Pijadeja ali, če hočete, tudi Rodoljuba Čolakoviča (ki se je leta 1944 tudi mudil v Sloveniji) in tudi drugih. To je še vedno stvar temeljite zgodovinske analize. Nedvoumna pa ostaja revolucionarna vsebina politike KP Jugoslavije.

V Sloveniji je nato v času osvoboditve in tik po njej bila ponovno dogovorjena politika širine Osvobodilne fronte. Toda stvari so se spremenile takoj po volitvah v ustavodajno skupščino, ko je 22. novembra 1945 bila sklicana konferenca KP Slovenije. Ton te konference, na njej so uvodne besede imeli Edvard Kardelj, Boris Kidrič in Lidija Šentjure, je bil povsem

v skladu s strategijo in taktiko komunistične partije in je pomenil opuščanje politike širine Osvobodilne fronte ter jasen prehod k temu, da mora Osvobodilna fronta biti zveza delavcev, kmetov in delovne inteligence z revolucionarno vsebino. Na njej so ostro kritizirali delo partijskih organizacij, njihove napake pri volilni kampanji (volitve v Sloveniji, pravi Kardelj, niso bile stoodstotne za Ljudsko fronto, tako kot v Črni gori in Makedoniji), slabo propagandno delo, popuščanje malomeščanstvu in socialdemokratizmu (glej tudi Boris Kidrič, Zbrana dela, IV, stran 42). Tej konferenci je potem sledila seja politbiroja centralnega komiteja KP Jugoslavije s politbirojem centralnega komiteja KP Slovenije, decembra 1945 v Beogradu, ki jo kot »primer« navaja dr. Bilandžić (Danas, 293, stran 64). Med drugim so na tej seji imenovali Borisa Kidriča za političnega sekretarja centralnega komiteja KP Slovenije (bil je prvi predsednik slovenske narodne vlade in sekretar izvršnega odbora Osvobodilne fronte, do svojega odhoda v Beograd pa ni bil ne član politbiroja centralnega komiteja KP Jugoslavije ne gospodarskega sveta vlade FLRJ). Kot zanimivost naj dodamo, da je naslednjega dne, po seji 5. decembra, bila podobna seja politbiroja centralnega komiteja Jugoslavije s politbirojem centralnega komiteja KP Hrvatske.

To novo linijo politike KP Slovenije, dodali so ji tudi poudarek na razvoju sindikatov (sindikati morajo postati čvrsto oporišče komunistične partije, šola komunizma v pravem pomenu besede, je pisal Edvard Kardelj 14. oktobra 1944) in boju proti neoklerikalizmu v Sloveniji, so v Sloveniji izvajali tudi še potem, ko je Boris Kidrič odšel v Beograd, to je po 16. juniju 1946. Posledica je bila razvodenitev organizacij Osvobodilne fronte na terenu (pobudo so prevzeli sindikati) in pasivizacija in osip članstva. Taka politika je, na kratko, privedla do zaostritve političnih razmer na terenu in tudi, če hočete, do političnih sodnih procesov v letih 1946–1948.

Upam, da je bila zgodba dovolj zgovorna (in poučna), da nam pokaže, da ne gre še postavljati tez o tem, kdo je bil za opredeljevanje do kake politike ali kdo je imel več besede ali interesa pri centralizaciji, da o koristih ne govorimo. Še vedno tudi ostaja odprto vprašanje oznake teh pojavov od leve aberacije, birokratizacije sistema do uvajanja sovjetskega sistema, kot pravi dr. Bilandžić, ali pa preprosto povedano, »jugostalinizma« (če pod stalinizmom razumemo kruto, bizantinsko verzijo marksizma, kot temu pravi I. Deutscher). Če bi našo povojno zgodovino raziskovali ne prvenstveno po delu centralnih osebnosti in centralnih organov in bi se posvetili razčlembi razvoja v posameznih delih Jugoslavije, bi morda ugotovili, da so zvezne dileme, o katerih govori dr. Bilandžić, izvirale prav iz različnih razmer, pristopov in potreb.

K drugemu »primeru« dr. Bilandžića (citiram: »Drugi primer: v načrtu ustave 1946 ni bilo predvidena pravica do samoupravljanja...«, Danas, 1987/št. 293), samo toliko, da je to del iste zgodbe. Potrebna pa je opomba, da ni šlo za samoupravljanje, marveč za »pravico do samoodločbe, s pravico do odcepitve vred«. Samoupravljanje takrat kot pojem še ni obstajalo, zgodovinsko dejstvo pa je, da so bile pozimi 1944/1945 razprave o konceptiji samouprave. Pojem se ni povezoval s sklopom družbenoekonomskih odnosov, kot je to bilo kasneje, marveč z vprašanjem bodoče javne uprave in odnosov v federaciji (glej J. V. – S., Začetki samoupravljanja v Sloveniji, Obzorja, Maribor 1983). Ko pa se je decembra 1945 začela javna razprava o načrtu jugoslovanske ustave in so partijske in druge organizacije o tem organizirale »študijske« sestanke na terenu, je v Sloveniji prišlo do močnih negotovanj, saj v načrtu ni bilo člena o samoodločbi. Menili so, da ga je treba zapisati v ustavo ne glede na opredelitev, izpričano v AVNOJ. Takšno stališče je decembra 1945 zavzel tudi izvršni odbor OF Slovenije, pri čemer je Boris Kidrič dejal, da je treba pravilno preučiti tako vprašanje nacionalizma kot vprašanje nacionalnih interesov. V tem trenutku je slednje za Slovence pomenilo vprašanje Primorske in Trsta (Boris Kidrič, op. cit., stran 463). Tretji primer, ki ga navaja dr. Bilandžić je po času in vsebini že precej odmaknjen od prvih dveh, saj se je vmes zgodilo še marsikaj pomembnega, če navedemo le spor z informbirojem in nato začetke decentralizacije, ki jo je naznanil Edvard Kardelj že maja 1949.

Za konec le še k stavku dr. Bilandžića: »V misel B. Kidriča se je že na prvem koraku, v zgodnjem letu 1947, zaril 'črv' dvoma o državnocentralistični konceptiji razvoja. Koliko je

ta dvom determiniran z njegovo nacionalno slovensko zavestjo in koliko z razredno-revolucionarno, to je odprto vprašanje, ki napotuje na podrobnejše raziskovanje.« (Danas, 1987/293, stran 65.) Ni treba dosti raziskovati, pa zvemo, da je slovensko ministrstvo za industrijo že leta 1946 nasprotovalo takšni centralizaciji gospodarstva, kot je bila načrtovana, in ustanavljanju podjetij t.i. državnega, republiškega in lokalnega pomena. O tem so ponudili celo alternativni predlog, ki pa ni bil sprejet (glej J. V.-S., op. cit., stran 40). Avtor tega predloga je bil Danilo Vojska, Kidričev svetovalec in učitelj gospodarstva, pozneje predavatelj na gospodarski fakulteti v Ljubljani.

Ker to vprašanje posega v vse kaj drugega, kot le v vprašanje zavesti, prepuščam odgovor nanj kolegom, ki raziskujejo zgodovino gospodarstva.

POPRAVEK**Borec 11, XXXIX, november 1987**

Stran 759, 2. odstavek — prav:

Za mladinski zbor je januarja 1944 v Rogu na bazi 13 — 23 uglasbil Pionirčka na besedilo Mirte (verjetno psevdonom Vide Brest, Majde Peterlin, kot domneva Janez Kuhar, ki je poleg Cirila Cvetka in Albina Weingerla tudi uglasbil njeno besedilo). **Dragotin Cvetko je zasnoval skladbico triglasno, polifono z neshematično, nešablonsko melodično linijo; ritem sledi metrumu, izročilo pesnice se ujema z notnim zapisom. Ta je grajen diatonično in tonalno, z rahlim romantičnim navdihom, četudi je čutiti Osterčevo šolo, ki je našla svoje zastopnike v prvih predvojnih učencih v mladinski zborovski literaturi.**¹⁸

Stran 776, 2. odstavek — prav:

v Podrago pri Vipavi.

Stran 779, v opombi 115 — prav:

Kromberg.

Cvetko Budkovič

POPRAVEK

Borec 12, XXXIX, december 1987

Stran 1023, opomba — prav:

V Kmečki banki na trgu Fontana v Milanu je 12. decembra 1969 eksplodirala bomba **in ubila 16 ljudi** ter jih ranila 90. Sprva so iskali storilce med milanskimi anarhističnimi skupinami, kasneje pa je le prišlo na dan, da je bil atentat organiziran od neofašistične celice, ki je bila celo povezana z Obrambno-obveščevalno službo (SID, Servizio Informazioni Difesa).

Stran 1048, 2. verz 3. kitice — prav:

da **nismo** obrodili sadu, da ne vidimo vsak dan.

Stran 1061, kazalo pesmi — prav:

NAPIS NA ZIDU CELICE.

Jolka Milič

Žal si bralec tudi s kazalom ne more veliko pomagati, kajti številke v njem se ne ujemajo s paginacijo v knjigi. Zgodi se! Jolki Miličevi in bralcem se opravičujemo.

Milena Štrajnar